

**Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük
Komitəsinin Akademiyası**

Novruzov Qulu Novruz oğlu

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
GÖMRÜK HÜQUQU**

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

BAKİ – 2019

Elmi məsləhətçi:

Mehdiyev Səfər Məmməd oğlu, Azərbaycan Respublikası
Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri, gömrük
xidməti general-polkovniki.

Elmi redaktor:

Mustafazadə A.İ., Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
direktoru, millət vəkili, professor, hüquq
üzrə elmlər doktoru.

Baş redaktor:

Əliyev Ə.İ., Bakı Dövlət Universiteti «Hüquq» Fakültəsinin
dekanı, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru.

Məsul redaktor:

Məmmədov R.F., Bakı Dövlət Universiteti «Hüquq»
Fakültəsi «Beynəlxalq ümumi hüquq»
kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə
elmlər doktoru.

Rəyçilər:

Hüseynov Ə.M., Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiya-
sının sədri, millət vəkili, hüquq üzrə fəlsəfə
doktoru;

Vəliyev İ.V., Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru,
hüquq üzrə elmlər doktoru;

Abbasov İ.M., Bakı Biznes Universitetinin rektoru, professor,
iqtisad elmləri doktoru;

Sadiqov Ə.İ., Bakı Dövlət Universiteti «Hüquq» Fakültəsi
«Beynəlxalq ümumi hüquq» Kafedrasının
professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru.

Q-1

Novruzov Qulu Novruz oğlu. Azərbaycan Respublikasının Gömrük hüququ: ümumi müddəalar. Monoqrafiya. Bakı: «.....» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 248 səh.

Monoqrafiyada gömrük hüququna anlayış verilir, onun nizamasalma predmeti, prinsipləri, mənbələri, subyektləri və ümumi müddəalara dair digər məsələlər işıqlandırılır.

Gömrük münasibətləri sahəsində ən yeni qanunvericilik aktları və elmi mənbələr əsasında hazırlanmış bəzə əsər milli iqtisadi hüquq elmində, xüsusən də onun gömrük hüquq sahəsində mövcud olan boşluqların doldurulmasına, hüquqi alqoritm və nihilizm təzahürlərinin aradan qaldırılmasına xidmət edir.

Əsərdən ali məktəb tələbələri, müəllimlər, hüquqşünaslar, gömrük hüquq elmi sahəsində çalışan mütəxəssislər və praktik işçilər faydalana bilər.

İSBN

© Q.N.Novruzov, 2019.

GİRİŞ SÖZÜ

Beynəlxalq aləmdə baş ierən siyasi-iqtisadi transformasiyalar şəraitində dünya təsərrüfat sisteminin tərkib hissəsi olan müstəqil və suveren Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın günbəgün inkişaf etməsi tendensiyası müşahidə edilir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası iqtisadi sahədə, o cümlədən gömrük sferasında xarici dövlətlərlə aktiv əməkdaşlıq edir, hər il milyonlarla ton yük ölkənin dövlət gömrük sərhədindən keçir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş dövlət siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sosial əhəmiyyətli məsələləri həll etmək qabiliyyətinə malikdir. Təbii ki, milli münasibətlər sisteminin mühüm komponenti olan iqtisadiyyat və onun gömrük sferası bu və ya digər ölkənin təsərrüfat həyatı üçün prioritet əhəmiyyət kəsb edən aparıcı sahələrdən biridir və dövlətin intensiv inkişaf infrastrukturunda vacib yer tutur.

Azərbaycan Respublikası öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında bir sıra qlobal iqtisadi-ticarət layihələri gerçəkləşdirilərək təsərrüfat əlaqələrinə inteqrasiya prosesləri baş verdi. Ulu öndərin elmi əsaslara söykənən siyasi-iqtisadi kursunu dövrün tələblərinə uyğun yeni çalarlarla zənginləşdirərək uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev tərəfindən bu sahəyə daim xüsusi diqqət yetirilir. Məhz bunun nəticəsində, danılmaz həqiqətdir ki, inkişaf dinamikasına görə dünya dövlətləri arasında liderlər sırasında yer alan və bu sahədə mövqeyini daim möhkəmləndirməkdə olan Azərbaycan regionda həyata keçirilən transmilli layihələrin əsas təkanvericisi hesab olunur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin dediyi kimi, «gömrük xidməti hər bir dövlətin müstəqilliyinin əsas atributlarından biridir».¹ Söylənilən fikri inkişaf etdirərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev qeyd edir ki, «bu gün Azərbaycanda müşahidə olunan dinamik sosial-iqtisadi inkişaf və beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya dövlət gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsini, maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsini, bütün

---

¹ URL:<http://www.customs.gov.az> (03.01.2019-cu il).

istiqamətlərdə gömrük işinin beynəlxalq standartlara tam uyğun aparılmasını və bütövlükdə gömrük sisteminin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafındakı rolunun daha da artırılmasını zəruri edir».¹

Göstərilən fundamental amilləri və ictimai münasibətlərin pozitiv inkişaf meyillərini nəzərə alaraq, bu kontekstdə gömrük hüquq elmi sahəsinin müasir meyar və standartlar çərçivəsində tədqiq olunmasına zərurət yaranmışdır.

Ölkə daxilində gömrük fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif münasibətlər əmələ gəlir ki, həmin münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi müvafiq hüquq normaları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu kimi hüquq normalarının məcmu halında birləşməsi gömrük hüququ adlanır ki, o, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi hüquq sistemində daxil olan hüquq yarım sahələrindən biridir. Azərbaycan Respublikasının milli hüquq sistemində müstəqil yer tutan iqtisadi hüquq iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində təsərrüfat subyektləri arasında yaranan iqtisadi münasibətləri, o cümlədən fiziki və hüquqi şəxslərlə gömrük orqanları arasında yaranan gömrük münasibətlərini nizamlayır və qaydaya salır ki, bu, özlüyündə həmin hüquq sahəsinin ölkənin iqtisadi-təsərrüfat həyatı üçün nə qədər vacib əhəmiyyətli hüquqi qurum olmasından xəbər verir. İqtisadiyyat sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin geniş spektrini tənzimləyən iqtisadi hüquqla, hər şeydən əvvəl, bazar iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi olan sahibkarlığın hüquqi tənzimlənməsi həyata keçirilir. Sahibkarlıqdan başqa, iqtisadi hüquq kimi müstəqil hüquq sahəsinin nizam-salma predmetinə gömrük və digər iqtisadi fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlər daxildir.

Məhz bu səbəbdən oxucu auditoriyası gömrük hüququ barədə zəruri biliklərə yiyələnməli, onun ibarət olduğu ayrı-ayrı hüquq normaları haqqında elmi təsəvvürlərə malik olmalıdır. Zəruri biliklərə yiyələnmək və elmi təsəvvürlərə malik olmaq isə yalnız gömrük hüquq elminin vasitəsi və köməyi ilə mümkün ola bilər ki, sözügedən əsər həmin məqsədə xidmət edir. Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə olaraq, belə bir monoqrafiyanın yazıl-

---

¹ Əliyev E.Ə., Əliyev V.İ., Gülmalıyev Ü.S. Gömrük işinin təşkili: iqtisadi və hüquqi əsaslar. Bakı, 2015, s.2-3.

ması və nəşr edilməsi, hesab edirik ki, müasir dövrdə beynəlxalq gömrük-təsərrüfat əlaqələrinə inteqrasiya şəraitində olduqca aktualdır.

Oxucu-tələbə auditoriyasına təqdim olunan bu əsər oxucuları həm də gömrük hüquq elmi (gömrük hüquq doktrinası) haqqında lazımı biliklərlə təmin edir. Gömrük hüquq elmi gömrük-hüquqi hadisə və məsələlər (gömrük-hüquq normaları, gömrük-hüquq münasibətləri, gömrük fəaliyyəti subyektləri və s.) barədə elmi fikir, nəzəriyyə, postulat, konsepsiya və ideyaların sistemidir ki, onsuz gömrük hüququna dair anlayışların mahiyyətini dərindən və hərtərəfli başa düşmək qeyri-mümkündür.

Əsəri səciyyəli xüsusiyyətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, o, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu, Bakı Dövlət Universiteti və Bakı Biznes Universitetinin təklif və tövsiyələri nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır. Zənnimizcə, iqtisadi inteqrasiya prosesləri fonunda əhalinin hüquqi maariflənməsi baxımından, monoqrafiya mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Gömrük münasibətləri sahəsində normativ hüquqi sənədlər və çoxsaylı elmi mənbələr əsasında yazılmış bu əsər Azərbaycan milli hüquq sistemində və onun gömrük hüquq sahəsində mövcud olan boşluqların doldurulmasına, habelə hüquqi alqoritm və nihilizm təzahürlərinin aradan qaldırılmasına xidmət edir.

Əsərdən ali məktəb tələbələri, müəllimlər, hüquqşünaslar, iqtisadi hüquq elmi sahəsində çalışan mütəxəssislər və praktik işçilər faydalana bilər.

Etibar ƏLİYEV,
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq
fakültəsi «İnsan hüquqları və
informasiya hüququ» UNESKO
kafedrasının professoru, hüquq
üzrə elmlər doktoru.

I FƏSİL. GÖMRÜK HÜQUQU ANLAYIŞI, ONUN PREDMETİ, SİSTEMİ VƏ HÜQUQİ MƏKANDA MÖVQEYİ

1.1. Gömrük hüququnun anlayışı və nizamasalma predmeti

1.1.1. Gömrük hüququ anlayışı

Müasir dövrdə hüquq doktrinasında «**gömrük hüququ**» terminindən istifadə olunmağa başlanılmışdır. Bu terminin nisbətən «cavan» olmasına baxmayaraq, elmi ədəbiyyat səhifələrində də işlədilməsinə rast gəlinir.¹ Bəs gömrük hüququ dedikdə nə başa düşülür?

Qeyd etmək lazımdır ki, yaşadığımız ictimai həyatda və cəmiyyətdə digər fəaliyyət növləri ilə yanaşı, həm də xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr fonunda və bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük fəaliyyəti həyata keçirilir.² Gömrük əməliyyatlarının aparılması nəticəsində ölkə büdcəsinə xeyli miqdarda vəsait toplanılır; statistik göstəricilərə görə, məsələn, 2018-ci il ərzində bu vəsaitin məbləği 3,44 milyard manatdan çox olmuşdur.³

Gömrük fəaliyyətinin – gömrük işinin həyata keçirilməsi zamanı müəyyən növ iqtisadi xarakterə malik ictimai münasibətlər əmələ gəlir; söhbət **gömrük münasibətlərindən** gedir.

«**Gömrük**» anlayışının məna yükü altında ölkəyə gətirilən və ya ölkədən çıxarılan mallardan, nəqliyyat vasitələrindən alı-

---

¹ Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 2005, с. 847; Бекяшев К.А., Монсеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, 368 с.; Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, 440с.; Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, 556 с.; Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, 2019, s.505 və s.

² *Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri, habelə gömrük xidmətinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində rolu və əhəmiyyəti barədə ətraflı bax:* Əliyev A.Ə. Azərbaycanın ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı, 2001, 320 s.

³ URL:<http://www.customs.gov.az> (04.01.2019-cu il).

nan gömrük ödənişləri (gömrük rüsumları, vergilər, gömrük yığimları, dövlət rüsumu və haqq) başa düşülür.

Gömrük işi – gömrük sərhədindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələri barəsində gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən, xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçıları tərəfindən gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qadağalara və məhdudiyətlərə riayət olunmasını təmin edən üsullar toplusundan, gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələrindən ibarətdir.

Gömrük tənzimlənməsi isə gömrük sərhədindən malları və nəqliyyat vasitələrini keçirmək hüququndan istifadə edən şəxslərin riayət etməli olduğu norma və qaydaların müəyyən olunmasıdır. Gömrük tənzimlənməsi gömrük qanunvericiliyinə və xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinə dair qanunvericiliyə, habelə beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq həyata keçirilir.¹

Azərbaycan Respublikasının həm gömrük orqanları, həm də digər şəxslər gömrük münasibətlərinin iştirakçısı ola bilərlər. Belə ki, gömrük münasibətləri, hər şeydən əvvəl, gömrük orqanları və digər şəxslər arasında yaranır. **Digər şəxslər** dedikdə, bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük sferasında xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçıları (fiziki və hüquqi şəxslər) başa düşülür. Gömrük münasibətləri həm də gömrük orqanlarının öz aralarında əmələ gəlir. Gömrük orqanı gömrük münasibətlərində məcburi tərəf kimi iştirak edir; gömrük orqanının iştirakı olmadan gömrük münasibətlərinin yaranmasından söhbət gedə bilməz.

Gömrük münasibətləri müvafiq hüquq normaları vasitəsi ilə tənzimlənir ki, onlar Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində (GM) və digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuşdur. Məhz həmin normaların sistemi gömrük hüququ adlanır. Gömrük hüququnun təşəkkül tapması və inkişafı üçün əsas kateqoriya kimi «**gömrük fəaliyyəti**» çıxış edir. Başqa sözlə, gömrük fəaliyyəti (iş) hüquqi anlayış kimi «gömrük hüququ»nun əmələgəlmə (genesis) əlamətidir.

---

¹ *Bu anlayışlar barədə ətraflı bax: Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi / Buraxılışa məsul - Kərimov B.C. Bakı, 2018, s.29-30 (maddə 2).*

Gömrük hüququnun mənə yükü gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində əmələ gələn müvafiq gömrük münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının sistemini (məcəmusunu) əhatə edir. Məhz gömrük orqanları ilə fiziki və hüquqi şəxslərin iştirakı ilə onların arasında yaranan bu münasibətlər, yəni gömrük münasibətləri iqtisadi xarakter daşımaqla gömrük hüququnun tənzimləmə sferasına daxildir.

Gömrük münasibətləri dövlətin gömrük siyasətinin həyata keçirilmə vasitələri ilə əlaqədar yaranır. **Gömrük siyasəti** dedikdə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarəti və mal dövriyyəsinin daha səmərəli tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi, habelə beynəlxalq normalara uyğun gömrük işinin aparılması nəzərdə tutulur. Gömrük siyasəti Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olub, müxtəlif vasitələr əsasında həyata keçirilir ki, gömrük ödənişlərinin alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədlərindən keçirilməsi, gömrük nəzarəti və s. Belə vasitələrə aiddir. Bir sözlə, gömrük münasibətləri gömrük işi sferasında yaranan münasibətlərdir.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, gömrük fəaliyyəti (iş) ölkədə gömrük siyasətinin və onun məqsədlərinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə, habelə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının (insan haqlarının) qorunmasına yönəlmiş və dövlət məcburetə tədbirlərinin tətbiqi ilə əlaqədar olaraq dövlət-idarəetmə fəaliyyətinin xüsusi növüdür. Həm də dövlət-idarəetmə fəaliyyəti dövlət hakimiyyətinin üç qolundan biri sayılan «**icra hakimiyyəti**» qoluna mənsubdur.

Gömrük işi üzrə fəaliyyəti xarakterizə edən bir sıra **əlamətlər** mövcuddur ki, onlara aşağıdakılar aiddir:

a) bu, gömrük işi sahəsində ictimai münasibətlərin qorunması və təmin olunması, gömrük hüquqpozmalarına qarşı mübarizə aparılması sferasında xüsusi icra hakimiyyəti strukturlarına rəhbərlik edilməsi, onların işinin təşkil olunması və əlaqələndirilməsi üzrə **fəaliyyətdir**; bu baxımdan, idarəetmə fəaliyyətinin,

əsasən, bütün cəhətləri (təşkilati, nəzarət, dövlət-hakimiyyət fəaliyyəti, səlahiyyətli orqanlar qarşısında cavabdehlik və s.) gömrük fəaliyyətinə xasdır;

b) gömrük işi üzrə fəaliyyət dövlət idarəetməsinin **xüsusi növüdür**; bu əlamət iki məqamla şərtlənir.

Birinci, gömrük fəaliyyəti sahəsində iştirak edən əsas tərəflərdən (gömrük orqanları – fiziki və hüquqi şəxslər) birinin digərinə **xidməti tabeçiliyi** yoxdur, yəni onlar bütün horizontal hüquq münasibətlərində bərabər dərəcədə yalnız qanuna tabedirlər; gömrük-hüquq pozuntusu törətmiş şəxsə qarşı gömrük orqanı tərəfindən inzibati məcburiyyət tədbirləri görüldükdə isə vertikal hüquq münasibətləri fonunda həmin şəxin gömrük orqanına tabeçiliyi yaranır.

İkinci, gömrük fəaliyyətinin xüsusi xarakterə malik olması, bu fəaliyyət növünün əsasını təşkil edən və onun məzmununa daxil olan **«qoruma»** (mühafizə) anlayışından irəli gəlir. Belə ki, «qoruma» funksiyasının əsas istiqaməti gömrük işi sahəsində hüquqazidd davranışın qarşısının alınmasına və aradan qaldırılmasına yönəlmişdir; onun başlıca məqsədi subyektlərin pozulmuş hüquqlarını və mənafeələrini müdafiə etməkdən ibarətdir. Gömrük mühafizəsi zamanı xüsusi üsullardan istifadə olunur ki, həmin üsullar qorumanın vacib elementi sayılır. Geniş spektrli bu üsullara gömrük fəaliyyətinin **xüsusi metodları** da deyilir; onlara aşağıdakılar aiddir: inzibati gömrük nəzarəti, inzibati məcburet-mə, gömrük təminatı, gömrük informasiyasının toplanması və s.

Beləliklə, gömrük fəaliyyəti dövlət məcburet-mə tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün sərəncamında xüsusi aparatı olan icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən vacib əhəmiyyətli **hüquq-mühafizə fəaliyyəti** sayılır. Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti, onların hüquq və vəzifələri gömrük qanunvericiliyində birbaşa təsbit olunmuşdur (GM, maddə 8,9, 17-20).

c) gömrük fəaliyyətinin səciyyələndirilməsi üçün inzibati gömrük nəzarət və inzibati gömrük məcburet-mə metodları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə hər iki metodu ümumiləşdi-

rərək qeyd edə bilərik ki, gömrük fəaliyyəti **nəzarət-məcburet-mə fəaliyyətidir**;

d) gömrük fəaliyyəti öz hüquqi təbiətinə görə **xüsusi peşə fəaliyyətidir**; peşəkarlıq bu fəaliyyət növünün spesifik əlamətidir (GM, maddə 53). Gömrük fəaliyyətini həyata keçirən əməkdaşın (dövlət qulluqçusunun) ümumi hazırlıq, peşə və xidməti hazırlıq keçməsi, habelə mənəvi və digər keyfiyyətlərə malik olması barədə müvafiq göstərişlər gömrük qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır (GM, Etik Davranış Kodeksi, «Gömrük orqanlarında xidmət haqqında» Əsasnamə və s.). Hüquq-mühafizə orqanlarının, o cümlədən gömrük orqanlarının bilavasitə insanlarla işlədiyini və gündəlik fəaliyyətlərində insan hüquqları ilə bağlı təminatların gücləndirilməsi zəruriliyi ilə qarşılaşdığını nəzərə alsaq, bu orqanların əməkdaşlarının insan hüquq və azadlıqlarının mübadiləsi sahəsində bilik və bacarıqlarının artırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.¹

e) gömrük fəaliyyəti öz xarakterinə görə **aşkardır**, cəmiyyətin və onun hər bir üzvünün qanuni mənafeyinə xidmət edir. Gömrük orqanları öz fəaliyyəti haqqında qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət orqanlarına və əhaliyə məlumat verir. Hər kəs sorğu vermək yolu ilə, qanunla qorunan sirlər və konfidensial məlumatlar istisna olmaqla, gömrük qanunvericiliyinin tətbiqinə dair istədiyi məlumatı gömrük orqanlarından əldə edə bilər (GM, maddə 39);

f) gömrük işi sahəsində fəaliyyət müəyyən **normativ-hüquqi əsasda**, yəni müvafiq hüquq normaları sistemi əsasında həyata keçirilir. Bu normaları iki yerə bölmək mümkündür: maddi-hüquq normaları və inzibati-prosessual normalar. Göstərilən normalar sistemi bütövlükdə gömrük orqanlarının vəzifələrini, hüquqlarını və məsuliyyətini, eləcə də onların fiziki və hüquqi şəxslərlə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyənləşdirir, gömrük işi sahəsində inzibati xətalara konkret hallarını, inzibati tənbehləri və onları tətbiq edən səlahiyyətli orqanları ehtiva edir, məcbur etmə təsir tədbirlərinin tətbiq qaydasını, həmçinin inzibati xəta-

---

¹ *Bax*: Hüquq mühafizə orqanı əməkdaşının insan hüquqlarına dair məlumat kitabı / Fuad Ələsgərovun rəhbərliyi ilə. Bakı, 2009, s.6.

lar haqqında işlər üzrə icraat qaydasını təfsilatı ilə tənzimləyir və digər münasibətləri nizama salır. Bu hüquq normaları sistemi məcmu şəklində «gömrük hüququ»nu formalaşdırır.¹

Gömrük fəaliyyətini xarakterizə edən **fakultativ əlamətlər** də vardır ki, onların sırasında aşağıdakıları göstərmək olar: məsələn, gömrük fəaliyyətini «gömrük işi sahəsində cinayətlərə dair işlər üzrə təhqiqat və istintaq aparılması», «əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» kimi səciyyələndirən əlamət, şəxslərə müvafiq hallarda gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsində yardım göstəriləsi və s.

Göründüyü kimi, doğrudan da gömrük işi sferasında əmələ gələn ictimai münasibətləri tənzimləyən müvafiq hüquq normalarının sistemi gömrük hüququnu yaradır.

Müasir dövrdə formalaşma mərhələsində olan gömrük hüququ müxtəlif variantlarda işləndiyinə görə **çoxcəhətli** anlayışdır və o, aşağıda göstərilən dörd əsas mənada işlədilir:

- 1) obyektiv mənada;
- 2) qanunvericilik mənasında;
- 3) elmi mənada;
- 4) tədris kursu mənasında.

Obyektiv mənada gömrük hüququ dedikdə gömrük işi sahəsində fəaliyyət ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür; onlara gömrük-hüquq normaları deyilir. Buna görə də obyektiv mənada gömrük hüququ müvafiq gömrük-hüquq normalarından ibarətdir. Bu normaların əsas təyinatı və başlıca funksiyası gömrük-hüquq münasibətlərini tənzimləməkdir.

Obyektiv mənada gömrük hüququ, qeyd etməliyik ki, milli hüquq sistesminin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Onun hüquqi statusuna dair məsələyə növbəti paraqrafların birində aydınlıq gətirəcəyik. Obyektiv mənada gömrük hüququ bundan sonra, sadəcə olaraq «**gömrük hüququ**» termini ilə əhatə olunacaqdır. Buna görə də, təbii ki, «obyektiv mənada gömrük hüququ» və

---

¹ *Ətrfli bax:* Бекашев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с.29.

«gömrük hüququ» ifadələri eynimənalı, sinonim anlayışlar kimi başa düşülməlidir.

Qanunvericilik mənasında gömrük hüququ dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində əmələ gələn ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktların – gömrük haqqında qanunvericilik sənədlərinin məcmusu başa düşülür. Gömrük haqqında qanunvericilik massivinə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Gömrük Məcəlləsi, «Gömrük tarifi haqqında» Qanun, «Antidempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında» Qanun, onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr daxildir (GM, maddə 4).

Elmi mənada gömrük hüququ dedikdə gömrük hüququna aid olan məsələlər (gömrük hüququnun subyektləri, gömrük-hüquq münasibətləri, gömrük-hüquq normaları və digər məsələlər) barədə fikirlərin, ideyaların, nəzəriyyələrin, fərziyyələrin, şərhlərin, postulat və konsepsiyaların və s. mülahizələrin məcmusu başa düşülür; o, gömrük fəaliyyətinə aid olan məsələləri tədqiq edir, öyrənir və bu səbəbdən də gömrük hüquq elmi adlanır; bəzən ona **gömrük hüquq doktrinası** da deyilir. Gömrük hüquq elminin öyrənmə (tədqiqətmə) predmetinin təkmilləşdirilməsi müasir dövrdə aktual vəzifələrdən sayılaraq, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədris kursu mənasında gömrük hüququ dedikdə tələbələrə və oxucu auditoriyasına gömrük hüququ barədə biliklər və sistmləşdirilmiş informasiya verən tədris fənni başa düşülür. Bu mənada onu **gömrük hüququ tədris fənni** adlandırmaq olar¹; o, nə tənzimləyir, nə tədqiq edir, nə də öyrənir, yalnız öyrədir. Buna görə də gömrük hüququ fənninin özünəxas öyrətmə predmeti vardır; onun əsas vəzifəsi gömrük-hüquq normalarını, onların məzmununu və tətbiq praktikasını, həmçinin gömrük hüquq elmini tələbələrə öyrətməkdən ibarətdir. Bununla o, gömrük işi sahəsində müvafiq hüquqi qabiliyyətə malik olan kadr və mü-təxəssislər hazırlayır.

---

¹ Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, с. 44-45.

Beləliklə, şərh olunanları nəzərə alaraq, gömrük hüququna aşağıdakı kimi **elmi (doktrinal) anlayış** verə bilərik:

gömrük hüququ dedikdə ölkə daxilində gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu və sistemi başa düşülür.

Milli hüquq sistemində gömrük hüququnun ayrılmasını aşağıdakı arqumentlərlə əsaslandırmaq olar:¹

- birinci, gömrük hüququ öz tənzimləmə predmetinə malikdir (gömrük işi sahəsində ictimai münasibətlərin geniş dairəsi);
- ikinci, gömrük hüququnun öz tənzimləmə subyekt dairəsi mövcuddur (bir tərəfdən – gömrük orqanları və bu orqanların qulluqçuları, digər tərəfdən – fiziki və hüquqi şəxslər);
- üçüncü, gömrük hüququ öz tənzimləmə obyektlərinə malikdir (gömrük sərhədindən keçən mallar və nəqliyyat vasitələri);
- dördüncü, gömrük hüququ üçün inzibati-hüquqi və mülki-hüquqi nizaməsalma üsulları ilə əlaqələndirilən kompleks hüquqi tənzimləmə metodu xarakterikdir;
- beşinci, gömrük hüququ özünəməxsus tənzimləmə mənbələrinə malikdir (GM, GTQ və s.).

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, gömrük işi sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsində gömrük-hüquq normaları sistemində milli hüququn digər sahələrinə (məsələn, konstitusiyaya hüququ, inzibati hüquq, mülki hüquq, əmək hüququ, ekologiyaya hüququ və s.) xas olan hüquq normaları da bu və ya digər dərəcədə iştirak edir.

---

¹ *Məsələn, bax:* Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с. 8-9.

1.1.2. Gömrük hüququnun nizamasalma predmeti və metodu

Milli hüquq sisteminin hər bir tərkib hissəsinin özünəməxsus nizamasalma predmeti vardır. Bu sözləri eyni ilə gömrük hüququ haqqında da söyləmək mümkündür. Belə ki, gömrük hüququ özünəxas **nizamasalma predmetinə** malikdir; onun nizamasalma predmeti belə bir suala cavab verir: gömrük hüququ hansı növ ictimai münasibətləri tənzimləyir?

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük işi sferasında yaranan bəzi gömrük-idarəetmə münasibətləri inzibati-hüquq normaları ilə, daha dəqiq desək, inzibati hüquq sahəsinin tərkibində formalaşmış gömrük-hüquq normaları vasitəsilə tənzimlənir.¹ Deməli, gömrük hüququ vasitəsilə hansı qrup ictimai münasibətlər tənzimlənirsə, o münasibətlər də məhz onun nizamasalma predmetini təşkil edir. Bu münasibətlərin dairəsini müəyyənləşdirmək üçün, ilk nöbədə, nəzərə alınmalıdır ki, gömrük işi sahəsində idarəetmə fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan münasibətlər gömrük hüququnun predmeti olmaqla, **dövlət-idarəetmə** münasibətlərinin bir növüdür.

Lakin burada bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, inzibati hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətlərin hamısı bütövlükdə dövlət-idarəetmə münasibətlərinə aid deyildir. Məsələn, inzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı inzibati tənbehin tətbiq olunması idarəetmə münasibətləri deyil, hüquqi məsuliyyət münasibətləridir.²

---

¹ *Ətraflı bax:* Piriyev Ə.S. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları. Dərslik. Bakı, 2005, s.435; Правоохранительные органы Российской Федерации. Учебник / Ю.А.Дмитриев, М.А.Шапкин. М., 2008, с.278; Qəfərov M.S., Eyvazov H.Q. Hüquq-mühafizə orqanları. Dərslik. Bakı, 2012, s.276 və s.

² *Bax: məsələn,* Шергин А.П. Проблемы административно-деликтного права // Государство и право. 1994, № 8-9, с. 55; Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М., 1976, с. 135; Abdulləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı, 2008, s.675 və b.

Dövlət-idarəetmə və gömrük münasibətlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, **idarəetmə əlaməti** hər iki növ münasibətləri inzibati-hüquqi təsir sferasında vahid tam halında birləşdirməklə yanaşı, eyni zamanda «normativ hüquqi təsir» spesifik cəhət nəzərə alınmaqla fərqləndirilir və həmin münasibətlərin ayrı-ayrı müxtəlif «mühitdə» mövcud olmalarını şərtləndirir («daxili» hakimiyət mühiti – dövlət-idarəetmə münasibətləri, «xarici» mühit–gömrük münasibətləri).

Dövlət-idarəetmə və gömrük işi sferasında mövcud olan ictimai münasibətləri fərqləndirən **digər əlamət** onların subyektləri tərəfindən yerinə yetirilən sosial funksiyada da özünü biruzə verir. Belə ki, dövlət-idarəetmə subyektlərinə xidməti əlaqələrdə subordinasiya ilə bağlı «dövlət qulluqçusu» kimi xarakterik cəhət xasdır. Gömrük işi sahəsində münasibətlərdə isə tipik subyektlər adi mülki hüquqi statusa malikdirlər (məsələn, fiziki və hüquqi şəxslər). Dövlət-idarəetmə və gömrük işi sahəsində fəaliyyət sferasında subyektləri başqa əlamətlər üzrə də fərqləndirmək mümkündür.

Gömrük-hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətləri aşağıda göstərilən **əsas qrupa** bölmək olar:

I. Təşkilati – gömrük münasibətləri;

II. Nəzarət – gömrük münasibətləri;

III. İnzibati – gömrük məcburetmə münasibətləri və s.

Təşkilati-gömrük münasibətləri gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə gündəlik işin təşkili ilə sıx surətdə bağlıdır. Bu qrup münasibətlərə aşağıdakılar aiddir:

- gömrük işinin təmin edilməsi üzrə gömrük naryadlarının (keşik çəkmə, patrulluq, müşahidə və s.) təşkili, təlimatlandırılması və bölüşdürülməsi üzrə münasibətlər;
- gömrük işinin təmin edilməsi sahəsində gömrük orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyət tədbirləri üzrə münasibətlər;
- gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə yaranan digər təşkilati-gömrük münasibətləri.

Nəzarət-gömrük münasibətləri gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu qrup münasibətlərdə bir tərəfdən – gömrük orqanları,

digər tərəfdən isə – fiziki və hüquqi şəxslər iştirak edir. Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnun predmetini təşkil edən belə münasibətlər ən tipik, geniş yayılmış və gömrük qaydalarının qorunmasında mühüm yer tutan münasibətlərdir. Göstərilən nəzarət-gömrük münasibətləri gömrük işi sahəsində təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının (insan haqlarının) müdafiə olunmasına birbaşa toxunur.

Gömrük-hüquq münasibətləri ilə tənzimlənən münasibətlər qrupunda **inzibati-məcburetmə münasibətləri** mühüm rol oynayır. Söhbət, gömrük-məcburetmə münasibətlərindən gedir; onlar iki növə bölünür:

gömrük işinin təhlükəsizliyi üçün təhdid yaranması ilə əlaqədar münasibətlər – belə münasibətlər qarşısızalmaz fiziki hadisələrin (məsələn, zəlzələ, yanğın, uçqun və s. təbiət hadisələri) baş verməsi və yaxud hüquq qaydalarından kənarlaşma faktları nəticəsində əmələ gəldikdə inzibati -delikt münasibətlərindən fərqli olaraq, bilavasitə məcburetmə tədbirləri formasında **hüquq-mühafizə reaksiyasının** göstərilməsini tələb edir.

İnzibati xəta¹ faktından əmələ gələn münasibətlər isə daha mürəkkəb inzibati-məcburetmə münasibətləridir; onlar inzibati-delikt (günah, təqsir, qəbahət) münasibətləri də adlanır. Belə münasibətlər yarandıqda hüquq-mühafizə reaksiyasının başqa formada – **inzibati məsuliyyət tədbirləri** formasında göstərilməsi tələb olunur. Məsələn, inzibati xətalara qanunvericiliyinə görə, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xəta törədilməsi qadağan edilir (İXM, maddə 479-509). Hər hansı şəxs tərəfindən belə qadağaların pozulması, yəni inzibati xəta törədilməsi hallarında həmin şəxsə qarşı inzibati tənbeh tətbiq edilməsinin özünün tənzimlənməsini tələb edən münasibətlər yaranır.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, gömrük işi sferasında fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə bağlı yuxarıda göstərdiyimiz əsas qrup münasibətlər – təşkilati-gömrük, nəzarət-gömrük və inziba-

---

¹ *İnzibati xətanın anlayışı və onun əlamətləri barədə ətraflı bax: Abduləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı, 2008, s.678-690.*

ti-məcburetmə münasibətləri gömrük hüququnun **nizamasalma predmetini** təşkil edir.

Hüquq doktrinasına görə, hər hansı hüquqi qurumun (sahə, yarım sahə, institut və s.) özünün ayrıca, yəni özünəxas **hüquqi tənzimləmə metodu** (yunanca «methodos» – üsul) olmalıdır. Düzdür, bu şərt həlledici amil olmasa da, hüquqi qurumun ayrı-ayrı hüquqi hissələrə (tərkib hissələrə) bölünməsinin əsas meyarlarından və əlamətlərindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnun nəinki özünəməxsus hüquqi tənzimləmə predmeti, həmçinin xüsusi tənzimləmə metodu vardır. Hüquqi tənzimləmə metodu – cəmiyyətdə insanların davranışına təsir göstərmək metodudur və o, ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə dair hüquqi vasitə və üsulların məcmusundan ibarətdir. Başqa sözlə desək, idarəetmənin metodu idarəetmənin məqsəd və vəzifələrinə nail olmaq üçün idarəetmə subyektlərinin idarəetmə obyektinə göstərdiyi təsir üsuludur.¹ Gömrük hüququnun metodu, şübhəsiz ki, inzibati hüquq metodundan törəmə olsa da, öz təsiretmə həddlərində müəyyən spesifik cəhətlərə malikdir.

Gömrük hüququnun özünəxas metodunun mahiyyəti onun predmeti ilə şərtlənir, ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir, predmetdən asılı olub, ondan törəyir. Hüququn predmeti obyektiv məzmunla malik olmaqla, prinsip etibarilə, qanunvericinin iradəsindən asılı deyildir. Metod isə, predmetdən fərqli olaraq, subyektiv xarakter daşıyır. Belə ki, nizama salınan münasibətlərin xarakteri və təbiəti bu və ya digər metoddan istifadə olunmasına əsas verir. Metod qanunvericinin iradəsindən mühüm dərəcədə asılıdır. Metod predmetlə sıx surətdə bağlı və qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, birlikdə gömrük hüququnun hüquqi qurum kimi ayrılması üçün əsas rol oynayır, gömrük hüquq sisteminin qurulmasında və yaranmasında vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük hüququnun metodu dedikdə gömrük işi sahəsində şəxslərin üzərinə onların aktiv davranışına dair vəzifələrin qoyulması (pozitiv məcburetmə, sərəncamvermə), sərbəst hərəkət

---

¹ *Bax:* Abdulləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslük. Bakı, 2008, s.122.

etmələrinə aid hüquqların verilməsi (icazəvermə, səlahiyyətvermə) və hüquqazidd əməllərin törədilməsindən çəkinmək öhdəliyinin qoyulması (qadağanətmə) üzrə ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin hüquqi vasitə və üsullarının məcmusu başa düşülür.

Hüquq ədəbiyyatı səhifələrində göstərilədiyi kimi, inzibati hüquq üç hissədən ibarətdir:¹

- ümumi xarakterli idarəçilik münasibətlərini tənzimləyən, yəni bütün idarəetmə üçün ümumi olan normalar qrupu;
- idarəetmənin bu və ya digər sahəsinin və ya bölməsinin ictimai münasibətlərini tənzimləyən normalar qrupu;
- inzibati-yurisdiksiya fəaliyyəti sahəsində yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən normalar qrupu.

Gömrük işi sahəsində fəaliyyətə münasibətdə, qeyd edə bilərik ki, inzibati hüquq sistemində üç yarımsahə fərqləndirilir: idarəetmə hüququ, gömrük hüququ və inzibati-yurisdiksiya hüququ. Əgər idarəetmə və inzibati-yurisdiksiya hüququ üçün pozitiv məcburetmə və icazəvermə yolu ilə tənzimləmə üsulları üstünlük təşkil edərsə, gömrük hüququnda isə göstərdiyimiz bütün hüquqi tənzimləmə üsulları müxtəlif proporsiya və nisbətdə həyata keçirilməklə yanaşı, əsas tənzimləyici funksiyanı qadağanədicilə normalar yerinə yetirir. Başqa sözlə desək, qadağanədicilə normalar gömrük fəaliyyəti sahəsində subyektlərin davranışına təsir göstərmək üsulu kimi gömrük hüququnda əsas və başlıca yer tutsa da, eynizamanda digər təsir üsulları kimi müəyyən dərəcədə mühafizəedicilə rol da oynayır. Məsələn, fiziki şəxs gömrük qaydalarının qadağanədicilə normalarını pozmaqla gömrük inspektoru ilə hüquq-mühafizə münasibətinə daxil olur; bu zaman fakt üzrə konkret hüquqi əlaqə (rabitə) yaranır: qadağanədicilə normaları pozan şəxsə (fiziki şəxsə) münasibətdə digər iştirakçı (gömrük inspektoru) arasında. Təbii ki, elə bu andan «icazəvericilə» üsul təsir göstərməyə başlayır. Lakin hüquq pozuntusu faktının özünə gömrük hüququnun qadağanədicilə normalarının (müha-

---

¹ *Bax*: Aduləli Abdullayev. İnzibati hüquq (I-II hissə). Dərs vəsaiti. Bakı, 2005, s.33-34 və b.

fizə olunan normaların) pozulması nəticəsində yaranan hal (inzibati xəta) kimi baxmaq lazımdır.

Qadağan – subyektlərin müəyyən əməllərdən çəkinməsinə nəzərdə tutan «passiv» hüquqi vəzifədir. İnzibati-hüquqi qadağanlar müəyyən şexslərin üzərinə hüquq pozuntularının (inzibati xətalərin) törədilməsindən çəkinmək vəzifəsi qoyur və buna görə də gömrük işi sahəsində şexslərin (fiziki və hüquqi şexslərin) davranışını tənzimləyir.

Hüquqi qadağanlar gömrük hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin reqlamentləşdirilməsində vacib rol oynayır; onlar **ikili hüquqi təbiətə** malikdir:

- ölkənin iqtisadi suverenliyinin qorunmasına, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, ətraf mühitin mühafizəsinə, dövlətin iqtisadi və maliyyə mənafeələrinin müdafiəsinə, sanitar-karantin tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təmin olunmasına və s istiqamətlərə yönəlmiş qadağanedicı hüquq normaları, əsasən və başlıca olaraq, GM, İXM, CM, VM və digər normativ hüquqi aktlarda ehtiva olunur;
- bütün şexslər üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hüquqların, azadlıqların və onların qanuni mənafeələrinin hüquqazidd əməllərdən qorunmasına istiqamətlənmiş hüquqi qadağanlar; bu qadağanedicı normalar gömrük hüququnun nəzarət-gömrük və inzibati-məcburetmə tədbirləri vasitəsilə realizə olunur.

Hüquqi qadağanlar, əsasən, «gömrük orqanı – fiziki və hüquqi şexslər» gömrük-hüquq münasibətləri subyektlərinin vəziyyətini (hüquqi statusunu) şərtləndirir və bu da, öz növbəsində, «gömrük hüququnun metodu» məhfumunun daha aydın başa düşülməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə, gömrük hüququnun özünəxas metodunun formalaşmasına gömrük fəaliyyəti subyektlərinin hüquqi statusu önəmli təsir göstərir.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnun özünəməxsus metodunun formalaşmasında mərkəzi yer tutan qadağanedicı normalar, daha doğrusu, tənzimləyici-qadağanedicı normalar müəyyənedicı (sərəncamverici) və icazəverici normalardan təcrid edilmiş halda deyil, onlarla birlikdə fəaliyyət göstərir.

Bu hüquqi vasitə və üsulların sistemi və məcmusu bütövlükdə gömrük hüququnun **özünəxas vahid metodunu** yaradır.

1.2. Milli hüquq sistemində gömrük hüququnun yeri və onun sistemi

1.2.1. Gömrük hüququ – iqtisadi hüququn yarım sahəsi kimi

Qeyd etməliyik ki, gömrük hüququ milli hüquq sisteminin formalaşmaqda olan tərkib hissəsidir. Təbii ki, burada belə bir sual meydana çıxır: gömrük hüququ tərkib hissə kimi milli hüquq sistemində hansı statusa malikdir? Bu suala cavab verməmişdən əvvəl gömrük hüququnun milli hüquq sisteminin hansı hissəsinə (publik, yoxsa xüsusi) aid olmasını müəyyənləşdirməliyik.

Bildiyiniz kimi, hər bir dövlət öz milli hüquq sisteminə malikdir. Azərbaycan Respublikası da öz tarixi müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra milli hüquq sistemini formalaşdırmışdır. Milli hüquq sistemi **iki hissədən** ibarətdir: publik hüquq, xüsusi hüquq.¹

Publik hüquq dövlət hakimiyyəti ilə bağlı olan münasibətləri nizama salan hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir. Publik hüquqa daxildir: konstitusiya (dövlət) hüququ, inzibati hüquq, cinayət hüququ, ekologiya hüququ, iqtisadi hüquq və b.

Xüsusi hüquq isə, əsasən, hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmayan, azad və bərabərhüquqlu mülkiyyətçi kimi çıxış edən şəxslərin – fiziki və hüquqi şəxslərin mənafeyinə xidmət edərək, onların tələbatını ödəyir və təmin edir; məsələn, mülki hüquq xüsusi hüquqa aiddir.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, dövlət idarəetmə sistemində yaranan ictimai münasibətlərin əsas qrupunu tənzimləyən və başlıca məqsədi ölkədə iqtisadi suverenliyi və iqtisadi təhlükəsizliyi, azad rəqabət və bazar iqtisadiyyatını qorumaqdan ibarət olan iqtisadi hüquq Azərbaycan Respublikasının milli hüquq sistemində «publik hüquq» hissəsinə aiddir.

---

¹ *Ətraflı bax:* Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququnun əsasları. Dərslük. Bakı, 2018, s.142-143.

Azərbaycan Respublikasında **gömrük xidmətinin təyinatı** ölkənin iqtisadi suverenliyi və iqtisadi təhlükəsizliyi, dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini hüquqazidd əməllərdən qorumaqdan ibarətdir. Belə ki, gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində müəyyən qrup ictimai münasibətlər əmələ gəlir; spesifik xarakterə malik olan bu münasibətləri tənzimləmək formalaşmaqda olan gömrük hüququnun başlıca funksiyası sayılır. Gömrük hüququnun nizamasalma predmetinə daxil olan ictimai münasibətlər isə iqtisadi münasibətlərin bir hissəsini təşkil edir. Bu spesifik normaların həmçinin genişlənməsi öz növbəsində iqtisadi hüquq çərçivəsində gömrük hüququnun formalaşmasına gətirib çıxarır. Buna görə gömrük hüququ özünə milli hüquq sisteminin digər sahələrində deyil, məhz iqtisadi hüquq sahəsində yer tutmuşdur; həm də ona görə ki, dövlətdaxili hüququn digər sahələri gömrük fəaliyyəti ilə bağlı ictimai münasibətləri tənzimləməyə qadir deyildir. Bu münasibətləri yalnız milli hüquq sisteminin müstəqil sahəsi sayılan iqtisadi hüquq, daha dəqiq desək, onun tərkibində formalaşmaqda olan gömrük hüququ nizamlamaq iqtidarındadır. Buna görə də, hesab edirik ki, gömrük hüququ **milli publik hüquq sisteminin**¹ iqtisadi hüquq sahəsinə daxildir.

Lakin qeyd etməliyik ki, hüquq sistemində gömrük hüququnun tutduğu yer hüquq doktrinasında (elmində) diskussiya doğuran ən mübahisəli məsələlərdən biridir. Hüquqşünas alimlər bu məsələ barədə yekdil fikir söyləməirlər. Belə ki, bəzi müəlliflərə görə, gömrük hüququ ya inzibati hüququn yarım sahəsi, ya da inzibati hüququn institutu sayılır.²

Digər müəlliflər isə gömrük hüququna qanunvericilik sahəsi kimi baxırlar. Hüquqşünas alimlərdən A.N.Kozırin məsələyə bu cür yanaşaraq göstərir ki, gömrük hüququ qanunvericilik sahəsi-

---

¹ Ədəbiyyat səhifələrində də qeyd edilir ki, gömrük hüququ publik-hüquqi xarakterli hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir: *məsələ*, Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, с. 65.

² *Бах*: Д.И. Таможенное право как институт административного права // Государство и право. 1995, № 3, с. 13.

dir. Qanunvericilik sahəsi kimi gömrük hüququ gömrük münasibətlərini tənzimləyən normativ hüquqi aktların məcmusudur.¹

Müəlliflər arasında eləsinə rast gəlinir ki, həmin müəllif gömrük hüququna kompleks hüquq sahəsi kimi baxır; bu hüquq sahəsi gömrük orqanları və şəxslər arasında yaranan münasibətləri tənzimləyir ki, bu münasibətlər şəxslərin gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələri keçirmələri barəsində əmələ gəlir.²

Bəzi alimlər gömrük hüququna formalaşmaqda olan yeni hüquq sahəsi kimi baxırlar. Onların fikrincə, gömrük sferasında yaranan müvafiq ictimai münasibətlərin mövcud olması gömrük hüququnun müstəqil hüquq sahəsi kimi fərqləndirilməsinin şərtləridir.³

Fikrimizcə, gömrük hüququnu iqtisadi hüququn yarım sahəsi hesab etmək, belə hüquqi modelin (konstruksiyanın) yaradılması məsələyə ən düzgün və ağlabatan yanaşmadır. Belə ki, iqtisadi hüququn nizamasalma predmetinə daxil olan iqtisadi münasibətlər həm də gömrüklə bağlı yaranır. Unutmaq olmaz ki, gömrük fəaliyyəti iqtisadi münasibətlərin yarandığı sahələrdən biridir. Heç də sirr deyildir ki, mallar və nəqliyyat vasitələri gömrük sərhədindən keçirilərkən gömrük ödənişlərinin alınması zamanı iqtisadi münasibətlər yaranır. Digər tərəfdən, gömrük istənilən ölkənin iqtisadi sərhədlərinin qorunmasında böyük rol oynayır. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, gömrük ölkənin iqtisadi sərhədlərini mühafizə etmə sistemidir. Azərbaycanın gömrük xidməti bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması, sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsində mühüm rol oynayır.⁴

Gömrük fəaliyyəti bilavasitə təsərrüfat subyektlərinin maraqlarına toxunur. Onlar xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları olub

---

¹ Козырин А.Н. Таможенное право России. Общая часть. М., 1995, с.6-10.

² Воробьев Ю.А. Основы таможенного дела. М., 1995. с. 12.

³ Таможенное право. Учебное пособие / Под ред. В.Г. Драганова, М.М. Рассолова. М., 2001, с.10.

⁴ Əliyev A.Ə. Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı, 2001, s.108-180.

ixrac və idxal əməliyyatları aparırlar, yəni xaricə mal ixrac və xaricdən mal idxal edirlər. Xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının (subyektlərinin) apardıqları idxal-ixrac əməliyyatları isə, təbii ki, iqtisadi hüquqla tənzimlənmişdir. Bundan ötrü müstəqil hüquq sahəsi olan iqtisadi hüququn tərkibində **gömrük hüququ kimi yarım sahə** ayrılır. Hüquq sistemində gömrük hüququnun tutduğu yer məhz bu cür müəyyən olunmalıdır. Bu səbəbdən, zənnimizcə, gömrük hüququnu müstəqil və ya kompleks hüquq sahəsi kimi tanımaq iqtisadi münasibətlərin müasir inkişaf dövrü kontekstində reallığı əks etdirmir və tutarlı elmi - məntiqi zəminə söykənmir.

1.2.2. Gömrük hüququnun sistemi

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük işi sahəsində fəaliyyətin təmin olunması **sistem şəklində, sistemli metod** əsasında həyata keçirilir («sistem» ifadəsi yunanca «sistema» – tam, hissələrdən ibarət olan deməkdir).

Məlum olduğu kimi, sistemli yanaşma və yaxud sistemli metod ümumi anlayış və kateqoriya təsnifatına aiddir. Sistemli tədqiqatın ümumi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, mürəkkəb hadisələrin – tərkib hissələri orqanik vəhdətdə və qarşılıqlı fəaliyyətdə olan sistemlərin hərtərəfli təhlilinə əsaslanır. Deyilənləri eyni zamanda gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində əmələ gələn ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi probleminə də şamil etmək mümkündür. Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda, sistem – bir-biri ilə münasibətdə və əlaqədə olan, bütövlük (vahidlik, tamlıq) təşkil edən elementlərin məcmusudur.¹

Hüququn sistemi (ingiliscə – «system of law») dedikdə onun daxili strukturu, quruluşu və təşkili başa düşülür.²

---

¹ *Бах: Философский энциклопедический словарь.* М., 1980, с.435.

² *Бах: Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququnun əsasları. Dərslik.* Bakı, 2018, s.139. *Hüququn sistemi barədə daha ətraflı: Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова.* М., 2005, с.790-791 və b.

Hüquq nəzəriyyəsinə düzgün olaraq qeyd edilir ki, hüquq sahəsinin sisteminin tədqiqinə, hər şeydən əvvəl, nəzərdən keçirilən sistemin struktur elementləri və meyarları haqqında məsələnin həllindən başlamaq lazımdır.¹

Sistemin strukturu dedikdə sistemin tərkib elementlərinin vahidliyi (bütövlüyü) və qarşılıqlı fəaliyyəti başa düşülür. **Struktur** isə sistemin məqsədyönlü fəaliyyət göstərməsini və dayanıqlığını təmin edən elementlərin həmin sistemdə əlaqə üsulu deməkdir. **Element** dedikdə müəyyən funksiyaların yerinə yetirilməsi məqsədilə təşkil olunmuş sistemin tərkib hissəsi başa düşülür. Belə nəzəri sistemin normal işləməsinin mühüm prinsipləri şərti həmin sistemin tərkib hissələrinin əsas parametrlər, zaman, məkan və təsir üsulları üzrə qarşılıqlı, uzlaşdırılmış fəaliyyət göstərməsidir. Tərkib hissələrin bütün parametrlər üzrə qarşılıqlı əlaqələndirilməsi sistemin yüksək dərəcədə işlək olmasını təmin edir.

Belə məntiqi yanaşmanı, təbii ki, gömrük hüquq yarım sahəsi sisteminin tədqiqinə də aid etmək olar. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hüquq yarım sahəsi konkret hüquq sahəsindən törəmə olsa da, müəyyən özünəxas xüsusiyyətlərə malikdir.

Gömrük hüququnun sistemi milli hüquq elmində (doktrina-da) az tədqiq olunan və öyrənilən məsələlərdən biridir. Görünür, bu, gömrük hüququnun hələ ki, təşəkkül tapma mərhələsində olması və nisbətən «cavan» hüquqi qurum hesab edilməsi ilə bağlıdır.²

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnun nizamasalma predmetinə daxil olan ictimai münasibətlər yalnız gömrük-hüquq normaları ilə tənzimlənir; bu normalar xaos və qarışıq şəkildə deyil, onlar arasında daxili qarşılıqlı dialektik əlaqə nəzərə alınmaqla ayrı-ayrı hüquq institutları və hüquqi qurumlar üzrə düzlənilir ki, bunun da nəticəsində gömrük hüququnun tamlığı və bütövlüyü təmin olunur. Gömrük-hüquq normalarının belə düzümünə, başqa sözlə, onların hüquq institutları və digər hüquqi qurum-

---

¹ *Bu barədə ətraflı bax:* Алексеев С.С. Общая теория права. Том 2. М., 1982.

² *Важ:* Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 82.

lar (subinstitut, bölmə və s.) üzrə qruplaşdırılmasına (bölüşdürülməsinə) **gömrük hüququnun sistemi** deyilir. Gömrük hüququnun sistemi onu ifadə edir ki, müvafiq ictimai münasibətləri tənzimləyən gömrük-hüquq normaları bir-birinin ardınca müəyyən quruluş üzrə, sistemli şəkildə düzlənir.

Gömrük hüququnun sistemini təhlil edərkən onun struktur elementlərini **üç səviyyədə** fərqləndirmək, ayırmaq lazımdır:

- gömrük hüququ bütövlükdə iqtisadi hüququn yarım sahəsi olmaqla eyni zamanda müstəqil yarım sistemlərə və ya hissələrə (bloklara) bölünür (ayrılır);
- hər bir blok (hissə), öz növbəsində, müvafiq struktur elementlərə – hüquq institutlarına ayrılır;
- ayrı-ayrı hüquq institutlarında konkret hüquqi göstərişlər (hüquq normaları) cəmləşir.

Struktur elementlər gömrük hüququnun sisteminin quruluşuna, onun ümumi görünüşünə və panoramasına bilavasitə təsir göstərir.

Gömrük hüququnun sistemi yuxarıda göstərdiyimiz qrup (bloklar və hüquq institutları) üzrə bölünmüş gömrük-hüquq normalarının elmi təşkil olunmuş məcmusundan ibarətdir. Gömrük-hüquq normalarının öyrənilməsi, elmi əsaslarla işlənilməsi və tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edən nəzəri və praktiki məsələdir. Gömrük hüququnun sistemi müasir dövrdə problem məsələ kimi, həmçinin gömrük haqqında qanunvericiliyin **kodifikasiyası (sistemə salınması)** ilə sıx surətdə bağlıdır; belə kodifikasiya normativ materialın düzgün sistemləşdirilməsi əsasında həyata keçirilməlidir. Belə ki, ümumi hüquq nəzəriyyəsinə görə, nəzəri, pedaqoji və praktiki səbəblər qüvvədə olan hüququn müəyyən hissələrə bölünməsi zərurətinə gətirib çıxarır.

Gömrük-hüquq normalarının müvafiq hüquq institutları və daha sonra vahid normativ baza üzrə diferensiasiyası və düzlənməsi müxtəlif **təsnifat meyarları** əsasında mümkün ola bilər. Belə meyarlar qismində predmet meyarı, prosessual meyar və digər meyarları göstərmək olar.

Gömrük hüququnun sisteminin müəyyənləşdirilməsində **predmet meyarı** əsas götürülə bilər. Belə ki, əgər hüquq sahəsi-

nin (və yaxud hüquq yarım sahəsinin) predmeti, məlum olduğu kimi, onun funksiyalarını müəyyən edərsə, onda predmet meyarı gömrük hüququnun sisteminin **funksional quruluşunu** şərtləndirir və gömrük-hüquq normalarını üç əsas hissə (qrup) üzrə bölmür, ayırır:

- gömrük mühafizə obyektlərini müəyyənləşdirən gömrük-hüquq normaları qrupu (hüquq institutları);
- gömrük fəaliyyəti subyektlərini müəyyənləşdirən hüquq institutları üzrə gömrük-hüquq normaları;
- gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üsullarını (metodlarını) təyin edən gömrük-hüquq normaları (hüquq institutları).

Sözügədən hüquq institutlarını təşkil edən gömrük-hüquq normalarını konkret hüquq institutunun tərkibində subinstitut və ya yarım-institutlar üzrə də qruplaşdırmaq olar.

Göstərilən bölgü mütləq deyil, şərti xarakter daşısa da, gömrük hüququnun sisteminin müəyyən olunmasında institusional element kimi əsas götürülə bilər və onu gömrük fəaliyyətinə nəzarət sahəsində ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normaları bloku (institutu) tamamlaya bilər; buraya gömrük hüquq doqmasından müvafiq qaydaların (gömrük hüququnun əsas anlayışlarını və kateqoriyalarını, hüquqi standartları, məhfum aparatını və s. müəyyənləşdirən hüquq normalarının) daxil edilməsi mümkündür.

Prosessual meyar üzrə gömrük hüququnun prosessual sistemini formalaşdırmaq mümkündür. Bu meyar əsasında gömrük fəaliyyəti sahəsində konkret fərdi işlərin həll olunması xarakteri üzrə hüquqi normalar ayrılı, maddi gömrük-hüquq normaları fərqləndirilə bilər; bu məsələ də prosessual gömrük hüququ üçün, xüsusilə, əhəmiyyətlidir. Prosessual gömrük-hüquq normaları gömrük hüququnun ayrıca bir blokunda (hissəsində) cəmləşir; belə gömrük hüquq institutlarına aşağıdakıları aid etmək olar: gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat, inzibati şikayət və iddia, gömrük aktlarının (gömrük nəzarətindən keçməli olan malların yoxlanılması, nəqliyyat vasitələrinə daxilolma və s.) həyata keçirilməsi, digər icraat və pro-

sedur hərəkətlər. Bu institutlar öz növbəsində daha xırda hüquqi qurumlara – subinstitutlara (yarıminstitutlara) bölünür.

Gömrük hüququnun **prosessual sistemi** gömrük fəaliyyəti sahəsində qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə «xidmət edən» gömrük-hüquq normalarını geniş prosessual normalar qrupundan ayıraraq sistem şəklinə salır; belə sistem gömrük-hüquq normalarının düzgün və effektiv tətbiq olunmasına, realizə edilməsinə əlverişli imkan yaradır. Lakin gömrük hüququnun əsas sistemi kimi «**funksional sistem**» daha vacib və əhəmiyyətli rol oynayır; çünki o, iqtisadi hüququn sözügedən gömrük hüququ yarım sahəsində «gömrük aləmi»nin coğrafi reallıqlarını və gömrük-hüquq normalarının diferensiasiyasını daha aydın formada təqdim edir.

Beləliklə, şərh olunanları nəzərə alaraq, gömrük hüququnun sisteminə aşağıdakı kimi doktrinal anlayış formulə edə bilərik:

gömrük hüququnun sistemi dedikdə gömrük işi üzrə fəaliyyət sahəsində ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının öz aralarında qarşılıqlı əlaqə nəzərə alınmaqla, onların predmet meyarı (əlaməti) əsasında institut və subinstitutlar üzrə elmi zəmində qruplaşdırılması (bölüşdürülməsi) başa düşülür.

Gömrük hüququnun sisteminə eyni zamanda onu təşkil edən ümumi gömrük-hüquq normalarının gömrük fəaliyyəti sferasında konkret «**tətbiq olunma**» meyarına görə fərqləndirmək olar. Bu baxımdan, gömrük hüququnun sistemi iki hissəyə ayrılır:

- ümumi hissə;
- xüsusi hissə.

Əslində, gömrük hüququnun sisteminin ümumi və xüsusi hissələrə bölünməsi digər şərt və meyarlarla (nizamasalma predmeti, hüquqi tənzimləmə metodu, kifayət dərəcədə gömrük-hüquq normalarının mövcudluğu və s.) yanaşı, onun ayrıca yarım sahə kimi iqtisadi hüququn tərkibində formalaşmasını şərtləndirir.

Gömrük hüququnun¹ **ümumi hissəsi** özündə elə hüquq normalarını birləşdirir ki, həmin normalar ümumi xarakterli qaydalar müəyyənləşdirir. Odur ki, ümumi hissənin normalarını gömrük

---

¹ *Gömrük hüququ (ingiliscə - customs law) anlayışı barədə ətraflı bax:* Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 2005, с.847.

hüququ ilə tənzimlənən bütün münasibətlərə tətbiq etmək mümkündür.

Ümumi hissə ayrı-ayrı gömrük-hüquq institutlarından ibarətdir. Belə institutlara aiddir: 1) gömrük hüququnun prinsipləri institutu; 2) gömrük hüququnun subyektləri institutu; 3) gömrük xidməti institutu; 4) gömrük hüququnun mənbələri institutu; 5) gömrük işi sahəsində məsuliyyət institutu və s.

Gömrük hüququnun **xüsusi hissəsi** isə ayrı-ayrı konkret məsələləri tənzimləyən hüquq normalarından ibarətdir ki, bu normalar müxtəlif gömrük-hüquq institutları üzrə qruplaşdırılır. Söhbət aşağıdakı gömrük-hüquq institutlarından gedir: 1) gömrük ödənişləri institutu; 2) gömrük rəsmiləşdirilməsi institutu; 3) gömrük ekspertizası institutu; 4) xüsusi gömrük prosedurları institutu; 5) gömrük auditi institutu və s. Bu kimi gömrük-hüquq institutlarının məcmu halında birləşməsi gömrük hüququnun xüsusi hissəsi adlanır. Gömrük hüququnun xüsusi hissəsi də məhz həmin institutlardan ibarətdir.

II FƏSİL. GÖMRÜK HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ, PRİNSİPLƏRİ VƏ SUBYEKTLƏRİ

2.1.Gömrük hüququnun mənbələri anlayışı və əlamətləri

2.1.1.Gömrük hüququnun mənbələri anlayışı

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük-hüquq normaları cəmiyyət-də insanlara, vəzifəli şəxslərə, dövlət orqanlarına və s. şəxslərə yönəlmişdir ki, həmin normalar onlar tərəfindən yerinə yetirilir, icra olunur və tətbiq edilir. Digər hüquq normaları kimi, gömrük-hüquq normaları da hüququn mənbəyindən kənarında mövcud ola bilməz. Fəlsəfi baxımdan, əgər gömrük-hüquq normaları «məzmun»dursa, onların cəmiyyətə çatdırılması məqsədilə əks olun-duqları aktlar «forma»dır və bu, hüququn mənbəyi adlanır.

Ümumiyyətlə, elmi ədəbiyyatda göstəriləni kimi, hüququn mənbələri dövlətin hüquqyaratma sahəsində fəaliyyətinin zahiri təzahür formalarını ifadə edir. Hüququn inkişaf tarixində aşağıdakı növ **hüquq mənbələri** fərqləndirilir:¹

- hüquqi adət;
- normativ hüquqi akt;
- normativ müqavilə.

Belə ki, **hüquqi adətlər** hüququn mənbə növlərindən biri sayılır. Tarixən dəfələrlə təkrar edilən və dövlətlər tərəfindən ümumməcburi qayda kimi sanksiyalaşdırılan (tanınan və müdafiə olunan) davranış qaydasına hüquqi adətlər deyilir.

Hüququn əsas və mühüm mənbə növü **normativ hüquqi aktlar** hesab edilir. Normativ hüquqi akt dedikdə tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, qanunla və ya fərmanla dövlət orqanının səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlər üzrə həmin dövlət orqanı tərəfindən və ya referendum yolu ilə qəbul edilmiş, hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən, qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün və dəfələrlə tətbiq

---

¹ *Bu barədə daha ətraflı bax: məsələn, Hüquq ensiklopedik lüğəti / Baş redaktorlar: Dadaşzadə A.M., Vəliyev İ.Ö. Bakı, 1991, s.506-507; Allahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslük. Bakı, 2018, s.126-129 və s.*

olunmaq məqsədilə nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəd başa düşülür.¹

Hüququn mənbə növlərindən digəri **normativ müqavilələrdir**. Bu müqavilələr ümumi xarakterli məcburi davranış qaydası (hüquq norması) müəyyən edir. Normativ müqavilələr dedikdə, hər şeydən əvvəl, beynəlxalq hüquqi aktlar (beynəlxalq müqavilə, konvensiya, saziş və s.) başa düşülür. Söhbət Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu və ya tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sənədlərdən gedir ki, onlar hüququn mənbəyi kimi çıxış edirlər.

Gömrük işi sahəsində ictimai münasibətlərə toxunan beynəlxalq gömrük müqavilələri (konvensiya, saziş və s.) qismində aşağıdakıları fərqləndirmək olar:²

- Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında Beynəlxalq Konvensiya (Kioto Konvensiyası, 1979-cu il), 26.05.1999-cu il redaktəsində;
- BYD Kitabçası tətbiq edilməklə beynəlxalq yük daşımaları haqqında Gömrük Konvensiyası (BYD Konvensiyası və ya TİR Konvensiyası, 1975-ci il), 1977-ci il düzəlişləri ilə;
- Müvəqqəti idxal haqqında Konvensiya (İstanbul Konvensiyası, 1990-cı il);
- Malların təsnifləşdirilməsi və kodlaşdırılması sisteminin harmonizasiyası haqqında Konvensiya, 1983-cü il;
- Gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, tədqiqi və aradan qaldırılmasında qarşılıqlı inzibati fəaliyyət haqqında Beynəlxalq Konvensiya, 1977-ci il;
- Konteynerlər haqqında Gömrük Konvensiyası, 1972-ci il və s.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, **gömrük hüququnun mənbələri** dedikdə gömrük-hüquq normalarının zahirən ifadə edildiyi və mövcud olduğu formalar başa

---

¹ *Bax:* «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının 21.12.2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu (maddə 1.0.1.).

² *Ətraflı bax:* Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с.19.

düşülür. Bu, hüquqi (formal) mənada gömrük hüququnun mənəblərinə verilən anlayışdır. Gömrük hüququnun mənəbləri həm də maddi mənada işlədilir. Belə ki, maddi mənada gömrük hüququnun mənəbləri dedikdə onun nizamasalma predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin – gömrük-hüquq münasibətlərinin özü başa düşülür. Yalnız hüquqi mənada gömrük hüququnun mənəbləri hüquqi kateqoriya hesab edilir və buna görə də elmi cəhətdən tədqiq olunur, öyrənilir və gömrük hüququnun **ümumi hissəsinin institutlarından** biri sayılır.

Gömrük hüququnda mənəbə növü kimi normativ hüquqi aktlar və gömrük müqavilələri¹ əhəmiyyətli yer tutur. Düzdür, unutmamaq olmaz ki, «hüququn mənəbəyi» anlayışı **geniş mənada** traktovka (izah və ya şərh) edilə bilər; bu baxımdan, onun mənə yükü altında dövlətin iradəsi başa düşülür, çünki dövlət olmayan yerdə hüquq da yoxdur; hüquq normaları yalnız dövlət çərçivəsində formalaşır, insanların məcburi davranış qaydalarına çevrilir və dövlətin müstəsna ictimai məhsulu sayılır.

Lakin hüquqşünaslıq elmində «hüququn mənəbəyi» anlayışının **məhdud mənada** işlədilməsi qəbul olunmuşdur (yəni dövlətin normativ iradəsinin ifadə olunma forması, yaxud hüquq normaları ehtiva edən sənəd kimi). Bu nöqtəyi-nəzərdən, gömrük-hüquq normaları ehtiva edən sənəd (normativ akt, müqavilə və s.) gömrük hüququnun mənəbəyi kimi başa düşülməlidir; vətəndaşlar, dövlət orqanları və digər şəxslər gömrük-hüquq normaları haqqında müvafiq informasiyanı məhz bu mənəbdən əldə edirlər.

Gömrük hüququ mənəblərinin **sayı** əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur; onlara aşağıdakılar aiddir: yalnız gömrük-hüquq norma-

---

¹ Gömrük-hüquq müqavilələri dedikdə gömrük işi sahəsində müəyyən hüquq və vəzifələrinin yaranmasına, dəyişməsinə və xitam edilməsinə səbəb olan, idarəçilik münasibətlərinin iştirakçıları üçün məcburi sayılan və gömrük-hüquq normaları müəyyənləşdirən saziş başa düşülür. Məsələn, gömrük qanunvericiliyinə əsasən, «Hasilatın pay bölgüsü haqqında», «Əsas boru kəməri haqqında» sazişlərin və bu qəbildən olan ratifikasiya edilmiş digər beynəlxalq müqavilələrin icrası ilə bağlı gömrük ödənişləri həmin sazişlərin müddəalarına uyğun olaraq tətbiq edilir (GM, maddə 235).

larını təsbit edən normativ hüquqi aktlar (məsələn, GM, GTQ və s.), gömrük-hüquq normalarını qismən nəzərdə tutan mənbələr – belə mənbələrdə gömrük-hüquq normaları ilə yanaşı, digər hüquq sahələrinin (mülki, əmək və s.) normaları da mövcud olur (məsələn, MM, ƏM, VM, İXM və s.).

2.1.2. Gömrük hüququ mənbələrinin əlamətləri

Gömrük hüququnun mənbələrini xarakterizə edən bir sıra müəyyən **əlamətlər** mövcuddur. **Birinci** əlamət ondan ibarətdir ki, gömrük hüququnun mənbəyi dedikdə səlahiyyətli orqanın normativ məzmununa malik olan aktı, yəni müvafiq hüquq normaları ehtiva edən akt başa düşülür. Bu qəbildən olan mənbələr sırasına aiddir: qanunlar, qanunqüvvəli aktlar, Prezidentin fərmanları, Hökumətin qərarları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları və gömrük işi sahəsində ictimai münasibətləri tənzimləyən digər aktlar. Lakin bu aktları həmin orqanların hüquqtəbiiyyətə fəaliyyəti prosesində qəbul etdikləri və ya imzaladıqları aktlarla qarışdırmaq olmaz. Belə ki, məsələn, Dövlət Başçısı tərəfindən «gömrük komitəsinin sədri» vəzifəsinə hər hansı şəxsin təyin edilməsi barədə imzalanan fərman gömrük-hüquq normaları ehtiva etmir və buna görə də o, hüququn mənbəyi sayıla bilməz. Ancaq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04.06.2012-ci il tarixli 646 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında» Əsasnamənin və Komitənin strukturunun təsdiq edilməsi barədə» akt normativ məzmununa malik olduğu üçün gömrük hüququnun mənbəyi sayılır.

Çoxsaylı hüquq mənbələrinin mövcud olması gömrük hüququnun mənbələrini səciyyələndirən **ikinci** xarakterik əlamətdir. Gömrük-hüquq normaları müxtəlif hüquqyaradıcı orqanlar tərəfindən işlənib hazırlanır və bunun da nəticəsində onlar, praktiki olaraq, xeyli sayda normativ aktlar üzrə «səpələnirlər». Belə ki, gömrük işi sahəsində fəaliyyətin funksiya və metodları, həmçinin gömrük fəaliyyəti sferasında məsuliyyət haqqında müddəalar nəzərdə tutan istənilən hüquqi akt gömrük hüququnun mənbəyi ola bilər (məsələn, qanunlar, qanunqüvvəli aktlar, bələdiyy-

yə orqanlarının aktları və s.). İqtisadi hüququn yarım sahəsi kimi gömrük hüququnda digər hüquq sahələrindən (məsələn, inzibati, cinayət, mülki, əmək və s.) fərqli olaraq, bu yarım sahənin bütün başlanğıc müddəalarının tam cəmləşdirildiyi əsas normativ akt mövcud deyil; gömrük hüququnun mənbəyi kimi GM-i də öz məzmun və funksional yönüm planında bu rolda «iddia etmək» qeyri-mümkündür. Lakin gömrük-hüquq normaları ehtiva edən normativ aktların çoxsaylı və müxtəlif olmasına baxmayaraq (İXM, CM, ƏFQ, MM, GM, GTQ, VM və s.), onlar öz aralarında uzlaşaraq vahid normativ sistem yaradırlar və bu sistem əsasında normal gömrük fəaliyyəti həyata keçirilir.

Üçüncü mühüm əlamət odur ki, gömrük hüququ mənbələrinin sistemi ciddi iyerarxiya xüsusiyyətinə malikdir. Gömrük hüququ mənbələrinin iyerarxiya əlaməti üzrə düzlənməsi gömrük aktları qəbul edən hüquqyaratma orqanlarının müxtəlif səviyyəli olması və bunun da nəticəsində gömrük-hüquq normaları ehtiva edən ayrı-ayrı növ normativ aktların müxtəlif dərəcədə hüquqi qüvvəyə malik olmaları ilə şərtlənir. Ona görə də gömrük hüququnun hər bir mənbəyi sözügedən sistemin vertikalında müvafiq yer tutur; həm də bu yer normativ aktın hüquqi qüvvəsindən asılı olaraq törəyir. Belə ki, göstərilən sistemdə ən yüksək yeri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası tutur; sonra isə bu sistemdə qanunlar, qanunqüvvəli aktlar (bunların da çərçivəsində gömrük hüququnun mənbələri ciddi iyerarxiya prinsipi üzrə qurulur – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları və s.), daha sonra isə yerli özünüidarə orqanlarının müvafiq aktları yerləşir.

2.1.3. Gömrük hüququnun mənbə növləri

Gömrük hüququnun nizamlaşdırma predmetini təşkil edən iqtisadi xarakterli gömrük münasibətləri gömrük işi sferasında yaranan ictimai münasibətlərdir. Belə münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi müvafiq hüquq normaları vasitəsilə həyata keçirilir.

Həmin normaların ifadəedilmə və mövcudolma formaları gömrük hüququnun **mənbələri** adlanır.

Gömrük hüququnun mənbəyi qismində, ilk növbədə, **qanunlar** çıxış edir ki, onlar **normativ hüquqi aktların** əsas növü hesab olunur. Dövlətin əsas qanunu olan **Konstitusiyanın** 94-cü maddəsi müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hansı məsələlərə dair ümumi qaydalar müəyyənləşdirir; gömrük işi həmin məsələlərdən biridir (həmin maddənin I hissəsinin 25-ci bəndi).

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi gömrük hüququnun mənbəyi olan qanunlar içərisində mühüm rol oynayır və əsas yer tutur. Sözügedən məcəllə gömrük işinin həm hüquqi, həm iqtisadi, həm də təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirən vacib qanunvericilik aktıdır; 2011-ci il 24 iyun tarixli 164-IVQ nömrəli qanunla yeni redaksiyada təsdiq edilən bu qanunvericilik aktı 2012-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmişdir. Adıçəkilən məcəllə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən, bu ərazidən aparılan, tranzitlə keçirilən mallara və nəqliyyat vasitələrinə tətbiq edilən ümumi qaydaları və prosedurları, gömrük işi sahəsində şəxslərin hüquq və vəzifələrini müəyyən-ləşdirir. Təsadüfi deyildir ki, Gömrük Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında müasir gömrük işinin hüquqi fundamenti və əsası sayılır.¹

Gömrük hüququnun mənbəyi olan qanunlar sırasına həm də «**Gömrük tarifi haqqında**» **Azərbaycan Respublikasının Qanunu** (GTQ, 2013-cü il)² aid edilir. Bu qanun gömrük tarifi formalaşdırılması və tətbiq olunması qaydalarını müəyyən-ləşdirir. Yeni redaksiyada təkmilləşdirilərək qəbul edilmiş GTQ-də gömrük tarifi **əsas məqsədləri** kimi aşağıdakılar müəyyən-ləşdirilmişdir:

- idxalın əmtəə strukturunu tənzimləmək;
- malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsinin və bu ərazidən aparılmasının, habelə val-

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: B.C.Kərimov. Bakı, 2018, 232 s.

² *Ətraflı bax:* «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 13.06.2013-cü il tarixli 687-IVQ nömrəli Qanunu // AR QT. Bakı, 2013, № 6.

yuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;

- Azərbaycan Respublikasında malların istehsal və istehlak strukturunda müvəqqəti dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq;
- Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

Bu qanunun tətbiqi sahəsi Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisidir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, gömrük hüququnun mənbəyi qismində aşağıdakı normativ hüquqi aktların da adları çəkilmişdir: **MM, İXM, CM, ƏFQ, VM, İPM, MPM** və s. Bu aktlarda gömrük münasibələrinin tənzimlənməsinə toxunan xeyli sayda hüquq normaları mövcuddur.

Gömrük hüququnun mənbəyi qismində həm də **qanunqüvvəli normativ aktlar** çıxış edir. Söhbət, ilk növbədə, **Prezident fərmanlarından** gedir. Normativ əhəmiyyətə malik olan Prezident fərmanları gömrük tənzimlənməsinin ayrı-ayrı aspektlərinə toxunur: məsələn, «Gömrük orqanlarında xidmət haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (30.12.1999-cu il); «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Akademiyasının Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (04.07.2013-cü il); «Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (11.11.2008-ci il) və s.

Nazirlər Kabinetinin qərarları da qanunqüvvəli normativ aktlar sırasına daxildir. Onların xeyli hissəsi gömrük münasibələrinin tənzimlənməsinə həsr edilmişdir. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə aşağıdakı qaydalar təsdiq olunmuşdur: «Gömrük sərhədindən keçirilən malların və nəqliyyat vasi-

tələrinin bəyan edilməsi» Qaydaları (22.06.2014-cü il); «Malların xaricdə emal xüsusi gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi» Qaydaları (06.02.2014-cü il); «Gömrük təmsilçiliyi, o cümlədən gömrük brokeri fəaliyyətini tənzimləyən» Qaydalar (23.01.2014-cü il) və s.

Azərbaycan Respublikasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərini **Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi** həyata keçirir. Bu komitənin qəbul etdiyi normativ hüquqi aktlar da gömrük hüququnun mənbəyidir. Həmin komitə gömrük işinə aid çoxlu sayda akt qəbul etmişdir: məsələn, «Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin xüsusi geyim formasının daşınması» Qaydaları (05.07.2012-ci il); «Gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən keşik çəkmənin (partulluğun) və gömrük müşahidəsinin aparılması» Qaydaları (22.07.2014-cü il); «Malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasını və onlar üzərində gömrük baxışını həyata keçirən yoxlama qrupları haqqında» Nümunəvi Əsasnamə (27.08.2014-cü il) və s.

Beynəlxalq müqavilələr gömrük hüququnun mənbə növlərindən digəridir. Söhbət Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu, tərəfdar çıxdığı müvafiq beynəlxalq müqavilələrdən gedir. Əgər belə müqavilələr gömrük işinə aid olarsa, onlar gömrük hüququnun mənbəyi hesab olunur. Elə beynəlxalq müqavilələr bağlanmışdır ki, onlar tam və ya bütövlükdə gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur.¹ Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası gömrük fəaliyyəti sferasında müxtəlif beynəlxalq konvensiya, protokol və digər aktlara qoşulmuş, habelə xeyli sayda ölkələrlə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq, tərəfdaşlıq, qarşılıqlı yardım və digər məsələlər barədə müvafiq sazişlər imzalamışdır. Belə sazişlərin sayı hal-hazırda 100-dən çoxdur. Onlardan bir neçəsini nümunə qismində göstərə bilərik:²

- «Qaçqınçılıq və gömrük qaydalarının pozulması ilə mübarizədə əməkdaşlıq haqqında» Azərbaycan Respubli-

---

¹ *Daha ətraflı:* Əliyev E.Ə. *Beynəlxalq iqtisadi hüquq*. Dərslük. Bakı, 2016, s. 608-613; *Gömrük işinin təşkili: iqtisadi və hüquqi əsasları / Kollektiv müəlliflər:* Əliyev E.Ə., Əliyev V.İ., Gülmahyev Ü.S. Bakı, 2015, s. 736-762.

² URL:<http://www.customs.gov.az> (18.03.2019-cu il).

- kası Hökuməti və Gürcüstan Hökuməti arasında Saziş (Bakı, 1995-ci il);
- «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Ukrayna Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq haqqında» Saziş (Kiyev, 1997-ci il);
  - «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi və Rusiya Federasiyasının Dövlət Gömrük Komitəsi arasında mədəni sərvətlərin qanunsuz aparılması və gətirilməsi ilə mübarizədə əməkdaşlıq haqqında» Protokol (Bakı, 2002-ci il);
  - «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında gömrük sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında» Saziş (Ankara, 2004-cü il);
  - «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Suriya Ərəb Respublikası Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq haqqında» Saziş (Bakı, 2009-cu il);
  - «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında» Saziş (Bakı, 2011-ci il);
  - «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Amerika Birləşmiş Ştatları Hökuməti arasında gömrük məsələləri üzrə qarşılıqlı yardım və əməkdaşlıq haqqında» Saziş (Bakı, 2007-ci il);
  - «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Çin Xalq Respublikası Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində qarşılıqlı yardım haqqında» Saziş (Bakı, 2005-ci il);
  - «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İran İslam Respublikası Hökuməti arasında « Gömrük məsələlərində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında» Saziş (Bakı, 2002-ci il) və s.

Gömrük hüququn mənbəyi olan normativ hüquqi aktların məcmusu **gömrük qanunvericiliyi**¹ adlanır. Gömrük qanunvericiliyi aşağıdakılardan ibarətdir: 1) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası; 2) Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi; 3) «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu; 4) qanunlara uyğun olaraq qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar; 5) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr.

Bəzən hüquq ədəbiyyatı səhifələrində **məhkəmə praktikas**ı gömrük hüququnun mənbələri sırasına daxil edilir.² Düzdür, gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin eyni cür başa düşülməsi və eyni qaydada tətbiq edilməsi üçün məhkəmə praktikasının böyük əhəmiyyəti vardır. Lakin, buna baxmayaraq, məhkəmə praktikası hüququn, o cümlədən gömrük hüququnun mənbəyi hesab olunmur. Məhkəmə praktikası dedikdə məhkəmələrin ayrı-ayrı kateqoriya işləri dəfələrlə eyni cür həll etməsi başa düşülür. Ancaq nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin III hissəsi hakimiyyətin bölgüsü prinsipindən çıxış edir; bu prinsipə görə, məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir. Məhkəmələrin isə qanunlar qəbul etmək və hüquq normaları yaratmaq səlahiyyəti yoxdur. Hakimiyyətin bölgüsü prinsipinə əsasən, belə səlahiyyətə Milli Məclis malikdir. Odur ki, məhkəmə orqanlarının qərarları hüququn mənbəyi ola bilməz. Lakin məhkəmələr içərisində **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi** elə qərarlar qəbul edir ki, normativ əhəmiyyətə və məzmununa malik olan, eyni zamanda yeni hüquq normaları yaradan həmin qərarlar hüququn mənbəyi kimi tanınır.³

---

¹ *Gömrük qanunvericilik sənədləri barədə ətraflı bax*: Gömrük işinin təşkili: iqtisadi və hüquqi əsasları / Kollektiv müəlliflər: Əliyev E.Ə., Əliyev V.İ., Gülmalıyev Ü.S. Bakı, 2015, s. 816.

² *Вax*: Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с.77.

³ *Вax*: *məsələn*, Abdullayev F.S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri. Bakı, 2013, s. 64-71.

Son dövrlərdə qəbul edilmiş və gömrük hüququnun mühüm mənbəyi kimi çıxış edən normativ hüquqi aktlar sırasında aşağıdakıları göstərmək olar:¹

- «Azərbaycan Respublikası ərazisində dövriyyəyə buraxılan (idxal və Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən) avtonəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli maddələrə dair tələblərin Avro-4 ekoloji normalarına uyğunlaşdırılması barədə» Nazirlər Kabinetinin 14.01.2014-cü il tarixli 2 nömrəli qərarı;
- «Fiziki şəxslər tərəfindən istehsal, yaxud komissiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların gömrük sərhəmindən keçirilməsinin güzəştli və sadələşdirilmiş Qaydalarında dəyişikliklər edilməsi haqqında» Nazirlər Kabinetinin 24.11.2018-ci il tarixli 500 nömrəli qərarı;
- «Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrində dəyişiklik edilməsi barədə» Nazirlər Kabinetinin 02.05.2019-cu il tarixli 202 nömrəli qərarı və s.

2.2.Gömrük hüququnun özünəməxsus prinsipləri

2.2.1.Gömrük hüququnun prinsipləri anlayışı

Məlum olduğu kimi, «prinsip»² termini çoxcəhətli anlayış olmaqla müxtəlif mənalarda işlədilir: fəlsəfi, hüquqi, texniki və s. Biz, «prinsip» anlayışına hüquqi mənada toxunacağıq. Belə ki, əgər prinsip hüquqi cəhətdən təsbit edilərək ifadə olunarsa, ona «**hüquqi prinsip**» deyilir. Hüquqi prinsip isə hüquqi mənada elə prinsipin özü deməkdir. Hüquqi əhəmiyyətə məhz hüquqi mənada prinsip anlayışı malikdir; çünki hüququn mahiyyəti, sosial məqsədi, təyinatı və xarakteri kimi zəruri məsələlər məhz hüququn prinsiplərində ifadə olunur; hüquq məhz həmin

---

¹ Ətraflı bax: URL:<http://www.customs.gov.az> (14.05.2019-cu il).

² «Prinsip» sözü latınca «prinsipium» ifadəsindən olub, mahiyyətə, «əsas» mənasını bildirir; bu barədə bax: Словарь иностранных слов / Под ред. И.В.Лехина, Ф.Н.Петрова. М., 1954, с. 563.

prinsiplərə əsaslanaraq fəaliyyət göstərir, öz funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn, hüquqi dövlətin həyata keçirdiyi fəaliyyətin əsasını hüququn prinsipləri təşkil edir.

Hüquqi mənada prinsiplər, yəni hüquqi prinsiplər dedikdə hüquqda ifadə olunan və onun məzmununu, mahiyyətini, sosial məqsədini və təyinatını xarakterizə edən rəhbər başlanğıclar, əsas ideyalar və müddəalar başa düşülür.

İstənilən hüquq sistemi üçün, eləcə də onun ibarət olduğu ayrı-ayrı müstəqil hüquq sahələri üçün hüquqi prinsiplər vacib rol oynayır. Hüquqi prinsiplərin həm də iqtisadi hüquq sahəsi və onun yarım sahələrindən biri olan gömrük hüququ üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, hüquqi prinsiplər gömrük hüququnun tənzimləmə predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin hüquqi cəhətdən nizama salınmasının əsasını təşkil edir.

Gömrük hüququnun prinsipləri dedikdə gömrük-hüquq münasibətlərini tənzimləmənin gömrük-hüquq normalarında ifadə olunan və ümumi məcburi xarakter kəsb edən əsas ideyaları və rəhbər başlanğıcları başa düşülür. O, gömrük hüququnun **ümumi hissəsinə daxil olan institutlardan** biri sayılır. Prinsiplər özlərində gömrük hüququnun nisbətən daha xarakterik cəhətlərini ehtiva edir, onun hüquqi təbiətini müəyyənləşdirir. Gömrük hüququnun hər bir subyektinin vəzifəsi və borcudur ki, bu prinsiplərə əməl etsin. Bu prinsiplər konkret hüquqi məsələnin həllində qanunun məcburi tələbi və göstərişi kimi çıxış edir; ona görə ki, gömrük hüququnun prinsipləri qanunvericilik qaydasında və səviyyəsində təsbit edilmişdir, yəni gömrük-hüquq normalarında ifadə olunmuşdur. Deməli, həmin prinsiplər **ümumməcburi xarakterə** malikdir. Bu, gömrük hüququnun prinsiplərini səciyyələndirən əsas xüsusiyyətdir. Məhz bu səbəbdən müvafiq ictimai münasibətlər gömrük hüququ ilə tənzimlənmərkən gömrük hüququnun prinsipləri əsas kimi götürülür. Sözügedən prinsiplərin əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, gömrük qanunvericiliyində hüquqi boşluq, nihilizm və alqoritm təzahürləri olduğu hallarda **hüququn analogiyası** faktorundan istifadə olunur, yəni gömrük hüququnun prinsipləri tətbiq edilməklə hüquqi məsələ öz həllini tapır.

Gömrük hüququnda tətbiq edilən hüquqi prinsipləri¹ üç qrupa bölmək olar:

- hüququn ümumi prinsipləri;
- hüququn əsas prinsipləri;
- hüququn xüsusi prinsipləri.

Hüququn ümumi prinsipləri dedikdə bütövlükdə hüququn məzmununu xarakterizə edən, onun hüquqi təbiətini əks etdirən və ümumi olan rəhbər başlanğıclar, əsas ideyalar başa düşülür.

Hüququn ümumi prinsiplərinin rolu və əhəmiyyəti böyükdür. Dünyanın, demək olar ki, əsas hüquq sistemlərinə – həm ingilis-amerikan (ümumi hüquq), həm də roman-german (kontinental) hüquq sistemində daxil olan ölkələrin qanunvericiliyi və formalaşmış hüquqi ənənə (praktika) qanunda konkret hüquqi göstəriş, habelə hüquqi adət və ya presedent olmadığı hallarda hüquqtətbiqetmə fəaliyyəti prosesində hüququn ümumi prinsiplərinə istinad edilməsinə yol verir.

Hüququn ümumi prinsipləri tarixən vacib göstərişlər kimi Roma hüququnda yaranmış və sonralar inkişaf etmişdir. Müasir dövrdə həmin prinsiplər «hüquqi aksioma»² kimi qəbul olunmuşdur. Belə göstərişlərə aşağıdakılar aiddir:

- «audiatur et altera pars» («qoy, qarşı tərəf də dinlənilsin»);
- «res judicata» («məhkəmə tərəfindən qəti olaraq həll edilən işə həmin məhkəmə yenidən baxa bilməz»);
- «lex prospicit non respicit» («qanunun geriyə qüvvəsi yoxdur»);
- «non bis in idem» («təkrarən məsuliyyətə cəlb olunmaq qadağandır»);

---

¹ *Gömrük hüququnda tətbiq edilən prinsiplər barədə ətraflı bax: məsələn, Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, с. 54-64; Бекашев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с. 9-10; Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 66-67 və b.*

² Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 2005, с.670.

– «nullum crimen sine lege» («qanunsuz cinayət yoxdur») və s.¹

Əgər rəhbər başlanğıclar və əsas ideyalar milli qanunvericilikdə hüquqi cəhətdən təsbit edilərsə, onda onlar hüququn ümumi prinsipləri kimi tanınır. Azərbaycan Respublikasında hüququn ümumi prinsipləri Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanununda – Konstitusiyada və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit olunmuşdur.

Hüququn əsas prinsipləri odur ki, bu prinsiplər milli hüququn ən mühüm xüsusiyyətlərini, onun məzmununu və əsas cəhətlərini müəyyənləşdirir, habelə milli hüquq sisteminin bütün sahələrinə aid edilir.

Hüququn əsas prinsipləri sırasında aşağıdakıları göstərmək olar: ictimai azadlıq, ictimai ədalət, demokratizm, humanizm, bərabərlik, hüquq və vəzifələrin birliyi, qanunçuluq, təqsirə görə məsuliyyət və s.²

İctimai azadlıq hüququn əsas prinsiplərindən biridir. Sözügedən prinsip onu ifadə edir ki, hər bir şəxs qanunla qadağan edilməyən və başqalarına zərər vurmayan istənilən hərəkəti etmək imkanına malikdir. Bu prinsipin əsasında belə bir müddəa durur: «qanunla qadağan edilməyən hər şeyə icazə verilir».

Hüququn əsas prinsiplərindən digəri **ictimai ədalət** prinsipidir. Konkret hüquqi məsələnin həlli zamanı bu prinsipin, xüsusilə, böyük əhəmiyyəti vardır. Məsələn, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xəta haqqında iş baxarkən müvafiq orqan ədalətli qərar çıxarmalıdır, məsələ ədalət mövqeyindən həll edilməlidir.

Demokratizm prinsipi də hüququn əsas prinsipi kimi tanınır. Bu prinsip onu ifadə edir ki, cəmiyyətdə şəxslər üçün demokratik hüquq və azadlıqlar müəyyən edilir, xalq hakimiyyəti tanınır və s.

Humanizm prinsipi də hüququn əsas prinsipləri sırasına aiddir. Bu prinsipə görə, cəmiyyətdə hüququn güddüyü məqsədin

---

¹ *Bu barədə ətraflı bax:* Novitski İ.B. Roma hüququ. Dərslük. Azərbaycan dili-nə tərcümə / Məsul redaktor: İ.A.İsmayılov. Bakı, 1999, 224 s.

² *Hüququn əsas prinsipləri barədə daha ətraflı bax:* Allahverdiyev S.S. Konstitusiyə və hüququn əsasları. Dərslük. Bakı, 2018, s.129-131.

əsasında insan amili durur, insan haqları (hüquq və azadlıqları) qorunur, real surətdə təmin edilir və onlara hörmətlə yanaşılır. Belə ki, hər kəsin yaşamaq, şəxsi azadlıq, toxunulmazlıq və digər konstitusion hüquqları vardır.

Hüququn əsas prinsiplərindən biri də **bərabərlik** prinsipidir. Bu prinsipə əsasən, bütün vətəndaşlar irqindən, milliyyətindən, dinindən, mənşəyindən, əqidəsindən, qulluq mövqeyindən və digər hallardan asılı olmayaraq, qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir və heç kəsə bu məsələdə üstünlük verilmir, diskriminasiya (ayrı-seçkilik) yolverilməzdir.

Hüquq və vəzifələrin birliyi prinsipi də hüququn əsas prinsipləri sırasına aiddir. Bu prinsip onu ifadə edir ki, hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətlərdə iştirak edən subyektlərin hüquq və vəzifələri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə vardır; həmin prinsipə görə, hər hansı subyektin malik olduğu hüquqlar mütləq və hökmən başqa subyektlər üçün bu hüquqlarla bağlı vəzifələrin yaranmasına əsas olur. Belə ki, vəzifəsiz hüquq, hüquqsuz da vəzifə mövcud ola bilməz.

Qanunçuluq prinsipi də hüququn əsas prinsiplərindən biri kimi çıxış edir. Bu prinsipə əsasən, hüquqda ifadə olunan göstərişlərə hamı və hər kəs əməl etməlidir, onlar qanun qarşısında bərabərdirlər; həmin prinsip hüququn həyata keçirilməsini təmin edir.

Hüququn əsas prinsiplərindən biri də **təqsirə görə məsuliyyət** prinsipidir. Bu prinsip onu ifadə edir ki, yalnız hüquq pozuntusu törətməkdə təqsirli bilinən şəxs cinayət, mülki, inzibati və ya intizam məsuliyyətinə cəlb oluna bilər; təqsiri olmayan şəxs isə hüquq məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz.

Barəsində söhbət açdığımız hüququn əsas prinsiplərinin gömrük-hüquq münasibətləri sferasında rolu və əhəmiyyəti şəksizdir. Təqdirəlayiq haldır ki, bu prinsiplər müvafiq gömrük qanunvericilik aktlarında (GM, İXM, CM, GTQ və s.) öz normativ ifadəsini tapmış və gömrük hüququnda effektiv şəkildə tətbiq edilir.

Hüququn xüsusi prinsipləri dedikdə hüququn ayrı-ayrı sahələrinə aid olan prinsiplər başa düşülür. Buna görə də onlara çox vaxt **hüququn sahəvi prinsipləri** deyilir. Məsələn, konstitu-

siya hüququnun sahəvi prinsipləri, inzibati hüququn sahəvi prinsipləri, mülki hüququn sahəvi prinsipləri, iqtisadi hüququn sahəvi prinsipləri və s.

İqtisadi hüququn nisbətən daha mühüm xüsusiyyətlərini və əsas cəhətlərini, onun spesifikasını müəyyənləşdirən əsas ideyalar və ümumi müddəalar iqtisadi hüququn sahəvi (xüsusi) prinsipləri adlanır. Bu prinsiplər yalnız, xüsusi olaraq, iqtisadi hüququn mahiyyətini, hüquqi təbiətini, sosial səmtini və başlıca sahəvi xüsusiyyətlərini ifadə edir. Ona görə də həmin prinsiplərə iqtisadi hüququn xüsusi (və ya sahəvi) prinsipləri deyilir. Başqa sözlə, iqtisadi hüququn sahəvi (xüsusi) prinsipləri yalnız iqtisadi hüquqa aid olub, onun spesifikasını müəyyənləşdirir. Bu prinsiplərin əhatə dairəsi kifayət qədər genişdir.

İqtisadi hüquqa dair ədəbiyyət səhifələrində iqtisadi hüququn prinsiplərinin öz məzmun və məqsədlərinə görə üç qrupa bölünməsi göstərilir:¹

- konstitusion (ümumi, əsas) prinsiplər (qanunçuluq, demokratizm, humanizm, bərabərlik, ədalətlik, təqsirsizlik prezumpsiyası və s.);
- sahəvi (xüsusi) prinsiplər (iqtisadi fəaliyyət azadlığı prinsipi, vahid iqtisadi məkan prinsipi, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol verilməməsi prinsipi və s.);
- sahədaxili prinsiplər (məsələn, gömrük hüququnda aşkarlıq prinsipi, peşəkarlıq prinsipi, xidmətdə nizam-intizam prinsipi və s.).²

Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi hüququn yuxarıda göstərilən əksər konstitusion (ümumi) prinsipləri, bir az əvvəldə şərh etdiyimiz kimi, hüququn əsas prinsipləri sırasına daxildir. Bu səbəbdən də onlar iqtisadi hüququn sahəvi prinsipləri deyil, sadəcə olaraq, iqtisadi hüquq sahəsində tətbiq edilən hüququn

---

¹ *İqtisadi hüququn prinsipləri, onların əhəmiyyəti və məzmunu barədə bax: məsələn*, Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı, 2019, s. 31-39.

² *Gömrük hüququnun özünəməxsus prinsipləri barədə bax: məsələn*, Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, с54-64; Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 66-67 və b.

əsas prinsipləridir; çünki sözügedən prinsiplər eyni zamanda hüququn digər sahələrində də (məsələn, cinayət hüququ, mülki hüquq, əmək hüququ və s.) tətbiq olunur. Zənnimizcə, məsələyə belə yanaşma daha məqsədəuyğundur; həm də qeyd etmək vacibdir ki, iqtisadi hüququn sahəvi prinsipləri normativ qaydada, qanunvericilik səviyyəsində müəyyənləşdirilmiş, müvafiq hüquq normalarında ifadə olunmuşdur.

Sahəvi prinsiplərlə yanaşı, iqtisadi hüquqa **sahədaxili prinsiplər** də xasdır ki, bu prinsiplər iqtisadi hüququn yarım sahələrinin və institutlarının əsas xüsusiyyətlərini əks etdirir. Sahədaxili prinsiplər, əsasən, iqtisadi hüququn yarım sahələrinin, institutlarının mahiyyətini və hüquqi təbiətini açıqlayır, daha da konkretləşdirir. Məsələn, iqtisadi hüququn tərkibində özünə yer alan gömrük hüququ yarım sahəsinin özünəməxsus prinsipləri vardır ki, onları sahədaxili prinsiplər adlandırmaq lazımdır. Deməli, gömrük hüququnun nizaməsalma predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində həm hüququn ümumi və əsas prinsipləri, həm də gömrük hüququnun özünəməxsus sahədaxili prinsipləri iştirak edir. Belə ki, gömrük-hüquq münasibətlərini hüquqi tənzimləmə mexanizminə daxil olan sahədaxili prinsiplər, şübhəsiz, gömrük hüququnun əsasını təşkil edir.

Gömrük hüququnun sahədaxili prinsipləri dedikdə iqtisadi hüququn yalnız bu yarım sahəsinə xas olan və gömrük-hüquq münasibətlərini hüquqi tənzimləmənin spesifik rəhbər başlanğıcları başa düşülür. Gömrük hüququnun başlıca cəhət və xüsusiyyətləri öz əksini məhz həmin prinsiplərdə tapır; hüququn ümumi və əsas prinsipləri ilə yanaşı, həm də sahədaxili prinsiplərin köməyi və vasitəsilə gömrük hüququ öz funksiyalarını yerinə yetirir.

Gömrük hüququnun sahədaxili prinsipləri gömrük haqqında qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuşdur. Məsələn, gömrük fəaliyyətinə dair prinsiplər sırasında hüququn əsas prinsipləri ilə yanaşı, eyni zamanda sahədaxili prinsiplər konkret olaraq göstərilmişdir: gömrük işi sahəsində peşəkarlıq prinsipi (GM, maddə 6), gömrük işi sahəsində aşkarlıq prinsipi (GM, maddə 6), gömrük fəaliyyətinə müdaxilənin yolverilməzliyi prinsipi (GM, maddə 54) və s. Həmçinin gömrük qanunvericiliyində göstərilir ki,

gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən birbaşa rəislərinə tabedirlər (GM, maddə 55); praktiki-kada bu, təkbaşçılıq prinsipi də adlanır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində sahədaxili prinsiplər kimi konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması (ƏFQ, maddə 3) və s. prinsiplər yer almışdır.

Gömrük orqanlarında gömrük hüquqpozmalarına qarşı fəaliyyət sahəsində sahədaxili prinsip qismində inzibati xətalər qanunvericiliyində ayrıca norma ehtiva olunur – inzibati xətalərin qarşısının alınması prinsipi (İXM, maddə 10); həmçinin gömrük işi sahəsində cinayətlərə, gömrük qaydaları əleyhinə inzibati xətalərə və digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə aparmaq və onların qarşısını almaq (GM, maddə 8).

Gömrük işi sahəsində fəaliyyətin təmin edilməsi istiqamətində sahədaxili prinsiplər kimi gömrük qanunvericiliyində aşağıdakılar təsbit olunmuşdur: gömrük orqanlarının fəaliyyəti qanunun aliliyi, insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması, şəxslərin qanun qarşısında hüquq bərabərliyi, aşkarlıq, peşəkarlıq, xidmətdə nizam-intizam prinsiplərinə əsaslanır (GM, maddə 6).

İndi isə, gəlin, gömrük hüququnun sahədaxili prinsiplərindən bir neçəsinə toxunaq. Gömrük hüququnda **təkbaşçılıq** (təkbaşna) prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gömrük əməkdaşları öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən bilavasitə və birbaşa rəisinə tabedir; o, həmçinin tabelik vertikalı üzrə yuxarı rəisin əmr və göstərişlərini icra etməyə, hər hansı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə cəlb edildikdə də xidmət üzrə tabeliyi olmayan gömrüyün yuxarı rütbəli şəxsinin əmr və göstərişlərini icra etməyə borcludur. Eyni zamanda gömrük əməkdaşları qanuna açıq-aşkar zidd olan əmr və ya göstəriş aldıqda qanunu rəhbər tutmalı, bu cür əmr və göstəriş barədə öz rəhbərliyinə məlumat verməlidir. Gömrük əməkdaşları öz vəzifələrini həyata keçirən zaman ayrıca əmr və ya göstəriş gözləmədən əməkdaşlıq etməyə, qarşılıqlı fəaliyyət göstərməyə və bir-birinə hərtərəfli kömək etməyə borcludurlar.

Gömrük fəaliyyətində **aşkarlıq** prinsipi dedikdə gömrüyün öz gördüyü işlər barədə dövlət orqanlarına və əhaliyə vaxtaşırı

məlumat verməsi başa düşülür. Lakin gömrük əməkdaşı dövlət, ailə, peşə və kommersiya sirrini, prokurorun, müstətiqin və ya məhkəmənin müvafiq icazəsi olmadan ibtidai və məhkəmə istintaq materiallarını, habelə insanların şəxsi həyatına, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərinə toxunan, onların ləyaqətini alçalda bilən məlumatları açıqlaya bilməz; bu, qanunla qadağan olunan haldır. Əgər fiziki və hüquqi şəxslər haqqında gömrüyün yaydığı məlumatların həqiqətə uyğun olmadığı müəyyənləşdirilərsə, onda gömrük orqanı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdə həmin informasiyaları onların yayıldığı formada təkzib etməlidir.

Gömrüyün fəaliyyətinə **müdaxilənin yolverilməzliyi** prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, qanunla səlahiyyət verilmiş şəxslərdən başqa, hər hansı şəxsin istənilən səbəbdən gömrüyün qanuni fəaliyyətinə məhdudiyət qoyması, təsir və müdaxilə etməsi yolverilməzdir və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq qaydada məsuliyyətə səbəb olur.

Gömrüyün fəaliyyəti nəticəsində gömrük qaydaları əleyhinə olan **inzibati xətalərin qarşısının alınması** prinsipinin məna yükü onu əhatə edir ki, dövlət və ya yerli özünüidarətmə orqanları (o cümlədən gömrük orqanları) inzibati xətalərin qarşısının alınması, inzibati xətalərin törədilməsinə imkan yaradan səbəblərin və şəraitin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, vətəndaşların hüquqi şüurunun və mədəniyyətinin yüksəldilməsi və qanunlara ciddi əməl etmək ruhunda tərbiyə olunması, habelə hüquqi maariflənmə sahəsində müvafiq tədbirlər hazırlayırlar və həyata keçirirlər.

Beləliklə, şərh olunanları ümumiləşdirərək gömrük hüququnun özünəməxsus **sahədaxili prinsipləri** sırasında aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

- gömrük fəaliyyətində təkbaşılıq prinsipi;
- gömrük fəaliyyətində aşkarlıq prinsipi;
- gömrük fəaliyyətinə müdaxilənin yolverilməzliyi prinsipi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətində konspirasiya prinsipi;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətində aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipi;
- -gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara qarşısının alınması prinsipi və s.

Göstərdiyimiz bu və digər sahə daxili prinsiplər sistem halında birləşərək gömrük hüququ yarım sahəsinin və onun institutlarının hüquqi təbiətini və spesifik cəhətlərini xarakterizə edir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, bu sahə daxili prinsiplərin siyahısı qəti deyil, təxminidir. Çünki cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi təzahürlər nəzərə alınmaqla müvafiq ictimai münasibətlər (söhbət gömrük-hüquq münasibətlərindən gedir) inkişaf etdikcə, həmin münasibətləri hüquqi tənzimləmə mexanizminin yeni prinsiplərinin meydana çıxması mümkündür və bu, təbii haldır.

2.2.2. Gömrük hüququnda tətbiq edilən prinsiplər

İqtisadi hüququn yarım sahəsi olan gömrük hüququnun mahiyyət və məzmununu müəyyənləşdirən əsas normativ ideya və rəhbər başlanğıclar gömrük hüququnun **özünəməxsus prinsipləri** adlanır. Onlar gömrük münasibətlərini tənzimləyən normativ hüquqi aktlarda ifadə olunmuşdur. Bu səbəbdən həmin ideya və başlanğıclar məcburi hüquqi qüvvəyə malik olub, normativ xarakterlidir.

Gömrük suverenliyi prinsipi gömrük hüququnun özünəməxsus prinsiplərindən biridir. Bu prinsipə görə, Azərbaycan Respublikası gömrük suverenliyinə malikdir və ölkənin gömrük suverenliyinə mane olan hər hansı hərəkətə yol verilmir.

Gömrük təhlükəsizliyinin təmin olunması prinsipi də gömrük hüququnun prinsipləri sırasına daxildir. Sözügedən prinsip öz ifadəsini bunda tapır ki, gömrük işi sahəsində təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirilir.

Gömrük hüququ həm də belə bir prinsip müəyyən edir ki, dövlət mənafeələrinə prioritet əhəmiyyət verilir. Söhbət **dövlət mənafeələrinin prioritetliyi prinsipindən** gedir. Bu prinsipə gö-

rə, gömrük siyasəti həyata keçirilərkən dövlət maraqlarına üstünlük verilir.

Vahid gömrük ərazisi prinsipi gömrük hüququnun prinsipləri sırasına daxildir. Bu prinsipə görə, Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahid gömrük ərazisi hesab olunur. Gömrük ərazisinin hüdudları gömrük sərhədidir.

Gömrük hüququnun prinsipləri eyni zamanda **aşağıdakılar** hesab olunur: 1) ölkə iqtisadiyyatının qorunması prinsipi; 2) gömrük rejiminin müəyyən edilməsi prinsipi; 3) tarif-gömrük tənzimləmənin həyata keçirilməsi prinsipi; 4) ölkənin gömrük suverenliyinin müdafiə olunması prinsipi və s.

2.3. Gömrük hüququnun subyektləri

2.3.1. Gömrük hüququnun subyektləri anlayışı və ümumi xarakteristikası

İqtisadi hüququn yarım sahələrindən biri olan gömrük hüququnun ümumi hissəsi bir neçə hüquq institutundan ibarətdir; **gömrük hüququnun subyektləri** həmin institutlardan biridir. Gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsində bu institutun böyük əhəmiyyətə malik olması və mühüm rol oynaması şəxsizdir. Belə ki, gömrük hüququnun nizamlaşdırma predmetinə daxil olan və onunla tənzimlənən ictimai münasibətlər məhz gömrük hüququnun subyektləri arasında əmələ gəlir.

Subyektlər (subyekt tərkibi) gömrük-hüquq münasibətlərinin yaranmasının, eləcə də onların mövcud olmasının vacib şərti, mütləq və məcburi elementidir. Deməli, gömrük-hüquq münasibətlərinin subyektləri (latınca – **subjectum**)¹ bu münasibətlərdə çıxış edən iştirakçılardır. Həmin münasibətlər isə ən azı iki subyekt arasında yaranır. Bu subyektlər gömrük-hüquq normalarına müvafiq olaraq, subyektiv hüquq və vəzifələrin daşıyıcılarıdır; onlar eyni zamanda qarşılıqlı hüquq və vəzifələrə malikdirlər.

Gömrük-hüquq münasibətlərində çıxış edən subyektlərdən birinin **hüquqları** vardır; bu subyektə **səlahiyyətli şəxs** deyilir.

---

¹ *Hüququn subyektini barədə bax:* Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 2005, с. 828.

Sözügedən münasibətlərdə çıxış edən subyektlərdən digəri **vəzifələr** daşıyır. Bu subyektin üzərinə müəyyən hüquqi-vəzifələr düşür; o, həmin vəzifələri icra etməyə borcludur. Buna görə də həmin subyekt **borclu şəxs** adlanır. Belə münasibətlərdə çıxış edən səlahiyyətli şəxs borclu şəxsə qarşı durur; onların biri olmadan digəri bu münasibətlərdə subyekt kimi iştirak edə bilməz. Əgər gömrük işi sahəsində subyektlər (söhbət gömrük fəaliyyətinin müxtəlif subyektlərindən – gömrük hakimiyyət orqanları, ictimai təşkilatlar, fərdi müəssisələr, ayrı-ayrı şəxslər və sairədən gedir) olmazsa, onda, təbii ki, gömrük-hüquq münasibətləri də əmələ gələ bilməz.

Dövlətin icra hakimiyyəti strukturunda gömrük fəaliyyətini Dövlət Gömrük Komitəsi (gömrük orqanları) həyata keçirir. Gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətaların və cinayətlərin qarşısının alınması, profilaktikası, müxtəlif inzibati məcburetmiş ölçülərinin, hüquq-mühafizə və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məhz gömrük fəaliyyətinin reallaşdırılması nəticəsində mümkün olur; belə fəaliyyət olmadan dövlətin özü və onun icra hakimiyyəti hüquqi cəhətdən heçnədir, əhəmiyyətsizdir.

Gömrük hüququnun subyektləri institutunun özünə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, bu institut «gömrük hüququnun subyektləri» ilə bağlı məsələləri tənzimləyir.

Gömrük hüququnun subyektləri institutu dedikdə gömrük-hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquqi statusunu, onların hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.¹

Gömrük hüququnun sözügedən institutu onun ümumi, habelə xüsusi hissəsinin digər institutları ilə sıx surətdə əlaqədədir. Onların hamısı birlikdə gömrük hüququnu formalaşdırır.

Əgər hər hansı subyekt gömrük hüququ ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərdə iştirak edərsə və bunun üçün lazım olan

---

¹ *Gömrük hüququnun subyektləri barədə ətraflı bax: məsələn, Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, с.65-70; Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с.38-57; Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 91-138 və s.*

hüquq və vəzifələrə malik olarsa, o, gömrük hüququnun subyektı sayılır. Buna görə də gömrük-hüquq münasibətlərinin müəyyən hüquq və vəzifələrə malik olan iştirakçıları gömrük hüququnun subyektləri sırasına aid edilir.

Gömrük hüququnun subyektləri dedikdə gömrük-hüquq münasibətlərinin elə mümkün iştirakçıları nəzərdə tutulur ki, bundan ötrü onlar müvafiq hüquq və vəzifələrə malik ola bilirlər.

Hər hansı qurumun (orqan, təşkilat, şəxs və s.) gömrük hüququnun subyektı kimi tanınması həmin qurumun nə hüquqı status və təbiətindən, nə də onun malik olduğu müvafiq hüquq və vəzifələrin həcmindən asılıdır. Əsas və başlıca şərt ondan ibarətdir ki, belə qurum gömrük hüququ ilə bilavasitə tənzimlənən münasibətlərdə iştirak etmək qabiliyyətinə və imkanına malik olmalıdır.

«Gömrük hüququnun subyektləri» anlayışı «gömrük-hüquq münasibətlərinin subyektləri» anlayışından fərqlənir. Belə ki, **gömrük hüququnun subyektləri** dedikdə, bir az əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, elə qurumlar və şəxslər başa düşülür ki, onların gömrük-hüquq münasibətlərində iştirak etmək qabiliyyəti vardır. **Gömrük-hüquq münasibətlərinin subyektlərinə** gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, onlar həmin münasibətlərin real iştirakçılarıdır; gömrük hüququnun subyektləri belə münasibətlərin real deyil, mümkün (potensial) iştirakçılarıdır. Onların arasında mövcud olan münasibət fəlsəfi planda «imkan» və «gerçəklik» kimi kateqoriyalar arasındakı əlaqə kimidir. Əgər «gömrük hüququnun subyektləri» imkandırsa, «gömrük-hüquq münasibətlərinin subyektləri» gerçəklikdir, reallıqdır. Bu baxımdan, müəlliflərdən R.O.Xalfina düzgün olaraq qeyd edir ki, «hüquq münasibətinin iştirakçısı» anlayışı artıq «hüququn subyektı» anlayışıdır.¹

Bu və ya digər qurumun, şəxsin gömrük hüququnun subyektı kimi tanınması üçün onun **hüquq subyektliyinə** malik olması tələb edilir. Hüquq subyektliyi (o cümlədən gömrük hüquq subyektliyi) şəxslərin özündən ayrılmaz olub, onların ictimai-hüquqi xüsusiyyətidir.²

---

¹ *Важ:* Халфина Р.О. Общее учение о правоотношениях. М., 1974, с.115.

² *Важ:* Алексеев С.С. Общая теория права. Том 2. М., 1982, с.139.

Gömrük hüquq subyektliyi dedikdə gömrük-hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərdə, yəni gömrük-hüquq münasibətlərində subyektlərin iştirak etmək qabiliyyəti (imkanı) başa düşülür. Başqa sözlə, gömrük hüquq subyektliyi gömrük hüququnun subyektliyi olmaq imkanı, müvafiq hüquq və vəzifələr daşımaq, onları həyata keçirmək qabiliyyəti deməkdir.

Gömrük hüquq subyektliyi **ümumiləşdirilmiş anlayışdır**. Bu o deməkdir ki, onun strukturu ayrı-ayrı elementlərdən ibarətdir. Belə ki, gömrük hüquq subyektliyi özündə üç əsas struktur elementi birləşdirir. Həmin struktur elementlər sırasında aşağıdakıları fərqləndirmək mümkündür:¹

- gömrük hüquq qabiliyyəti;
- gömrük fəaliyyət qabiliyyəti;
- gömrük delikt qabiliyyəti.

Gömrük hüquq qabiliyyəti dedikdə gömrük hüquq subyektinin müvafiq hüquqlara malik olmaq və vəzifələr daşımaq qabiliyyəti başa düşülür; əgər gömrük hüquq subyektliyi müvafiq hüquq və vəzifələr daşımaq imkanına (burada söhbət hüquqi imkandan gedir) malik olarsa, bu o deməkdir ki, həmin subyekt gömrük hüquq qabiliyyətlidir. Deməli, «gömrük hüquq subyektliyi» anlayışı üçün xarakterik olan əsas əlamətlərdən biri onun müvafiq hüquq və vəzifələr daşıyıcısı olmaq imkanındır.

Gömrük fəaliyyət qabiliyyəti dedikdə gömrük hüquq subyektinin öz hərəkətləri ilə müvafiq hüquqlar əldə etmək və həyata keçirmək, müvafiq vəzifələr yaratmaq və icra etmək qabiliyyəti başa düşülür.

Gömrük hüquq qabiliyyəti özündə **iki elementi** birləşdirir ki, həmin elementlər bunlardan ibarətdir:

---

¹ Hüquq ədəbiyyatında bəzi müəlliflər tərəfindən subyektlərin hüquqi statusunun dörd elementi (hüquq qabiliyyəti, fəaliyyət qabiliyyəti, hüquq və vəzifələr, məsuliyyət) göstərilir (*məsələn, bax*: Abdüləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslük. Bakı, 2008, s.49; Abdullayev E.İ. İnzibati hüquq. Dərslük. Bakı, 2001, s.650). Hesab edirik ki, «hüquq qabiliyyəti» elementi elə, mahiyyətcə, «hüquq və vəzifələr» elementini də əhatə edir; ona görə də sözügedən statusun üç elementdən ibarət olmasını söyləmək daha dəqiq olardı.

- müvafiq hüquqlara malik olmaq qabiliyyəti;
- müvafiq vəzifələr daşımaq qabiliyyəti;

Gömrük fəaliyyət qabiliyyətinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, o, gömrük hüquq qabiliyyətindən fərqli olaraq, özündə **dörd elementi** birləşdirir:

- öz hərəkətləri ilə müvafiq hüquqlar əldə etmək qabiliyyəti;
- əldə etdiyi müvafiq hüquqları həyata keçirmək qabiliyyəti;
- öz hərəkətləri ilə özü üçün müvafiq vəzifələr yaratmaq qabiliyyəti;
- özü üçün yaratdığı müvafiq vəzifələri icra etmək qabiliyyəti.

Gömrük hüquq subyektləri gömrük-hüquq normaları əsasında öz gömrük fəaliyyət qabiliyyətini realizə edirlər, yəni müvafiq hüquqlar əldə edir, özləri üçün müvafiq vəzifələr yaradırlar. Buna görə də gömrük-hüquq normaları onlar üçün müvafiq hüquqlar əldə etmək və müvafiq vəzifələr yaratmaq baxımından, əsas hüquqi vasitədir; həmin normalara əsasən, bu və ya digər qurum, şəxs gömrük hüququnun subyekt kimi tanınır. Odur ki, gömrük-hüquq normaları gömrük hüquq subyektlərinin fəaliyyətinin məcburi əsasını təşkil edir. Doğrudan da gömrük-hüquq normaları əsasında bu və ya digər qurumun, şəxsin subyekt kimi tanınma xüsusiyyəti gömrük hüquq subyektləri üçün xarakterik olan əsas əlamətlərdən biridir. Başqa sözlə, gömrük fəaliyyət qabiliyyəti gömrük hüquq subyektlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri sayılır. Əgər subyekt gömrük-hüquq münasibətlərində iştirak etmək imkanına malik olarsa, deməli, o, gömrük fəaliyyət qabiliyyətlidir. Buna görə də gömrük-hüquq münasibətlərində iştirak etmək qabiliyyəti gömrük fəaliyyət qabiliyyətinin məzmununu təşkil edən başlıca ünsür – tərkib hissədir.

Gömrük hüquq subyektliyinin üçüncü əsas struktur elementi, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, gömrük delikt qabiliyyəti sayılır. **Gömrük delikt qabiliyyəti** dedikdə gömrük hüquq subyektlərinin öz törətdikləri müvafiq hüquq pozuntusuna görə hüquqi məsuliyyət daşımaq qabiliyyəti başa düşülür. Belə qabiliyyətə malik olduğu üçün gömrük hüquq subyektləri başqa subyektlərə vurduğu zərərin əvəzini ödəyirlər.

Əgər bu və ya digər qurum, şəxs göstərdiyimiz hər üç qabiliyyətə malik olarsa, bu onu ifadə edir ki, həmin qurumun (şəxsin) gömrük hüquq subyektliliyi vardır; buna görə də o, gömrük hüququnun subyekti kimi tanınır.

2.3.2. Gömrük hüququ subyektlərinin növləri

Gömrük-hüquq münasibətləri quruluşca üç elementdən ibarətdir: subyektlər, məzmun və obyekt. Göründüyü kimi, subyektlər həmin elementlərdən biridir. Gömrük-hüquq münasibətlərinin subyektləri dedikdə elə konkret real şəxslər başa düşülür ki, onlar belə hüquq münasibətlərində iştirak edirlər. Özü də gömrük-hüquq münasibətlərində subyekt qismində iştirak edən tərəflərdən biri hökmən dövlət olmalıdır ki, onu həmin münasibətlərdə səlahiyyətli gömrük orqanı təmsil edir. Odur ki, dövlət (gömrük orqanı) gömrük-hüquq münasibətlərinin məcburi tərəfi sayılır. Belə tərəf olmadan, qeyd etdiyimiz kimi, gömrük-hüquq münasibətləri nə yarana, nə də mövcud ola bilər. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, gömrük-hüquq münasibətləri hakimiyyət xarakterli münasibətlərdir.

Gömrük-hüquq münasibətlərinin mümkün (potensial) iştirakçıları, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, gömrük hüququnun **subyektləri** adlanır. Gömrük hüququnun subyektləri gömrük xarakterli hüquq və vəzifələrin daşıyıcılarıdır. Onların sırasına aiddir: 1) dövlət (gömrük orqanı); 2) fiziki şəxslər; 3) hüquqi şəxslər.

Gömrük hüququnun əsas subyekti **gömrük orqanlarıdır** ki, onlar gömrük-hüquq münasibətlərində dövləti (Azərbaycan Respublikasını) təmsil edir. Azərbaycan Respublikasında gömrük işini məhz gömrük orqanları yerinə yetirir.

Gömrük orqanları **vahid sistem** halında fəaliyyət göstərirlər. Bu sistemə daxildir: 1) Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi; 2) ərazi gömrük idarələri; 3) ixtisaslaşdırılmış gömrük idarələri; 4) gömrük postları və digər qurumlar.

Gömrük orqanları təkcə gömrük işini yerinə yetirmirlər; onlar həm də hüquq-mühafizə funksiyasını həyata keçirirlər. Belə

ki, gömrük qanunvericiliyinə görə, gömrük xidmətinin inzibati bölməsi olan və vahid sistem təşkil edən gömrük orqanları **hüquq-mühafizə orqanlarıdır** (GM, maddə 6.2).

Gömrük orqanları öz fəaliyyətini aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirirlər: 1) qanunun aliliyi; 2) insan haqlarının (hüquq və azadlıqların) qorunması; 3) şəxslərin qanun qarşısında hüquq bərabərliyi; 4) aşkarlıq; 5) peşəkarlıq; 6) xidmətdə nizam-intizam və s. Gömrük orqanları öz fəaliyyətlərində təkcə bu kimi prinsiplərə əsaslanmırlar; onlar öz fəaliyyətlərində həm də gömrük qanunvericiliyini rəhbər tuturlar.

Hüquq elmində, məsələn, iqtisadi hüquq sahəsində, ənənəvi olaraq, hüququn ümumiləşdirilmiş subyekt kimi aşağıdakılar fərləndirilir:¹

- fərdi subyektlər;
- kollektiv subyektlər;
- icra hakimiyyəti orqanları;
- dövlət qulluğu xidməti və dövlət qulluqçuları.

Göstərilənlərə uyğun olaraq, qeyd edə bilərik ki, iqtisadi hüququn ümumi hissəsində «institut» statusuna malik olan həmin subyektlər eyni zamanda iqtisadi hüququn yarım sahəsi olan gömrük hüququna da şamil olunur və onun subyekt hesab edilir.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnun subyektləri kimi **fərdi subyektlər, kollektiv subyektlər, icra hakimiyyəti orqanları, dövlət qulluğu xidməti və dövlət qulluqçuları** tanınır.

Gömrük hüququnun əsas məsələlərindən biri gömrük işi sahəsində fəaliyyətin normal həyata keçirilməsinin təmin olunması, belə fəaliyyətin hüquqi cəhətdən nizama salınması və tənzimlənməsindən ibarətdir. Gömrük fəaliyyəti isə müxtəlif subyektlər (fərdi subyektlər, kollektiv subyektlər, icra hakimiyyəti orqanları və s.) tərəfindən həyata keçirilir. Bu subyektlər arasında əsas və müəyyənədi yeri **icra hakimiyyəti orqanına mənsub**

---

¹ *Məsələn, iqtisadi hüquq subyektlərinin hüquqi təsnifi barədə bax:* Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, 2019, s. 59-61.

olan gömrük orqanları tutur. Gömrük hüququnun subyekti kimi icra hakimiyyəti orqanları (gömrük orqanları) gömrük işi sahəsində fəaliyyətin təmin olunmasında vacib rol oynayır. Dövlətin icra hakimiyyətində gömrük funksiyası məhz onun gömrük orqanları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Gömrük orqanlarının hüquqi əsasları GM, GTQ və digər normativ aktlarda öz əksini tapmışdır.

Gömrük hüququ subyektlərinin digər növü fərdi subyektlərdir. **Gömrük hüququnun fərdi subyektləri** dedikdə mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq, gömrük-hüquq normaları (gömrük hüququ) ilə nizama salınan gömrük münasibətlərinin iştirakçıları ola bilən şəxslər başa düşülür. Başqa sözlə, gömrük hüququnun fərdi subyektləri gömrük-hüquq münasibətlərində subyekt qismində çıxış edən fiziki şəxslərdir.

Fiziki şəxs dedikdə hüquq münasibətlərində öz adından iştirak edən insan fərdi başa düşülür (MM, maddə 24). Fiziki şəxslər kateqoriyasına aşağıdakılar aiddir:

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları;
- xarici ölkə vətəndaşları (əcnəbilər);
- vətəndaşlığı olmayan şəxslər (apatridlər);
- ikiqat vətəndaşlığı olan şəxslər (bipatridlər).

Gömrük-hüquq münasibətlərində subyekt qismində çıxış edən fiziki şəxslərin əksəriyyətini **Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları** təşkil edir. Vətəndaşlıq isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il), habelə «Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə (1998-ci il) müəyyən edilir.

Əcnəbilər dedikdə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan və başqa dövlətin vətəndaşlığına mənsub olan şəxslər (xarici ölkə vətəndaşları, diplomat, konsul və s. şəxslər) nəzərdə tutulur. **Vətəndaşlığı olmayan şəxslər** isə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan və hər hansı başqa dövlətin vətəndaşlığına mənsub olmayan şəxslərdir. **İkiqat vətəndaşlığı olan şəxslər** dedikdə bu və ya digər iki dövlətin vətəndaşlığına mənsub olan şəxslər başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilər, apatridlər

və bipatridlər ölkə vətəndaşlarının istifadə etdiyi müəyyən hüquqlardan mövcud qanunvericiliyə uyğun şəkildə yararlanırlar; həmin şəxslər qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada müvafiq gömrük-hüquq münasibətlərində iştirak etməklə gömrük hüququnun subyekt rolunda çıxış edə bilirlər. Belə şəxslərin hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (maddə 69), «Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1996-cı il) və digər normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir. Xarici dövlətlərin diplomatik, konsulluq və xüsusi missiyaların nümayəndəlikləri və heyət üzvlərinə münasibətdə xüsusi gömrük güzəştləri müəyyənləşdirilmişdir (GM, maddə 307-316).

Gömrük hüququ subyektlərinin başqa növü kollektiv subyektlər adlanır. **Gömrük hüququnun kollektiv subyektləri** dedikdə, bir qayda olaraq, digər subyektlərlə münasibətdə tam, vahid bir formada çıxış etmək hüququna malik olan insanların mü-təşəkkil özünüidarə qrupları başa düşülür. Gömrük-hüquq münasibətlərində kollektiv subyektlər öz adından fəaliyyət göstərir, onların üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyulur və müvafiq hüquqlar verilir.

Gömrük hüququ, aydın məsələdir ki, iqtisadi hüququn yarımsahəsi olduğu üçün onun kollektiv subyektlərini qruplaşdırarkən iqtisadi-hüquqi konstruksiyadan istifadə etmək məqsədemüvafiqdir. Təşkilati-hüquqi statusundan, yaranma məqsədlərindən, habelə hüquq və vəzifələrin həcmindən və digər meyarlardan asılı olaraq, gömrük hüququnun kollektiv subyektlərini təsnifləşdirərək onları dörd qrupa ayırmaq olar:

- müəssisə və təşkilatlar;
- müəssisə və təşkilatların struktur bölmələri;
- müəssisə və təşkilatların, onların struktur bölmələrinin əmək və digər kollektivləri;
- mürəkkəb təşkilatlar.

Mülkiyyət forması və müəyyən sistemə malik olmaq əlaməti üzrə **müəssisə** dedikdə qanuni əsaslarla yaradılan, ictimai tələbatın ödənilməsi və mənfəət alınması məqsədilə məhsul istehsal edən və satan, iş görənlər və xidmətlər göstərən hüquqi şəxs sta-

tuslu müstəqil təsərrüfat subyekti başa düşülür. Müəssisələrin təşkilati-hüquqi forması MM-də təsbit olunmuşdur.

Təşkilatlar isə sosial-mədəni və ya inzibati-siyasi funksiyaları yerinə yetirirlər; onlar, əsasən, qeyri-istehsal xarakterli sosial dəyərlər yaradırlar. Təşkilatların təşkilati-hüquqi formaları müxtəlif qanunvericilik və digər hüquqi aktlarda ehtiva olunur.

Təşkilatın əsas əlaməti onun funksional fəaliyyətinin **struktur bölmələr** üzrə bölüşdürülməsidir. Struktur bölmə isə təşkilatın tərkib hissəsi olub, onun fəaliyyətinin müəyyən hissəsini yerinə yetirir. Əmək kollektivində üzvlük isə şəxsin təşkilat və ya cəmiyyətə üzv olması ilə yaranır.

Mürəkkəb təşkilatlar, qeyd etmək lazımdır ki, öz əsas fəaliyyət növü ilə yanaşı, digər fəaliyyət növlərini də yerinə yetirirlər: məsələn, DGK mürəkkəb təşkilata misaldır, çünki onun tərkibində malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən qurumlarla yanaşı, özünün təhsil, səhiyyə, istirahət, tikinti və s. təşkilatları da mövcuddur.

Eyni zamanda gömrük hüququnun kollektiv subyektlərinə xas olan ümumi bir əlaməti də göstərmək zəruri sayılır. Belə ki, gömrük hüquq subyektliyinin konstruktiv elementi olan «gömrük delikt qabiliyyəti» anlayışını diqqətə çəkmək lazımdır, yəni subyekt öz törətdiyi müvafiq gömrük-hüquq pozuntusuna görə hüquqi məsuliyyət daşımaq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Bunu nəzərə alaraq, gömrük hüququnun kollektiv subyektlərinin «**hüquqi şəxs**» statusuna malik olmasını vacib şərt sayırıq. Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyinə görə, hüquqi şəxs qanunla müəyyənləşdirilən qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir qurumdur ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlakla cavabdehdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir (MM, maddə 43).

Nəhayət, gömrük hüququ subyektlərinin daha bir növü kimi **dövlət qulluğu xidməti və dövlət qulluqçuları** tanınır. Dövlət qulluğu sahəsində dövlətlə dövlət qulluqçuları arasında yaranan münasibətlər və dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyəti ilə bağlı

məsələlər «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2000-ci il) və digər normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir.

Açıqəkilən qanunun 2-ci maddəsində göstərildiyi kimi, **dövlət qulluğu** dedikdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, dövlətin məqsədlərinin və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluqçularının öz vəzifə səlahiyyətlərini yerinə yetirməsi başa düşülür. Bu anlayışın məna yükü icra hakimiyyəti orqanlarında (o cümlədən gömrük orqanlarında) dövlət qulluğunda çalışan şəxslərə, dövlət qulluğu keçən qulluqçulara da şamil edilir. Deməli, gömrük orqanlarında dövlət qulluğu keçmə dövlət qulluğunun növlərindən biridir.

Dövlət qulluqçusu dedikdə qanunla müəyyən edilmiş qaydada maaşlı dövlət qulluğu vəzifəsini tutan və müvafiq formada and içən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı başa düşülür. Dövlət qulluqçusunun xidməti davranışı qanunvericiliklə ona verilmiş hüquqların həyata keçirilməsi və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyətdir. Dövlət qulluqçuları üçün etik davranış qaydaları, müvafiq prinsiplər və onlara əməl edilməsi ilə bağlı hüquqi mexanizmlər «Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə (2007-ci il) tənzimlənir.

Dövlət qulluqçularının məsuliyyət məsələsi «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir (maddə 25). Belə ki, dövlət qulluqçularına həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməməsi və yaxud lazımı şəkildə yerinə yetirilməməsi, həmçinin «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş məhdudiyətlərə əməl olunmaması, qanunda başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, intizam məsuliyyətinə səbəb olur.

Eyni zamanda dövlət qulluqçuları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati və cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər; onlar həm də maddi məsuliyyət daşıyırlar. Dövlət qulluqçularının qanunauyğun hərəkətləri nəticəsində dəymiş zərərin əvəzi isə tam həcmdə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir.

«Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda və ona uyğun qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarında tənzimlənməyən dövlət qulluğu keçmə ilə bağlı digər məsələlər müvafiq əmək qanunvericiliyi ilə nizama salınır.

2.3.3. Gömrük orqanları – gömrük hüququnun əsas subyekti kimi

Gömrük orqanları gömrük hüququnun əsas və başlıca subyekti kimi gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gömrük orqanlarının dairəsi kifayət qədər genişdir və öz tərkibində müxtəlif hakimiyyət strukturlarını ehtiva edir.

Gömrük orqanları dedikdə Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyətinə mənsub olan, gömrük işini həyata keçirən gömrük orqanlarının vahid sistemi başa düşülür; gömrük orqanları həm də hüquq-mühafizə orqanıdır (GM, maddə 6,7). Gömrük orqanlarının hüquqi statusu gömrük haqqında qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilir.

Gömrük orqanlarını gömrük hüququnun subyekti qismində xarakterizə edərkən qeyd olunmalıdır ki, bu orqanlar **icra hakimiyyəti orqanı** olmaqla, ona xas olan bütün əlamətlərə malikdir. Bu baxımdan, göstərə bilərik ki, gömrük orqanlarının aşağıdakı əlamətləri vardır:

- gömrük orqanları icra hakimiyyətinin müvafiq vəzifə və funksiyalarını həyata keçirən dövlət aparatının nisbətən müstəqil (muxtar) hissəsidir;
- gömrük orqanları dövlət qulluqçularının mütəşəkkil kollektividir, həm də hər bir qulluqçu bu orqanın səlahiyyətlərinin müəyyən hissəsini həyata keçirir;
- gömrük orqanları müəyyən həcmdə dövlət-hakimiyyət səlahiyyətləri ilə təmin olunmuşdur;
- gömrük orqanları öz vəzifə və funksiyalarını yerinə yetirmək üçün müvafiq zəruri əmlaka malikdir;
- gömrük orqanları öz fəaliyyətinin ərazi miqyasına (hüddudlarına) malikdir;

- gömrük orqanları icra hakimiyyətinə hesabat verən və tabe olan təşkilatdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində gömrük orqanlarının fəaliyyətinə ümumi rəhbərliyi «**Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi**» (DGK) həyata keçirir. DGK – Azərbaycan Respublikasında gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən, hüquq-mühafizə orqanı statusu olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

DGK-nin hüquqi statusu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04.06.2012-ci il tarixli 646 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında» Əsasnamə və Komitənin strukturunun təsdiq edilməsi barədə» aktla tənzimlənir. Gömrük hüququnun əsas və başlıca subyektlərindən biri kimi DGK öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarını və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı və bağladığı beynəlxalq müqavilələri, habelə sözügedən əsasnaməni və DGK-nin normativ hüquqi aktlarını rəhbər tutur.

DGK ona həvalə edilmiş hüquq və vəzifələri bilavasitə və tabeliyində olan gömrük orqanlarının vahid sistemi vasitəsilə həyata keçirir. Əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, bu vahid sistemə aşağıdakılar aiddir: Dövlət Gömrük Komitəsinin aparatı, ərazi gömrük idarələri, ixtisaslaşmış gömrük idarələri, gömrük postları və digər qurumlar.

DGK-nın **strukturu** aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Rəhbərlik;
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Aparatı;
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sistemə daxil olan qurumlar.

DGK-nin strukturunda **Rəhbərlik** sədr və onun müavinlərindən ibarətdir. Sədr komitənin işin təşkil edir və ona rəhbərlik edir.

DGK-nin strukturunda **Aparat** aşağıda göstərilən baş idarə, idarə və digər qurumlardan təşkil olunmuşdur:

-ərazi gömrük idarələri:

Bakı Baş Gömrük İdarəsi;

Sumqayıt Baş Gömrük İdarəsi;

Qərb Ərazi Baş Gömrük İdarəsi;

Cənub Ərazi Baş Gömrük İdarəsi;

Şimal Ərazi Baş Gömrük İdarəsi;

digər ərazi gömrük idarələri;

-ixtisaslaşdırılmış gömrük idarələri:

Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsi;

Enerji resursları və dəniz nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsi;

Əməliyyat-İstintaq Baş İdarəsi;

Aksizli mallar üzrə Baş Gömrük İdarəsi və s.¹

-gömrük postları;

-digər qurumlar:

Tibb Xidməti İdarəsi;

Avtomobil Nəqliyyatı İdarəsi;

Mərkəzi Gömrük Ekspertizası İdarəsi;

Baş Gömrük Mühafizə Xidməti;

Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası;

«Azərterminalkompleks» Birliyi;

İdman-Sağlamlıq Mərkəzi;

Kinoloji Mərkəz;

gömrük laboratoriyaları və s.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi də Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin vahid sisteminə daxil olan qurumdur.

---

¹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 13 iyul tarixli 201 nömrəli Fərmanına müvafiq olaraq, DGK-nın 26.07.2018-ci il tarixli 100/160 nömrəli sərəncamı ilə Dövlət Gömrük Komitəsinin aparatının və strukturuna daxil olan ərazi və ixtisaslaşdırılmış gömrük idarələrinin yeni strukturu təsdiq edilmişdir (URL:<http://www.customs.gov.az> - 30.12.2019-cu il).

DGK-nin strukturuna daxil olan gömrük orqanları Dövlət Gömrük Komitəsinin təsdiq etdiyi əsasnamələrə uyğun fəaliyyət göstərirlər.

Gömrük orqanları müəyyən **atributlara** malikdir; onların bayrağı və emblemi vardır (GM, maddə 11). Bayraq və emblem gömrük orqanlarının inzibati binalarında, onlara məxsus avtonəqliyyat vasitələrində, dəniz, çay və hava gəmilərində yerləşdirilir. Bayraq və emblemin təsvirini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təsdiq edir:

- «Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının bayrağı haqqında» Əsasnamə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13.04.2012-ci il tarixli 607 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir;
- «Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının emblemi haqqında» Əsasnamə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin eyni tarixli və nömrəli (13.04.2012-ci il tarixli 607 nömrəli) Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

Gömrük orqanları tərəfindən «**bir pəncərə**» prinsipi tətbiq edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi haqqında» 11.11.2008-ci il tarixli Fərmanına əsasən, 2009-cu il yanvarın 1-dən dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində «bir pəncərə» prinsipi tətbiq edilərək, sərhəd-keçid məntəqələrində nəzarət növlərini inteqrəedilmiş qaydada həyata keçirməklə prosedurların daha da sadələşdirilməsi, nəqliyyat və mal axınına əlverişli şərait yaradılması, vaxt itkisinin minimuma endirilməsi kimi keyfiyyət meyarlarına nail olunmasıdır.

Gömrük orqanları öz funksiyalarını həyata keçirərkən beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq, başqa dövlətlərin gömrük və səlahiyyətli digər dövlət orqanları ilə, habelə beynəlxalq təşkilatlarla **əməkdaşlıq** edirlər. Belə əməkdaşlıq beynəlxalq gömrük əməkdaşlığı adlanır.

III FƏSİL. GÖMRÜK-HÜQUQ NORMALARI VƏ GÖMRÜK-HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ

3.1. Gömrük-hüquq normaları

3.1.1. Gömrük-hüquq norması anlayışı və onun əsas cəhətləri

Gömrük-hüquq norması gömrük hüququnun başlanğıc və mərkəzi elementi sayılır; o, iqtisadi hüququn tərkibində sosial qurum kimi gömrük hüququnun yarım sahə statusunda tanınmasında əsas və mühüm rol oynayır. Gömrük-hüquq normaları «hüquq norması» blokunda birləşərək **hüquq institutlarını** yaradır və onlar da məcmu şəklində gömrük hüququ yarım sahəsini təşkil edir.

Gömrük-hüquq normasına onun məzmunu baxımından, aşağıda formulə etdiyimiz kimi anlayış vermək mümkündür:

gömrük-hüquq norması dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində subyektlərin davranışını tənzimləyən və gömrük haqqında qanunvericiliklə müəyyənləşdirilən ümumməcburi qaydalar başa düşülür.¹

Gömrük-hüquq norması xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına gömrük işi sahəsində qaydalara riayət etmək öhdəliyi müəyyənləşdirməklə, onlara sülh və təhlükəsizlik şəraitində öz konstitusion hüquq və azadlıqlarından istifadə etmək imkanı yaradır. Gömrük orqanlarının da fəaliyyətinin tənzimlənməsində gömrük-hüquq normaları əsas və başlıca yer tutur. Belə ki, gömrük-hüquq normaları gömrük orqanları üçün gömrük işi sahəsində hüquq pozuntusu törətmiş şəxslərə qarşı inzibati-gömrük məcburet-mə tədbirləri tətbiq etmək, daimi gömrük keşikçəkmə (patrulluq) və müşahidə vasitəsilə gömrük təhlükəsizliyini təmin etmək kimi vəzifələr yaradır və bununla əlaqədar müvafiq hüquqlar müəyyənləşdirir.

---

¹ *Gömrük-hüquq norması barədə ətraflı bax: məsələn, Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с.85-90.*

Digər hüquq normaları kimi, gömrük-hüquq normaları da aşağıdakı üç tərkib **struktur hissədən** (elementdən) ibarətdir:¹

- 1) hipoteza;
- 2) dispozişiya;
- 3) sanksiya.

Hipoteza – gömrük-hüquq normasında əks olunan (ehtimal edilən) qaydanın hansı şəraitdə rəhbər tutulmasını göstərən elementdir. Belə ki, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər İXM-də təsbit olunmuşdur. Məsələn, İXM-in 479-cu maddəsində nəzərdə tutulur ki, mallar və nəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədində gömrük nəzarətindən Dövlət Gömrük Komitəsinin müəyyən etdiyi yerlərdə keçirilməlidir. Göründüyü kimi, hipoteza hüquq normasının bir hissəsi kimi özündə həmin normanın realizasiyasını faktiki şəraitdə birləşdirir, yəni o, ictimai münasibətləri müəyyən etməklə konkret gömrük-hüquq münasibətlərinin yaradılmasını meydana çıxarır.

Dispozişiya – gömrük-hüquq normasının mərkəzi hissəsi olub, hüquq norması tərəfindən tövsiyə edilən, icazə verilən davranış qaydasıdır. Dispozişiyanın necə şərh olunmasından asılı olmayaraq o, həmişə hüquq və vəzifələrin qurulmasını, qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutur, subyektlərin davranış qaydalarını müəyyən edir. Başqa sözlə, dispozişiya gömrük-hüquq normalarının hipotezində nəzərdə tutulmuş şərtlər olduqda davranışın necə ola biləcəyini və ya necə olmasını əks etdirən elementdir. İXM-in yuxarıda adı çəkilən maddəsində (maddə 479) nəzərdə tutulduğu kimi, malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədində gömrük nəzarətindən Dövlət Gömrük Komitəsinin müəyyən etdiyi yerlərdən keçirilməsi subyektiv vəzifədir, subyektin borcudur.

Sanksiya – gömrük-hüquq normasının dispozişiyasında nəzərdə tutulmuş qaydaları pozan subyektə qarşı dövlət məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilə biləcəyini əks etdirən elementdir. İnzibati-gömrük hüquqi sanksiyalar sisteminin xüsusiyyəti onun çox zəngin inzibati təsir vasitələri olmasıdır, müxtəlif növ sank-

---

¹ Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 86.

siyalara malik olması, dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin daha məqsəduyğun və effektiv hesab etdikləri təsir tədbirlərinin tətbiqinə qəbul edilmiş hədlərə qədər imkan verməsidir. İXM-in yuxarıda sözügedən normasında (maddə 479) sanksiya kimi inzibati xətanın bilavasitə obyektı olan malların və nəqliyyat vasitələrinin müsadirə edilməsi, yaxud həmin malların və nəqliyyat vasitələrinin dəyərinin altmış faizindən yüz faizindək məbləğdə cərimə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumiyyətlə, hüquq normalarına xas olan **əsas cəhətlər** bütövlükdə gömrük-hüquq normalarına da aiddir. Bu baxımdan, göstərə bilərik ki, **birinci**, gömrük-hüquq norması davranış qaydasıdır, yəni gömrük subyektlərinin hərəkətlərini və davranışlarını spesifik dövlət idarəetmə sahəsinə – gömrük xidməti sahəsində fəaliyyət sferasına istiqamətləndirən əməllərin, qaydaların nümunəsi və miqyasıdır. Başqa sözlə, gömrük-hüquq norması, əlbəttə, şəxslərin qeyri-müəyyən dairəsinə ünvanlanmış davranış qaydalarını modelləşdirir; o, əgər bir şəxsə ən çox vəzifə yaradırsa, digər şəxsə hüquqlar verir. Gömrük-hüquq norması bütövlükdə hüquqi tənzimləmənin metod və prinsipləri haqqında, həmçinin hüququyğun və hüquqazidd əməllər barədə müvafiq informasiya daşıyır.¹

İkinci, gömrük-hüquq norması dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən və sanksiyalaşdırılan davranış ölçüsüdür. Bu, sadəcə davranış qaydası deyil, hakimiyyət-sərəncam, hökm (əmr) xarakterli davranış qaydasıdır. Gömrük-hüquq normasının əsasında dövlət məcburetmə qüvvəsi, gücü və nüfuzu durur. Bu o deməkdir ki, əgər bu və ya digər şəxs tərəfindən gömrük işi sahəsində qüvvədə olan hüquq normaları könüllü surətdə yerinə yetirilməzsə, onda belə hüquq normalarının tələbləri gömrük-hüquq normaları əsasında fəaliyyət göstərən gömrük orqanlarının məcburetmə qüvvəsi sayəsində həyata keçirilir.

Gömrük-hüquq norması, **üçüncü**, icra hakimiyyəti orqanlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin hakimiyyət – gömrük səlahiyyət-

---

¹ Hüquq norması (ingiliscə - norm of law, legal norm) – dövlət tərəfindən sanksiyalaşdırılan davranış qaydasıdır // Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 2005, с. 549-550.

lərini «doza»lara bölür və bununla belə gömrük hüququ subyektlərinin davranışına təsir hədlərinin çevrəsini müəyyənləşdirir. Gömrük hüququnun fərdi və kollektiv subyektləri gömrük-hüquq normaları əsasında müəyyən hüquqlara malikdirlər; məsələn, gömrük orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən müəyyən hərəkətlərin yerinə yetirilməsini tələb etmək, onların hərəkət və ya hərəkətsizliyindən şikayət etmək və s. hüquqlar (GM, maddə 51).

Gömrük-hüquq normalarının **dördüncü** əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, onlar formal-aşkar qaydalardır. Belə ki, hüquq normalarını fərqləndirən dəqiqlik, detallaşdırılma, qətilik kimi cəhətlər gömrük-hüquq normalarına xüsusilə xasdır və bu amillər gömrük orqanlarının hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində, onlar tərəfindən məcburetmə tədbirlərinin tətbiq olunması hüququnun müəyyən edilməsində özünü daha çox göstərir.

Beşinci, gömrük-hüquq norması digər hüquq normaları kimi, nizamnamə və dürüst ifadə edilmə formasından asılı olmayaraq, mahiyyətə (səlahiyyətverici, qadağanedici, məcburedici və s.), həqiqətən gömrük işi sahəsində müvafiq ictimai münasibətləri tənzimləyir, eyni zamanda belə münasibət iştirakçıları üçün müəyyən subyektiv hüquqlar və hüquqi vəzifələr yaradır. Başqa sözlə, gömrük-hüquq normaları müvafiq gömrük-hüquq münasibəti iştirakçılarının subyektiv hüquq və vəzifələrində reallaşır; subyektiv hüquq və vəzifələr isə gömrük işi sahəsində subyektlərin davranışı vasitəsilə həyata keçirilir.

3.1.2. Gömrük-hüquq normalarının xüsusiyyətləri

Gömrük-hüquq normaları idarəetmə normalarının bir növü olmaqla, eyni zamanda spesifik davranış qaydalarıdır və müəyyən **xüsusiyyətlərə** malikdir. Belə ki, sözügedən normalar gömrük işi sahəsində mövcud qaydaların qorunması, iqtisadi təhlükəsizliyin mühafizəsi, vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının hüquqazidd əməllərdən müdafiəsi və s. tədbirlərlə bağlı gömrük fəaliyyətinə dair ictimai münasibətləri tənzimləyir.

Gömrük-hüquq normaları tarixən cəmiyyətdə müəyyən sosial dəyərlərin (gömrük işi sahəsində qaydalar, iqtisadi təhlükəsizlik və s.) qorunmasına istiqamətlənmişdir və bu ənənə müasir

gömrük qanunvericiliyində də öz ifadəsini tapmışdır. Məsələn, GM-də göstəriləni kimi (maddə 9, bənd 9.0.5), gömrük orqanları dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin sənədlərini, o cümlədən malların baytarlıq, fitosanitar, gigiyenik və digər sertifikatlarını qanunvericiliyə uyğun olaraq yoxlamaq hüququna malikdir.

Beləliklə, gömrük-hüquq normalarının **birinci xüsusiyyəti** ondan ibarətdir ki, onlar öz hüquqi təbiətinə görə qoruyucu (mühafizəedici) normalardır və xüsusi tətbiq sferasına malikdirlər. Gömrük-hüquq normalarının mühafizəedici xüsusiyyətinə: -vətəndaşların / insanların təhlükəsizliyini, sağlamlığını, ətraf mühiti və mədəni sərvətləri qorumaq baxımından yanaşmaq, məsələn, narkotik vasitələrin, silah və partlayıcı maddələrin ölkəyə qeyri-qanuni gətirilməsi (dövriyyəsi), ölkənin təbii və mineral ehtiyatlarının, habelə maddi və mədəni sərvətlərinin daşınmasının qarşısını almaq və s. Başqa sözlə, gömrük-hüquq normaları öz hüquqi təbiətinə görə mühafizəedici normalar olmaqla, gömrük orqanlarının fəaliyyətini gömrük ərazisində və gömrük nəzarəti altında olan digər yerlərdə keşik çəkmə (patrulluq) və müşahidə aparmaq, belə yerlərdə müxtəlif cür hüquqpozmaların qarşısını almaq, ictimai təhlükəsizliyi təmin etmək kimi mühüm bir işə istiqamətləndirir (GM, maddə 56). Gömrük-hüquq normaları subyektlərin davranış qaydalarını müəyyən etməklə onların üzərinə müvafiq vəzifələr qoyur: məsələn, gömrük işi sahəsində ictimai qaydalara riayət etmək, gömrük qaydalarına əməl etmək və digər xüsusi inzibati-hüquqi rejimləri yerinə yetirmək. Bu normaların böyük bir hissəsi GM və İXM-də təsbit olunmuşdur. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, gömrük-hüquq normaları mühafizəedici əlamətə malik olmaqla yanaşı, həm də vətəndaşlar tərəfindən konstitusion hüquq və azadlıqlardan istifadə edilməsinə zəmanət verən hüquqi qaydalar rolunu yerinə yetirir (məsələn, gömrük orqanları hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərərək vətəndaşların özünü rahat və sərbəst hiss etməsi, gömrük işi sahəsində müvafiq hüquqlardan sərbəst istifadə etməsi, şəxsi təhlükəsizliyinə inamlı olması və s.)

Gömrük-hüquq normalarının **ikinci xüsusiyyəti** odur ki, gömrük-hüquq normaları sistemində qadağanedicilik normaları üs-

tünlük təşkil edir və həlledici rol oynayır (GM, maddə 209, 479-509 və s.). Eyni zamanda qadağancedici normaların belə vacib əhəmiyyətə malik olması cəmiyyət üçün arzuolunmaz hadisələrin sosial həyatdan sıxışdırılıb çıxarılmasını ehtiva edən hüquq-mühafizə (gömrük) fəaliyyətinin özünün spesifikliyi ilə şərtlənir. Belə gömrük-hüquqi qadağaları gömrük işi sahəsində müəyyən hüquqazidd əməllərə yol verilməməsinə işarə edir, yəni istisna vasitəsilə həyata keçirilir.

Bu xüsusiyyətin əhəmiyyəti bir də onunla fərqlənir ki, genealogiya tarixi baxımından, gömrük hüququnda qadağanlar hüququn digər sahələrindən vaxtilə təkamül yolu ilə ayrılmış hüquqi qadağaların bir hissəsidir; məsələn, aztəhlükəli hüquq pozuntu tərkiblərini, habelə belə pozuntulara görə daha yüngül cəza təyin edilməsini və cəza tədbirlərinin məhkəmə deyil, elə yerində xüsusi icra hakimiyyəti orqanları – gömrük orqanları tərəfindən görülməsini müəyyənləşdirən qadağan normaları. Ona görə də gömrük-hüquq normaları sistemi bütövlükdə tənzimləyici və qoruyucu normalardan ibarət olsa da, mahiyyətə, hüquq-mühafizə xarakterli sistemdir, çünki onun müəyyənedicisi hissəsini qadağan normaları təşkil edir.¹

Gömrük-hüquq norması tək-cə davranış qaydası kimi deyil, həm də tənzimləyici norma, yəni onu tətbiq edən şəxslər üçün avtoritet norma kimi çıxış edir. Gömrük-hüquq norması, eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, həm norma-menzurka (latınca «mengura» – ölçü), həm də digər şəxslərin davranışını qiymətləndirən meyar kimi çıxış edir. Gömrük hüququnda norma-menzurka gömrük işi sahəsində subyektlərin davranışlarının, onların öz aralarındakı münasibətlərin, xüsusən də gömrük ərazisində və digər yerlərdəki münasibətlərin tənzimlənməsində olduqca böyük rol oynayır. Belə yerlərdə subyekt «ikili» xarakterə malik olan hərəkət edir; məsələn, o, özü gömrük-hüquq normalarına əməl edərək, gömrük qaydalarının qadağancedici normalarını pozan digər iştirakçıya qarşı reaksiya verir (məsələn, GM, maddə

---

¹ *Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti barədə bax: Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi / Buraxılışa məsul - B.C.Kərimov. Bakı, 2018, s. 40-41 (II fəsil, maddə 17-20).*

39). Bunun da nəticəsində yaşadığımız cəmiyyətdə əlverişli şəraitdə fəaiyyət göstərmək imkanı verən möhkəm hüquqi (tənzimləyici) əlaqələr yaranır.

Gömrük-hüquq normalarının «ölçü» (meyar) təyinatı, habelə digər şəxslərin davranışının miqyas göstəricisi olması onun **üçüncü xüsusiyyətini** ifadə edir. Belə ki, hüquqi qiymətləndirmə olmadan vətəndaşlar arasında normal tənzimləyici əlaqə yarana bilməz. Başqa sözlə, hər bir gömrük-hüquq münasibəti, xüsusən də gömrük ərazisi və digər yerlərdə ümumtənzimləyici gömrük-hüquq münasibəti o zaman mövcud olur ki, gömrük hüququnun subyektləri gömrük-hüquq normalarını realizə etməklə yanaşı, eyni zamanda hüquq normasını «ölçü» (meyar), qiymət miqyası kimi istifadə etməklə bir-birinin davranışını qarşılıqlı qiymətləndirirlər.

Gömrük-hüquq normasının daha bir fərqləndirici, **dördüncü xüsusiyyəti** kimi göstərmək olar ki, idarə, müəssisə, təşkilat və fiziki şəxslər tərəfindən gömrük-hüquq normalarına riayət olunmasına xüsusi strukturlar – gömrük orqanları müşahidə-nəzarət həyata keçirirlər. Başqa sözlə, belə normaların həyata keçirilməsi xüsusi icra hakimiyyəti orqanlarının real hərəkətləri ilə daim «sığortalanır»; məsələn, gömrük orqanları müşahidə (keşik-nəzarət) metodu vasitəsilə ayrı-ayrı subyektlər tərəfindən gömrük-hüquq qaydalarının pozulması hallarını müəyyən etdikdə, onlar öz hərəkətlərini gömrük fəaliyyətinin digər metodlarından (inzibati – gömrük, gömrük – məcburiyyət tədbirinin tətbiqi, inzibati – gömrük məsuliyət ölçüsünün götürülməsi və s.) istifadə etməklə tamamlayırlar.

3.1.3. Gömrük-hüquq normalarının növləri

Gömrük-hüquq normalarının elmi əsaslandırılmış təsnifatı həmin normaların aşağıdakı kimi **fərqləndirilməsinə** imkan verir:

- birinci, gömrük-hüquq normalarını daha əhəmiyyətli və vacib əlamətlər üzrə qarşılıqlı-əlaqəli qruplara bölmək;

- ikinci, hər bir normalar qrupunun gömrük hüququnun sistemində yerini və əhəmiyyətini müəyyən etmək;
- üçüncü, gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsində hər bir normalar qrupunun rolunu müəyyənləşdirmək.

Göstərilənlərlə yanaşı, gömrük fəaliyyəti sferasında gömrük-hüquq normalarının növlərini təqdim etdiyimiz **dörd təsnifat** üzrə bölə bilərik:

- 1) hüquqi tənzimetmə metodu üzrə;
- 2) hüququn funksiyaları üzrə;
- 3) konkret fərdi işlərin həlli üsulu üzrə;
- 4) ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənmə mexanizmində onların rolu üzrə.¹

Gömrük-hüquq normalarının **hüquqi tənzimetmə metodu** üzrə təsnifləşdirilməsi vacib məsələlərdən biridir. Məntiqi baxımdan, gömrük-hüquq normalarının belə təsnif üzrə ayrılması, ilk növbədə, ictimai münasibətlərin tənzimləyicisi kimi gömrük hüququnun xüsusiyyətlərinin, habelə subyektlərin davranışına gömrük-hüquq normalarının təsir göstərməsi xarakterinin tam anlaşılmasına imkan verir. Gömrük-hüquq normalarının hüquqi tənzimetmə metodu üzrə təsnifi nəticəsində aşağıdakı növ gömrük-hüquq normaları ayrılır:

- məcbureddici gömrük-hüquq normaları;
- səlahiyyətverici gömrük-hüquq normaları;
- həvəsləndirici gömrük-hüquq normaları;
- qadağanedicisi gömrük-hüquq normaları.

Gömrük hüququnda **məcbureddici gömrük-hüquq normaları**, bir qayda olaraq, elə normalar sayılır ki, onlar subyekt üçün müvafiq tam müsbət hərəkətlər etmək vəzifəsi müəyyənləşdirir. Bu normalar üçün «vəzifəsidir», «borcludur» ifadələri xarakterikdir; məsələn, bəyannaməçi müvafiq gömrük nəzarətindən keçirilməsi üçün mal və nəqliyyat vasitələrini 10 gün müddətində gömrük orqanına təqdim etməlidir (GM, maddə 91). Məcbureddi-

---

¹ *Gömrük-hüquq normalarının növləri barədə ətraflı bax: məsələn, Бекашев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с29-33; Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с 85-90 və b.*

ci normalar dövlət orqanlarından, onların struktur hissələrindən, vəzifəli şəxslərdən, vətəndaşlardan və gömrük hüququnun digər subyektlərindən müəyyən hərəkətlərin həyata keçirilməsini tələb edir; belə vəzifələr onlara Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, GM və digər qanunvericilik aktları ilə həvalə olunur.

Səlahiyyətverici gömrük-hüquq normaları dedikdə gömrük hüququ subyektlərinə bu və ya digər müsbət (pozitiv) hərəkətləri həyata keçirmək hüququnu müəyyən edən normalar başa düşülür. Belə normalar öz mətnində «haqlıdır», «malikdir», «bilər» kimi ifadələri ehtiva edir; məsələn, gömrük qanunvericiliyinə görə, maraqlı şəxslər gömrük orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin qərarlarından, hərəkətlərindən və ya hərəkətsizliyindən inzibati qaydada və / və ya məhkəmə qaydasında şikayət verə bilər (GM, maddə 52); digər bir misalda, ƏFQ-də ehtiva olunur ki, şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumat açıqlandıqda həmin şəxs məhkəməyə şikayət edə bilər (ƏFQ, maddə 16, III hissə). Səlahiyyətverici gömrük-hüquq normaları gömrük hüququnun subyektlərinə konkret situasiyada ön əlverişli davranış variantı seçmək hüququ (imkanı) verir.

Həvəsləndirici gömrük-hüquq normaları gömrük hüququnun subyektlərinə öz səlahiyyətlərini yüksək səviyyədə yerinə yetirdiyinə görə həvəsləndirmə tədbirlərinin tətbiq olunmasını ehtiva edir; məsələn, gömrük orqanının əməkdaşı vəzifələrinin nümunəvi yerinə yetirilməsinə və xidmətdə əldə edilən yüksək nəticələrə görə həvəsləndirilə bilər («Gömrük orqanlarında xidmət haqqında» Əsasnamə, maddə 66). Həvəsləndirmə tədbiri kimi təşəkkür, pul mükafatı, qiymətli hədiyyə ilə mükafatlandırma, fəxri fərman ilə təltif etmə və s. növ həvəsləndirmələr tətbiq edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnda həm məcbur edici, həm səlahiyyətverici, həm də həvəsləndirici gömrük-hüquq normaları hüquqi tənzimləmənin pozitiv məzmununu ifadə edir.

Qadağnedici gömrük-hüquq normaları isə, əsasən, gömrük hüququnun qoruma (mühafizə) funksiyasını izhar edir. Qadağnedici normalar onlarda göstərilən hərəkət və davranışların

həyata keçirilməsini qadağan edir, antisosial fəaliyyətdən, hüquqazidd əməllərdən çəkinməyə məcbur edir. Qadağanedicilə gömrük-hüquq normalarında ehtiva olunan hüquqi qadağanlar bəzi əməllərin törədilməməsini müəyyənləşdirən dövlət-hakimiyyət buyuruğu (hökmü), «neqativ əmrlər və göstərişlərdir». **Hüquqi qadağanlar** (qadağan etmələr) dedikdə ümumməcburi dövlət-hakimiyyət göstərişlərinin sosial zərurətlə şərtlənən forma və ölçüləri başa düşülür. Qadağanedicilə gömrük-hüquq normalarında davranışın qadağan variantları «qadağandır», «olmaz», «icazə verilmir» və s. bu kimi sözlərlə ifadə olunur; məsələn, GM-də belə bir hüquqi göstəriş mövcuddur ki, gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən kənar şəxslərin zərər çəkə biləcəyi hallarda xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi qadağandır (GM, maddə 79). Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnda qadağanedicilə normaların əsas baza qrupu İXM-də cəmləşmişdir (məsələn, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər, iqtisadi fəaliyyət qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər, ictimai qayda, əhəlinin sanitariya-gigiyena və sanitariya-epidemioloji salamatlığı əleyhinə olan inzibati xətlər və s.); qadağanedicilə normalar, bir qayda olaraq, qadağanın pozulmasına görə sanksiya nəzərdə tutan normalarla birlikdə verilir.

Gömrük hüququnun mərkəzi elementi kimi çıxış edən qadağanedicilə gömrük-hüquq normaları gömrük fəaliyyəti sahəsində subyektlərin davranışına birbaşa təsir göstərir. Lakin bu normalar digər gömrük-hüquq normalarından (məcburedicilə, səlahiyyətvericilə, həvəsləndiricilə) təcrid olunmuş şəkildə deyil, onlarla birlikdə vahid formada fəaliyyət göstərilir. Deməli, qadağanedicilə gömrük-hüquq normaları ancaq belə əlaqədə və keyfiyyətdə akkumulyasiya funksiyasını yerinə yetirərək, gömrük işi sahəsində qaydaların hüquqazidd əməllərdən qorunmasını həyata keçirir və bununla da bütövlükdə gömrük hüququ yarım sahəsinə üstəlik olaraq qoruyucu (mühafizəedicilə) xarakter verir.

Gömrük-hüquq normaları **hüququn funksiyalarına** görə də təsnif olunaraq müəyyən növlərə bölünür. Lakin bu zaman iqtisadi hüququn yarım sahəsi kimi gömrük hüququnun malik olduğu xüsusiyyətləri, habelə milli hüquq sistemində iqtisadi hüququn müstəqil hüquq sahəsi statusunda yer tutmasını nəzərə almaq

lazımdır. Bu kontekstdə gömrük-hüquq normalarını hüququn funksiyalarına görə aşağıdakı növlər üzrə fərqləndirmək mümkündür:

- tənzimləyici gömrük-hüquq normaları;
- mühafizəedici gömrük-hüquq normaları.

Gömrük hüququnun **tənzimləyici gömrük-hüquq normaları** subyektlər üçün müvafiq hüquq və vəzifələrlə əlaqədar göstəriş ifadə etməklə, bilavasitə onların davranışının reqlamentləşdirilməsinə istiqamətlənir. Belə normalar hüquqi tənzimlənmənin pozitiv məzmununu əks etdirməklə, özündə məcbureddici, səlahiyyətverici və həvəsləndirici gömrük-hüquq normalarını ehtiva edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, tənzimləyici gömrük-hüquq normaları gömrük münasibətlərinin üç qrup təsir obyektinə malikdir. **Birinci**, bu normalar «gömrük idarəetmə» obyektində özünü biruzə verir. Burada həmin normalar gömrük orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən aparatın fəaliyyətinin koordinasiyası, gömrük informasiyasının toplanması, sərəncamçılıq və s. üzrə idarəetmə funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı təşkilati-gömrük münasibətlərini qaydaya salır.

İkinci, gömrük hüququnun tənzimləyici gömrük-hüquq normalarının təsir obyektini gömrük orqanları ilə fiziki və hüquqi şəxslər arasında olan gömrük münasibətlərinin daha çox mühüm hissəsindən ibarətdir.

Üçüncü, gömrük hüququnun tənzimləyici gömrük-hüquq normaları gömrük işi üzrə fəaliyyətin subyektləri arasında, ilk növbədə, gömrük ərazisində və gömrük nəzarəti altında olan digər vacib əhəmiyyətli yerlərdə yaranan münasibətləri nizama salır.

Tənzimləyici gömrük-hüquq normaları gömrük hüququnda normaların, əsas olmasa da, əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Bununla yanaşı, qeyd etməliyik ki, gömrük-hüquq normalarının **əsas hissəsini** mühafizəedici normalar yaradır. Belə ki, bu normalar iqtisadi hüququn yarım sahəsi kimi gömrük hüququnun xüsusiyyətlərini daha tam və qabarıq şəkildə ifadə edir və ümumiyyətlə

yətlə, gömrük hüququnun hüquq-mühafizə funksiyasına malik olmasını bildirir.

Gömrük hüququnun **mühafizəedici gömrük-hüquq normaları**, hər şeydən əvvəl, qadağanlar, yəni müəyyən əməllərdən çəkinmək hallarını ehtiva edən normalardan və bu qadağanları pozan şəxslərə qarşı tətbiq edilən inzibati-gömrük məcburetə tədbirləri müəyyənləşdirən normalardan ibarətdir. Həm də belə normalar bir halda birbaşa məcburetə tədbiri (xəbərdar etmə, qarşısını alma) kimi, digər halda isə inzibati-gömrük məsuliyyət tədbiri kimi tətbiq olunurlar.

Inzibati-gömrük məcburetə tədbirlərinin xüsusi, həm də diferensial reqlamentləşdirilməsinin zəruriliyi hüquqpozma hallarının müxtəlif ağırlıq dərəcələri ilə şərtlənir; məsələn, gömrük orqanı əməkdaşının işi əgər bir halda – gömrük fəaliyyəti sahəsində inzibati xəta törədən daha təhlükəli şəxslə bağlıdırsa, (İXM, maddə 479), digər halda isə – gömrük orqanına mallarla bağlı onların uçotunun aparılması qaydalarının pozulmasına yol verən adi şəxslə əlaqəlidir (İXM, maddə 495). Məlum məsələdir ki, İXM-də göstərilən həmin maddələrin sanksiyaları da müxtəlifdir. Göründüyü kimi, eyni ictimai münasibətlər qrupunda törədilən gömrük-hüquq pozmalarına görə, onların təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq, müxtəlif ölçülü inzibati-gömrük məsuliyyət tədbirləri, yəni mühafizəedici gömrük-hüquq normaları tətbiq edilir (məsələn, İXM-in 479-cu maddəsində sanksiya kimi «müsadirə», İXM-in 495-ci maddəsində isə «xəbərdar edilmə» növündə inzibati tənbeh nəzərdə tutulur).

Mühafizəedici gömrük-hüquq normaları cəmiyyətdə yeni «dəyərlər»in yaradılmasına deyil, mövcud gömrük qaydalarının qorunmasına, mühafizə olunmasına istiqamətlənmişdir; belə normalar müvafiq gömrük münasibətlərini qorumaqla yanaşı, eyni zamanda onları tənzimləyir, nizama salır.

Gömrük-hüquq normalarını **konkret fərdi işlərin həlli üsulu** üzrə də müəyyən növlərə bölmək mümkündür. Gömrük hüququ üçün həm də onun (bu yarım sahənin) sistem kimi təqdim olunmasında gömrük-hüquq normalarının təsnifləşdirilməsi üzrə prosessual normalar vacib əhəmiyyət kəsb edir. Gömrük-hüquq

normalarını konkret fərdi işlərin həlli üsulu meyarı üzrə təsnif etməklə onların iki növünü fərqləndirmək olar:

- maddi gömrük-hüquq normaları;
- prosessual gömrük-hüquq normaları.

Maddi gömrük-hüquq normaları gömrük hüququ subyektlərinin hüquq və vəzifələrini, onların hüquqi vəziyyətini, hüquqi tənzimləmənin həddlərini statistik formada müəyyən edir. Başqa sözlə, maddi gömrük-hüquq normaları gömrük hüququnun subyektlərinə verilən hüquqları və onlardan tələb edilən vəzifələri göstərir.

Prosessual gömrük-hüquq normaları isə prosedur xarakterli məsələləri tənzimləyir; onlar maddi gömrük-hüquq normaları ilə sıx surətdə bağlı olaraq, bu normaların həyata keçirilməsi (realizasiyası) vasitəsi kimi çıxış edirlər. Maddi gömrük-hüquq normalarına münasibətdə prosessual gömrük-hüquq normaları törəmə xarakteri daşıyırlar. Belə ki, inzibati məsuliyyət institutu ehtiva edən maddi gömrük-hüquq normaları inzibati xətlər haqqında işlərin icraatını reqlamentləşdirən prosessual gömrük-hüquq normalarında reallaşdırılır. Deməli, gömrük hüququnda prosessual gömrük-hüquq normaları maddi gömrük-hüquq normaları olmadan mənasızdır və əksinə, maddi gömrük-hüquq normaları prosessual gömrük-hüquq normaları olmadan aciz, yaxud gücsüzdürlər.¹

Prosessual gömrük-hüquq normaları gömrük fəaliyyəti sahəsində böyük əhəmiyyətə malikdir; çünki onların köməyi ilə inzibati-gömrük məcburetə tədbirlərinin tətbiqi prosedurları, qaydaları reqlamentləşdirilir və bu da, təbii ki, gömrük orqanlarının fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının qorunması baxımından kəskin və sərt sosial təsir vasitəsidir. Gömrük hüququnda xüsusi prosessual institutların (məsələn, inzibati xətlər haqqında işlərin icraatı, vətəndaşın inzibati şikayət hüququ, birbaşa məc-

---

¹ *Важ:* Панова И.В. Актуальные проблемы административного процесса в Российской Федерации. Автореферат диссертации на соискание уч.ст. д.ю.н. Екатеринбург, 2000, с.20 // www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=93692. (22.03.2019-cu il).

buretmə tədbirlərinin tətbiqi və s.) formalaşması da məhz bununla şərtlənir.

Gömrük-hüquq normaları gömrük işi sahəsində ictimai münasibətlərin **hüquqi tənziplənmə mexanizmində onların oynadığı rola** görə də təsnif edilir. Belə ki, müvafiq ictimai münasibətlərin hüquqi tənziplənmə mexanizmində gömrük-hüquq normalarının yerinə yetirdikləri rola görə gömrük hüququnda müəyyən ixtisaslaşmış normalar qrupunu fərqləndirmək mümkündür. Bu cür normalar növünə aşağıdakılar aiddir:

- deklarativ gömrük-hüquq normaları;
- definitiv gömrük-hüquq normaları.

Deklarativ gömrük-hüquq normaları dedikdə gömrük hüququnun prinsip və vəzifələrini ifadə edən və rəsmi qanunverici göstərişləri təsbit edən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Məsələn, gömrük haqqında qanunvericilik aktlarında deyilir ki, gömrük orqanlarının fəaliyyəti qununun aliliyi, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması, aşkarlıq, peşəkarlıq və s. prinsiplərə əsaslanır (GM, maddə 6); digər normativ hüquqi aktda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələri əks olunmuşdur (ƏFQ, maddə 1).

Gömrük hüququnda **definitiv gömrük-hüquq normaları** hüquqi kateqoriya və anlayış məhfumunu ehtiva edirlər; onlara dürüştləşdirilmiş normalar da deyilir. Başqa sözlə, gömrük hüququna aid bu və ya digər məsələnin tərifini formulə edən hüquq norması definitiv hüquq norması adlanır; burada gömrük fəaliyyəti ilə bağlı anlayışların definisiyası (tərfi) verilir; həmin normaların «definitiv» adlanmasının səbəbi məhz bundan ibarətdir. Məsələn, inzibati xətlər qanunvericiliyində «inzibati xəta» anlayışı verilmişdir: Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqa-zidd olan, təqsirli sayılan (qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilən) və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) inzibati xəta hesab olunur (İXM, maddə 12); başqa bir qanunvericilik aktında «gömrük nəzarəti» anlayışı ifadə olunmuşdur: gömrük qanunvericiliyinə riayət olunmasını təmin et-

mək məqsədi ilə gömrük orqanlarının həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusu gömrük nəzarəti adlanır (GM, maddə 1).

Deklarativ və definitiv gömrük-hüquq normaları, bir qayda olaraq, müvafiq normativ hüquqi aktın ümumi müddəalar bölməsində yer alır, əks olunur. Gömrük qanunvericiliyində yüksək yer tutan bu növ gömrük-hüquq normaları gömrük fəaliyyəti sahəsində münasibətlərin hüquqi tənzimlənmə mexanizmində xüsusi rola malikdirlər; onlar gömrük hüququnun başlanğıc, əsas, təməl normalarıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə gömrük-hüquq normaları və onların hər bir növü Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə vətəndaşlara imkan verilən bütün maddi və mənəvi dəyərlərdən istifadəni təmin etməklə onların hüquqi vəziyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

3.2. Gömrük-hüquq münasibətləri

3.2.1. Gömrük-hüquq münasibətləri anlayışı və əlamətləri

Gömrük-hüquq münasibətləri modeli gömrük-hüquq normalarında ehtiva olunur. Gömrük işi sahəsində müvafiq hüquq normasının «işə düşməsi» ilə onun məzmununda olan «hüquqi potensial» iki əsas istiqamətdə fəaliyyət göstərməyə başlayır: bir subyektə vəzifələr həvalə edilir, digər subyektə isə hüquqlar verilir. Bununla da göstərdiyimiz model xüsusi hüquqi konstruksiyaya – fərdi gömrük-hüquq münasibətlərinə çevrilir, transformasiya olunur.

Gömrük-hüquq münasibətləri dedikdə gömrük işi sahəsində yaranan, dəyişən, xitam olunan və gömrük-hüquq normaları ilə nizama salınan ictimai münasibətlər başa düşülür.¹ Məhz gömrük-hüquq münasibətləri zərurilik, labüdlük və ya vaciblik kimi halın konkret davranış aktına çevrilməsini sübut edir. Fəlsəfi planda yanaşsaq, qeyd edə bilərik ki, gömrük hüququnun prinsip və qaydaları subyektlərin davranışında (fiziki və hüquqi şəxslərin, təşkilatların, dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin

---

¹ Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 84-85.

fəaliyyətində) öz real mövcudluğunu gömrük-hüquq münasibətlərində tapır.

Gömrük-hüquq münasibətləri dövlət idarəetmə münasibətlərinin bir növü olmaqla müəyyən **əlamətlərə** malikdir.

Birinci, gömrük-hüquq münasibətləri elə münasibətlərdir ki, onlar subyektlərin davranışına gömrük-hüquq normalarının təsiri nəticəsində yaranır. Belə ki, gömrük-hüquq norması bir subyektə vəzifə müəyyən etməklə digər subyektə hüquq verir və onlar arasında hüquqi əlaqə yaradır, qurur. Doğrudan da gömrük-hüquq normaları gömrük-hüquq münasibətləri vasitəsilə reallaşır, subyektlərin davranışında həyata keçirilir. Məsələn, gömrük ərazisində gömrük xidməti əməkdaşı ilə gömrük nəzarətinə təqdim edilən nəqliyyat vasitəsinin sahibi və ya onun nümayəndəsi arasında yaranan hüquqi əlaqə (hüquqi münasibət) ona görə mümkün olur ki, bu, GM-də təsbit edilmiş gömrük-hüquq normaları ilə nəzərdə tutulmuşdur.

İqtisadi hüququn digər yarım sahələrində, ümumiyyətlə hüquq sahəsində olduğu kimi, gömrük hüququnda da belə bir prinsip işləyir: əgər gömrük-hüquq norması varsa – onda gömrük-hüquq münasibəti yaranır, yox, əgər gömrük-hüquq norması mövcud deyilsə – müvafiq hüquq münasibəti də əmələ gələ bilməz.

İqtisadi hüquq normalarından fərqli olaraq, gömrük-hüquq normaları daha yüksək təfərrüatı ilə detallaşdırılma, müəyyənlik və qətilik səciyyəsinə malikdirlər; çünki onların realizasiyası birbaşa vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına toxunur. Buna görə də gömrük-hüquq münasibətləri öz iştirakçılarının davranış qaydalarının daha aydın və qəti müəyyən edilməsi cəhəti ilə xarakterizə olunur.

İkinci, gömrük-hüquq münasibətləri ikitərəfli əlaqə deməkdir. Belə ki, gömrük-hüquq norması hüquq münasibətinin bir subyektinə müəyyən subyektiv hüquq verirsə, digər subyektə hüquqi vəzifə həvalə edir. Belə hüquqi vəzifə digər subyektin subyektiv hüququna münasib olur və, əksinə, hər bir subyektiv hüquq digər subyektin hüquqi vəzifəsinə uyğun gəlir. Məsələn, gömrük əməkdaşının öz xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar gömrük işi sahəsində vətəndaşlardan və vəzifəli şəxslərdən iza-

hat, arayış və ya məlumat almaq hüququ qarşı tərəfin, yəni həmin şəxslərin müvafiq informasiyaları təqdim etmək vəzifəsinə uyğun gəlir.

Digər hüquq münasibətlərində olduğu kimi, gömrük-hüquq münasibətlərində də səlahiyyətli şəxsə qarşı mükəlləfiyyətli şəxs (vətəndaş, idarə, müəssisə, təşkilat, dövlət orqanı və s.) çıxış edir; belə hüquq və vəzifələr bütövlükdə, vəhdət şəklində gömrük-hüquq münasibətlərində vahidlik (tamlıq) yaradırlar. Məhz öz aralarında qarşılıqlı əlaqədə olan hakimiyyət səlahiyyətləri və müvafiq vəzifələrin vahidliyi baxımından, onlar müvafiq hüquq və vəzifələrə malik olan tərəflər (şəxslər) kimi gömrük-hüquq münasibətlərinin **subyektləri** sayılırlar.

Üçüncü əlamət ondan ibarətdir ki, gömrük-hüquq norması əsasında subyektlər arasında yaranan əlaqə dövlətin məcburetmə qüvvəsi ilə müdafiə olunur, təmin edilir. Məsələn, gömrük ödənişləri ödənilməmiş malların nəqliyyat vasitəsində daşınması sürücüyə qadağan edilir (GM, maddə 58). Əgər sürücü bu qadağana riayət edirsə, belə halda sürücü ilə gömrük işinə keşik nəzarəti həyata keçirən gömrük əməkdaşı arasında normal tənzimləyici hüquq münasibəti yaranır; əks halda, yəni sürücü qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qadağan normasını pozduqda, gömrük əməkdaşı nəqliyyat vasitəsinə dair müvafiq yoxlama apararaq onun istismarına yol verməməklə birbaşa inzibati məcburetmə tədbiri tətbiq edə bilər. Başqa sözlə, gömrük işi sahəsində gömrük-hüquq normaları nəqliyyat vasitələri sürücülərinin davranışına təsir göstərməklə yanaşı, üstəlik tənzimlənən münasibətlərə cəmiyyətin maraqlarına uyğun dəqiqlik, formal müəyyən olunma və məcburilik kimi əlavə əlamətlərin xas olmasını ehtiva edir. Belə münasibətlərin hüquqazidd əməllərdən qorunması dövlət müdafiə üsulları vasitəsilə təmin olunur.

Dördüncü, gömrük-hüquq münasibətləri hüquq norması əsasında tərəflər arasında müvafiq əlaqə yaratmaqla bu və ya digər dərəcədə fərdiləşdirilmiş xarakter daşıyır; belə fərdiləşdirilmə müxtəlif cür ola bilər.

Belə ki, bir halda, əgər hüquq münasibətinin subyektləri adbaad müəyyən edilsə, bu zaman ikitərəfli fərdiləşdirilmiş münasibətlər mövcud olur. Məsələn, ölkəyə nəqliyyat vasitəsi idxal

etmiş vətəndaşla onun dövlət gömrük nəzarətindən keçirilməsi barədə ərizəyə baxan və müvafiq qərar qəbul edən gömrük orqanı arasında yaranan hüquqi əlaqə buna misaldır.

Digər hallarda isə fərdiləşdirilmə gömrük-hüquq münasibətlərinin əhəmiyyət kəsb etdiyi sosial rolların adı üzrə həyata keçirilir. Belə hüquq münasibətləri «gömrük əməkdaşı – nəqliyyat vasitəsinin sahibi», «gömrük əməkdaşı – vətəndaşlar» tipində olur. Fərdiləşdirilmənin bu növü ümum-tənzimlənən və ümum-mühafizə edilən gömrük münasibətləri üçün səciyyəvidir.

Gömrük-hüquq münasibətlərinin növbəti, **beşinci əlaməti** odur ki, onlar ümumi-hüquqi münasibətlərdir. Gömrük-hüquq münasibətlərinin ümumi-hüquqi xarakterə malik olması bir sıra məqamla müəyyənləşdirilir. Belə ki, ilk növbədə, gömrük fəaliyyətinin subyektləri (gömrük orqanları) ümumilikdə cəmiyyət və dövlətin maraqları ilə əlaqədar funksiyaları həyata keçirirlər. Onların fəaliyyəti gömrük qaydalarının qorunmasına, ictimai təhlükəsizliyin təmin olunmasına, vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə istiqamətlənmişdir. Daha sonra, gömrük-hüquq münasibətlərinin ümumi-hüquqi xarakterə malik olması belə münasibətlər gömrük hüququnun subyektləri arasında yarandıqda özünü daha çox təzahür etdirir, göstərir. Bu münasibətlər çərçivəsində hər bir subyekt digər subyektin hüquq və mənafeələrinə riayət olunmasına borcludur.

Altıncı, gömrük-hüquq münasibətləri hüquq münasibətlərinin bir növü (obyekti) kimi nəzərdə tutulur, çünki obyekt olmadan hüquq münasibətləri də mövcud ola bilməz. Gömrük-hüquq münasibətlərinin obyekt dedikdə onların istiqamətləndiyi gömrük qaydaları, ictimai və şəxsi təhlükəsizlik, vətəndaşların hüquq və azadlıqları və s. bu kimi hədəflər başa düşülür. Gömrük-hüquq münasibətlərinin obyekt hər hansı davranış deyil, bu davranışın yaranması ilə əlaqədar əmələ gələn bir şeydir. Məsələn, vətəndaş xarici ölkədən gətirdiyi malları gömrük nəzarətindən keçirən zaman vətəndaşla gömrük orqanı arasında yaranan gömrük-hüquq münasibətləri hər iki tərəfin davranışlarına istiqamətlənir. Gömrük-hüquq münasibətlərinin obyekt gömrük hüququ nəzəriyyəsi üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, hüquqi mü-

nasibətin mövcud olmasını yalnız onun obyektı təsdiq edir. Bu, hüquqi aksiomadır.¹

3.2.2. Gömrük-hüquq münasibətlərinin xüsusiyyətləri

Gömrük-hüquq münasibətləri digər iqtisadi-hüquq münasibətlərinə və ümumiyyətlə, hüquq münasibətlərinə nə qədər yaxın və oxşar olsa da, eyni zamanda onlardan fərqlənərək özünə-xas **xüsusiyyətlərə** malikdir.

Məlum olduğu kimi, dövlət-idarəetmə münasibətləri iqtisadi, mədəni, səhiyyə, təhsil, sosial təminat və s. sahələrdə insanlara rəhbərlik etməklə bağlı münasibətlərdir və onlar cəmiyyətdə müsbət halların möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi məqsədinə yönəlmişdir. Gömrük-hüquq münasibətləri isə dövlət-idarəetmə münasibətləri olmaqla yanaşı, özünəməxsus xüsusiyyətlərlə seçiyəlenir.

Gömrük-hüquq münasibətlərinin **birinci xüsusiyyəti** ondan ibarətdir ki, həmin münasibətlər, mahiyyətcə, hüquq-mühafizə münasibətləri xarakterinə malikdir və gömrük işi sahəsində hüquqpozmaların qarşısının alınmasına, iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhdidlərin aradan qaldırılmasına, gömrük-hüquq qaydalarının və qanunçuluğun təmin edilməsinə, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının hüquqazidd əməllərdən müdafiə olunmasına istiqamətlənmişdir. Başqa sözlə, gömrük-hüquq münasibətləri elə sosial obyektlərin və dəyərlərin mühafizə olunmasına, ölkədə iqtisadi büdcənin formalaşmasına yönəlmişdir ki, onlarsız cəmiyyət və dövlət normal fəaliyyət göstərə bilməz.

Bu planda qeyd etmək lazımdır ki, gömrük-hüquq münasibətləri sistemində hüquq-mühafizə xarakterinə malik olan qadağancedici gömrük-hüquq normaları əsasında yaranan hüquq münasibətləri başlıca və müəyyənədedici rol oynayır. Qadağan həmişə ictimai münasibətlərin qorunması ilə əlaqəlidir; qadağancedici normaların sanksiyasında ehtiva olunan «təhlükə» məhfumu «qa-

---

¹ Hüquqi aksioma (ingilisgə - axiom in law) - bu, hüquqda sübuta ehtiyacı olmayan, öz-özünə bəlli olan bir həqiqətdir // Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 2005, с.670.

dağan» anlayışının mahiyyətinə xüsusi məcburilik və əhəmiyyət verməklə yanaşı, onlarla birlikdə müvafiq mühafizəedici hüquq münasibətlərinin yaranmasında iştirak edir.

Mühafizəedici hüquq münasibətləri bütövlükdə ikili vəzifə funksiyasını yerinə yetirir. Belə hüquq münasibətləri çərçivəsində xüsusi subyektlər – hüquq-mühafizə orqanları (gömrük, məhkəmə, prokurorluq və s. orqanlar) aidiyyəti üzrə fəaliyyət göstərir; onlar qanunun keşiyində durmaqla cəmiyyəti və konkret vətəndaşları potensial hüquqpozan şəxslərin hüquqazidd əməllərindən qoruyur. Bununla yanaşı, sözügedən hüquq münasibətləri çərçivəsində subyektlərin, o cümlədən fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqa uyğun hərəkətləri təmin olunur.

Gömrük-hüquq münasibətlərinin **ikinci xüsusiyyəti** özünü onda göstərir ki, belə münasibətlər gömrük fəaliyyəti sferasında təşəkkül tapır, əmələ gəlir. Onların subyektivi bütövlükdə hüquq-mühafizə orqanları (məhkəmə, notariat, prokurorluq orqanları) deyil, məhz keşik-nəzarət və inzibati-gömrük məcburetəmə fəaliyyəti xas olan və onları həyata keçirən gömrük orqanıdır. Burada gömrük-hüquq münasibətləri çərçivəsində fiziki və hüquqi şəxslərə münasibətdə birbaşa inzibati-gömrük məcburetəmə (müdafiə) tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə bağlı hərəkətlər xüsusi rol oynayır. Bu növ inzibati-gömrük məcburetəmə tədbirləri gömrük orqanları tərəfindən özünün xüsusi aparatının köməyi ilə bilavasitə və təxirəsalınmadan həyata keçirilir; məsələn, gömrük orqanı bayram günlərində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (DGK) sərəncamı əsasında özünün xüsusi vasitələrinin köməyi ilə gömrük ərazisində və digər yerlərdə nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarətindən keçməsinə tənzimləyir.

Birbaşa inzibati-gömrük məcburetəmə tədbirləri (məsələn, gömrük nəzarəti altında olan nəqliyyat vasitələrinin saxlanması və yoxlanması, şəxsi yoxlamanın keçirilməsi, sənədlərin yoxlanılması, şəxslərin sorğu-sual edilməsi və s.) müstəsna olaraq gömrük orqanları tərəfindən tətbiq edilir. Bu işin yerinə yetirilməsində gömrük orqanları gömrük haqqında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada fiziki qüvvə və xüsusi vasitələrdən (rezin dəyənək, əl qandalları, gözyaşardıcı maddələr, nəqliyyatın məcburi dayandırılmasını təmin edən vasitələri və s.), habelə od-

lu silahdan da istifadə edə bilər. Ona görə də gömrük orqanları hüquq pozuntusu törətmiş şəxs tərəfindən müqavimət (və ya silahlı müqavimət) göstərildikdə gömrük-hüquq münasibətləri çərçivəsində xüsusi vasitələrdən və odlu silahdan istifadə etmək hüququna malikdirlər (GM, maddə 9, 78, 79).

Gömrük-hüquq münasibətlərinin **üçüncü xüsusiyyəti** kimi qeyd etmək lazımdır ki, belə münasibətlər çərçivəsində inzibati (gömrük) yurisdiksiyası həyata keçirilir, yəni gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xəta törətmiş şəxslərə qarşı müvafiq inzibati tənbehlər (xəbərdarlıq, cərimə, müsadirə və s.) tətbiq edilir.

Düzdür, gömrük işi sahəsində inzibati xətələrin müəyyən hissəsi ilə bağlı işlər məhkəmə orqanlarında baxılsa da, onların bir qismi birbaşa gömrük orqanlarında baxılaraq müvafiq inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq olunur.

Beləliklə, gömrük-hüquq münasibətlərində bir tərəf – təqsirli şəxsi inzibati məsuliyyətə müstəqil surətdə cəlb etmək hüququna malik olan gömrük orqanıdırsa, digər tərəf isə törədilmiş hüquqazidd əmələ görə cavab verməyə borclu olan təqsirkar şəxsdir. Bu, gömrük inzibati-delikt münasibətləri çərçivəsində cəza (tənbeh) tətbiq edilməsində ifadə olunan xüsusi hüquq-mühafizə üsuludur.

Bütövlükdə gömrük-hüquq münasibətlərində gömrük fəaliyyətinin bütün xüsusi metodlarının (gömrük nəzarəti, inzibati-gömrük məcburetə, gömrük informasiyasının toplanması və s.) tətbiqi reallaşır. Bununla əlaqədar olaraq, gömrük-hüquq münasibətləri aşağıdakı kimi diferensiallaşdırılır: nəzarət-gömrük, inzibati-gömrük məcburetə, inzibati- gömrük delikt, icazəverici, əməliyyat-axtarış və b.

Nəzərdən keçirilən gömrük-hüquq münasibətlərinin **dördüncü xüsusiyyəti** qismində göstərə bilərik ki, bu münasibətlər dövlət-idarəetmə münasibətlərinin bir növü olmaqla xüsusi tipli «hakimiyyət münasibətləri»dir. Dövlət-idarəetmə münasibətlərində bir tərəfin digər tərəfə nisbətən hakimiyyət səlahiyyətinə malik olması faktı daimidir və bu, dövlət-xidməti münasibətlərin subordinasiya mahiyyətindən irəli gəlir. Qeyd etməliyik ki, göm-

rük-hüquq münasibətləri, adətən, gömrük orqanlarının iştirakı ilə yaranır. Məlum məsələdir ki, gömrük orqanları hakimiyyət funksiyasını həyata keçirir; başqa sözlə, onlar hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdirlər. Bu səbəbdən gömrük-hüquq münasibətləri öz təbiətinə görə hakimiyyət xarakterli, dövlət hakimiyyəti ilə bağlı olan münasibətlərdir.

Gömrük-hüquq münasibətləri həm də, qeyd etməliyik ki, «gömrük orqanı – fiziki şəxs», «gömrük orqanı – hüquqi şəxs» kontekstində, əsasən, ümumi tənzimlənən-mühafizəolunan münasibətlərdir. Belə münasibətlərdə bir tərəfin digər tərəfə tabeçiliyi yoxdur; burada hərçənd «inzibati amirlik» mövcud olsa da, bu münasibətlər «hakimiyyət münasibətləri» deyil, tərəflər arasında tabeçilik olmur. Lakin konkret mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətləri yarandığı andan, yəni gömrük işi sahəsində inzibati xəta törədildiyi, yaxud gömrük-hüquq qaydaları pozulduğu və ya gömrük təhlükəsizliyi üçün təhdid yarandığı andan «hakimiyyət münasibətləri» əmələ gəlir; başqa sözlə, həmin andan inzibati məcburetə tədbirlərinin gömrük orqanları tərəfindən bir-tərəfli qaydada tətbiq edilməsində ifadə olunan xüsusi növ gömrük-hüquq münasibətləri – «hakimiyyət münasibətləri» yaranır.

Bu münasibətlər «xarici hakimiyyət» məcburetmişidir və «daxili təşkilati»dən fərqli olaraq, gömrük orqanlarında xidməti tabeçilikdə olmayan şəxslərə qarşı tətbiq edilən dövlət-idarəetmə münasibətləri üçün xarakterikdir. Beləliklə, dövlət-idarəetmə münasibətləri üçün bir tərəfin digər tərəfə tabeçilik əlaməti atributiv cəhətdir. Gömrük-hüquq münasibətlərində isə bu əlamət xüsusi qrup hüquqi faktların (gömrük işi sahəsində inzibati xəta, gömrük-hüquq qaydalarının pozulması və s.) əmələ gəlməsi ilə yaranır.

Nəhayət, gömrük-hüquq münasibətlərinin **beşinci xüsusiyyəti** ondan ibarətdir ki, onlar gömrük işi sahəsində subyektlər arasında hüquqi münasibətlər zəminində yarana bilər. Subyektlər arasında yaranan gömrük-hüquq münasibətləri gömrük hüquq sferasında ən geniş yayılmış münasibət növüdür. Bu münasibətlər, hər şeydən əvvəl, subyektlər arasında inzibati-hüquqi və cinayət-hüquqi qadağanlara əsaslanır. Məsələn, subyektlər arasında ümumi tənzimədi-müha-fizəedici münasibətlər, ilk növbə-

də, İXM, GM və digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş inzibati-hüquqi qadağanlara əsaslanır. Belə aktlarda subyektlərin üzərinə gömrük işi sferasında müəyyən hüquqazidd əməllərdən çəkinmək öhdəliyi qoyulur; təbii ki, müvafiq qadağanedicici hüquq normaları pozulduqda təqsirli şəxs inzibati xətanın xarakterindən asılı olaraq, inzibati məsuliyyətə cəlb olunacaqdır.

Gömrük hüququnun subyektləri arasında konkret mühafizəedicici münasibətlər də yaranır. Belə münasibətlər çərçivəsində subyektlərin davranışının **üç variantından** danışmaq mümkündür.

Birinci, konkret mühafizəedicici münasibətlərdə hər hansı bir subyekt digər hüquqpozan şəxsdən hüquqazidd hərəkətlərin dayandırılmasını tələb etmək hüququna malikdir; həmin subyekt bu məqamda sanki «gömrük əməkdaşı» kimi çıxış edir, hüquq münasibətinin özü isə «kvazi münasibət formasına» çevrilir.¹ Subyektlər arasında konkret mühafizəedicici münasibətlərdə bir tərəf digər tərəfə nisbətdə dövlət-hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmadığı üçün belə münasibətlər dövlət-idarəetmə münasibətləri deyil, sadəcə olaraq, gömrük-hüquq münasibətləridir; yalnız bir tərəf gömrük qaydalarını tənzipləyən hüquq normalarının göstərişlərini pozduğu təqdirdə, digər tərəf hüquqazidd davranışın dayandırılmasını tələb etmək hüququnu əldə edir.

İkinci, qeyd etmək lazımdır ki, CM, ƏFQ, İXM və GM-də ehtiva olunan normalar subyektləri zəruri müdafiə və gömrük qaydalarının digər şəxslərin hüquqazidd əməllərindən müdafiə olunması işində daha aktiv davranışlara istiqamətləndirir, yəni müəyyən ekstrimal hallarda subyektlər arasında münasibətləri tənzipləyir.

Üçüncü, gömrük ərazilərində və digər yerlərdə gömrük subyektləri tərəfindən qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin realizasiyası dövlət orqanları, o cümlədən gömrük orqanları tərəfindən təmin

---

¹ Kvazi (latınca - quasi) - elə bil, sanki ifadələrini ehtiva edir; Qədim Roma hüququnda işlədilən anlayışdır. Müasir dövrdə bəzən «digər əsaslardan öhdəlik» ümumi rubrikası altında işlədilir. Вак: Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 2005, с.403.

edilir; bu zaman gömrük orqanları maraqlı şəxslərin hüquq və vəzifələrinin realizasiyasını ümumi tənзимedici-mühafizəedici münasibətlərdə keşik-nəzarət (patrulluq) fəaliyyəti üsulu ilə, konkret tənзимedici münasibətlərdə – bilavasitə təsir, köməklik (yardım) göstərilməsi yolu ilə, konkret mühafizəedici münasibətlərdə isə – hüquqpozan şəxsə qarşı bilavasitə məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi yolu ilə təmin edir.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək söyləyə bilərik ki, dövlət idarəetmə münasibətləri icra hakimiyyəti orqanının iştirakı olmadan mümkün deyil; gömrük-hüquq münasibətləri isə yalnız gömrük orqanının iştirakı ilə mümkün ola bilər.

3.2.3. Gömrük-hüquq münasibətlərinin növləri

Hüquqi materiyada mövcud olan inzibati-hüquq münasibətləri (o cümlədən gömrük-hüquq münasibətləri) cürbəcür əsaslara görə müxtəlif növlərə bölünür.¹ Belə əsaslar (zəmin) qismində hüququn funksiyası, subyektlərin fərdiləşdirilməsi, əlaqə xarakteri, hüquqi xarakter və s. amillər meyar kimi qəbul oluna bilər.

Göstərdiyimiz əsaslar üzrə gömrük-hüquq münasibətlərini aşağıdakı növlər üzrə fərqləndirmək mümkündür:²

I.Hüququn funksiyasına görə:

- tənзіmləyici gömrük-hüquq münasibətləri;
- mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətləri.

II.Subyektlərin fərdiləşdirilməsi üsuluna görə:

- ümumi gömrük-hüquq münasibətləri;
- konkret gömrük-hüquq münasibətləri.

---

¹ Praktiki fəaliyyət sahəsində yaranan, dəyişən və xitam olunan inzibati-hüquq münasibətləri barədə ətraflı bax: məsələn, Abışov V.G., İsmayılov A.V., Əyvazov H.Q. İnzibati hüquq. Dərs vəsaiti. 3 hissədə. I hissə. Bakı, 2004, s.110. Burada aşağıdakı növ inzibati-hüquq münasibətləri fərqləndirilir: sistem daxili münasibətlər, sistemdən kənar münasibətlər, şaquli (hakimiyyət-təbəçilik) münasibətləri, üfqi (razılaşdırma və koordinasiya) münasibətləri.

² *Gömrük-hüquq münasibətlərinin növləri barədə əlavə məlumat almaq üçün bax:* Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с. 34-35.

III.Əlaqə xarakterinə görə:

- vertikal gömrük-hüquq münasibətləri;
- horizontal gömrük-hüquq münasibətləri.

IV.Hüquqi xarakterə görə:

- maddi gömrük-hüquq münasibətləri;
- prosessual gömrük-hüquq münasibətləri.

Hüququn funksiyası üzrə təsnif etdiyimiz **tənzimləyici gömrük-hüquq münasibətləri** tənzimləyici gömrük-hüquq normaları əsasında təşəkkül tapır və müvafiq münasibət iştirakçılarının subyektiv hüquqlarını və hüquqi vəzifələrini müəyyən edir. Bu hüquq münasibətləri gömrük işi sahəsində adi, təbii və normal qaydaların məğzini təşkil edir; onlar tamamilə müvafiq hüquq normaları əsasında yaranan və gömrük ərazisində və digər yerlərdə subyektlər arasındakı münasibətlərə ciddi surətdə uyğun gələn müsbət münasibətlərdir. Məsələn, xidmət aparılan ərazidə gömrük inspektoru ilə fiziki və hüquqi şəxslər arasında onların qanuni hüquq və mənafeələrinin həyata keçirilməsində köməklik (yardım) göstərilməsi ilə bağlı yaranan münasibətlər bu qəbildəndir. Sözügedən münasibətlər hüquq qaydalarının mahiyyətini ehtiva etməklə kəmiyyət nisbətində gömrük-hüquq münasibətlərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir; təbii ki, gömrük xidməti belə münasibətlərin mövcud olmasında və inkişaf etdirilməsində maraqlıdır.

Mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətləri də müvafiq hüquq normaları əsasında təşəkkül tapır və subyektlərin hüquqazidd əməlləri nəticəsində belə əməllərə qarşı gömrük xidməti orqanlarının reaksiyası formasında yaranır. Məsələn, gömrük əməkdaşı gömrük nəzarətindən yayınan nəqliyyat vasitəsinin sürücüsünü idarə etmədən kənarlaşdırır. Mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətləri gömrük işi üçün yad olan hadisələrin, təzahürlərin sosial həyatdan və xidmət sahəsindən sıxışdırılıb çıxarılmasına yönəlmişdir. Belə ki, mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətləri çərçivəsində səlahiyyətli gömrük orqanları gömrük işi sahəsində inzibati xəta törətmiş və yaxud da gömrük hüquq qaydalarından kənarlaşmaya yol vermiş şəxslərə qarşı inzibati məcbur etmə tədbirləri tətbiq edirlər; sözügedən münasibətlər hüdudun-

da təqsirli şəxs öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıyır və ona qarşı tətbiq edilmiş inzibati tənbehə məruz qalır. Mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətləri tarixən gömrük xidməti sahəsində ilk yaranmış münasibətlərdən biridir.

Subyektlərin fərdiləşdirilməsi üsuluna görə fərqləndirilən **ümumi gömrük-hüquq münasibətləri** qadağanedici normalar əsasında gömrük işi sferasında fiziki və hüquqi şəxslərlə gömrük orqanları (dövlət) arasında, onların qadağanedici normalara riayət etmələrinə dair yaranan və mövcud olan münasibətlərdir. Belə ki, dövlət subyektlərə qadağan olunmuş hərəkətlərin törədilməməsi öhdəliyini (vəzifəsini) həvalə edir. Eyni zamanda dövlət tərəfindən səlahiyyətli orqanlara və vəzifəli şəxslərə fiziki və hüquqi şəxslərin qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qadağanlara riayət etmələrinə nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə müvafiq hüquqlar verilir. Ona görə də ümumi gömrük-hüquq münasibətlərində subyektlər öz aralarında «hər kəs – hər kəsə qarşı» formulu üzrə əlaqədə olurlar. Ümumi gömrük-hüquq münasibətləri qanuna riayət edən subyektlər üçün tənzimləyici, potensial hüquq pozan subyektlər üçün isə mühafizəedici xarakterə malikdir. Deməli, bu münasibətlər eyni zamanda tənzimləyici-mühafizəedici münasibətlərdir.

Konkret gömrük-hüquq münasibətlərinə gəldikdə isə, qeyd etməliyə ki, belə münasibətlərin əmələ gəlməsinin başlıca şərti ümumi gömrük-hüquq münasibətlərinin mövcud olmasıdır. Belə ki, məlum olduğu kimi, konkret tənzimləyici münasibətlər ümumi tənzimləyici münasibətlər əsasında yaranır. Məsələn, DGK-nın struktur orqanı tərəfindən konkret şəxsə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş müvafiq fəaliyyət növü (malların emal və ya xüsusi istifadə gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi) ilə məşğul olmaq üçün xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi konkret tənzimləyici gömrük-hüquq münasibətləri əsasında həyata keçirilir; belə halda lisenziya sənədində subyektin adı konkret olaraq göstərilir, yəni subyekt fərdiləşdirilir (GM, maddə 167).

Ümumi mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətlərinin xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, belə münasibətlər çox vaxt hüquq münasibətləri iştirakçıları tərəfindən dərk edilmir. Belə «dərk edilməyən» hüquq münasibətləri, bir qayda olaraq, sub-

yektlər tərəfindən gömrük işi sahəsində hüquqi qadağanlar pozulduğu halda aşkar olur, üzə çıxır; bunun da nəticəsində, yəni hüquqi qadağanın pozulması nəticəsində konkret mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətləri yaranır. Bunların başlıca fərqləndirici cəhəti odur ki, onların çərçivəsində inzibati-gömrük məcburetə tədbirləri tətbiq edilir, gömrük-hüquq normalarının sanksiyaları realizə olunur.

Əlaqə xarakteri üzrə göstərdiyimiz **vertikal gömrük-hüquq münasibətləri** həm tənzimləyici, həm də mühafizəedici münasibətlər kimi daha geniş yayılmışdır; onlar «hakimiyyət – tabeçilik» prinsipi üzrə qurulur. Məsələn, idarəetmə hüququnda dövlət-idarəetmə münasibətlərini tənzimləyən əsas hüquq münasibətləri vertikal xarakterə malikdir. Gömrük fəaliyyəti sahəsində mövcud olan təşkilati-gömrük münasibətləri vertikal gömrük-hüquq münasibətlərinə bariz nümunədir.

Əlaqə xarakterinə görə **horizontal gömrük-hüquq münasibətləri** daha tipik xarakterə malikdir; məsələn, gömrük hüququnun bir-birinə tabeçiliyi olmayan subyektləri, xüsusən də gömrük orqanları arasında və yaxud gömrük orqanı ilə fiziki və hüquqi şəxslər, həmçinin onların öz aralarında yaranan ümumi tənzimləyici-mühafizəedici və konkret tənzimləyici hüquq münasibətləri buna misaldır.

Belə hüquq münasibətləri gömrük işi sahəsində qaydaların qorunması, həmçinin gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara və digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə aparılması, habelə vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması üzrə fəaliyyəti həyata keçirən gömrük orqanlarının vəzifələrindən (subyektiv hüquqlarından) irəli gəlir; həm də bu münasibətlər, mahiyyətcə, horizontal münasibətlər olmaqla gömrük qaydaları sferasında münasibətlərin məğzini, normal məzmununu təşkil edir, yəni hakimiyyət subyektinə və tabeçilik obyektinə olmayan hüquqi əlaqə formasıdır.

Horizontal gömrük-hüquq münasibətləri «subyekt – subyektə qarşı» formulu üzrə mövcud olur. Lakin gömrük işi sahəsində inzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı gömrük orqanı tərəfindən inzibati məcburetə tədbirlərinin tətbiq edilməsi anından horizontal gömrük-hüquq münasibətləri vertikal gömrük-hüquq münasibətlərinə bənzərdir.

bətlərinə çevrilərək, artıq «hakimiyyət – təbəçilik» formulu üzrə düzlənirlər.

Gömrük-hüquq münasibətləri hüquqi xarakterə görə də fərqləndirilir və bir az əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, onların iki növü mövcuddur: maddi və prosessual. Gömrük fəaliyyəti spesifik xassə baxımından ciddi prosedur-prosessual reqlamentləşdirmə tələb edir; həm tənzimləyici, həm də mühafizəedici gömrük-hüquq münasibətləri bütövlükdə həm maddi, həm də prosessual hüquq münasibətləri ilə sıx surətdə əlaqəlidir.

Maddi gömrük-hüquq münasibətləri maddi-hüquq normaları əsasında yaranır. Gömrük hüququnun maddi normaları müvafiq hüquq münasibətləri subyektlərinin səlahiyyət və vəzifələrinin məzmununu müəyyən edir. İXM-də gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara dair xeyli sayda maddi-hüquq normaları ehtiva olunur; məsələn, gömrük təminatının pozulması nəticəsində inzibati xəta törədilməsində təqsirli hesab edilən və inzibati xəta tərkibinin bütün digər əlamətlərini daşıyan əməli törətmiş şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb olunaraq tənbeh edilir (İXM, maddə 492). Deməli, İXM bu konteksdə müvafiq maddi-hüquq xarakterli gömrük-hüquq münasibətləri müəyyənləşdirir.

Prosessual gömrük-hüquq münasibətləri isə prosessual normalar bazasında əmələ gəlir və mahiyyətə, maddi gömrük-hüquq münasibətlərindən törəmədir. Belə ki, əgər maddi gömrük-hüquq normaları müvafiq subyektlərin səlahiyyət və vəzifələrinin məzmununu müəyyən edərsə, prosessual gömrük-hüquq normaları isə göstərilən səlahiyyət və vəzifələrin hansı qaydada realizə olunmasını bildirir. Prosessual gömrük-hüquq münasibətləri subyektlərin hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi prosedurunu, hüquqi məsələnin həlli qaydasını nəzərdə tutur. Məsələn, İXM-in III–V bölmələri inzibati xətalara haqqında işlər üzrə icraat qaydalarını müəyyənləşdirir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, gömrük qaydaları əleyhinə törədilmiş inzibati xəta əsasında yaranan maddi gömrük-hüquq münasibətləri inzibati xəta haqqında işlər üzrə icraat zamanı genişlənərək prosessual gömrük-hüquq münasibətlərinə çevrilir.

Gömrük-hüquq münasibətinin tərkibi, onun strukturu özündə üç elementi ehtiva edir:¹ 1) məzmun; 2) subyektlər; 3) obyekt.

Gömrük-hüquq münasibətinin **məzmunu** iki tərəfə malikdir: hüquqi və maddi. Gömrük-hüquq münasibətinin **hüquqi məzmunu** dedikdə onun subyektlərinin hüquq və vəzifələri başa düşülür. Məsələn, gömrük sərhədindən mal və ya nəqliyyat vasitəsini keçirmək istəyən şəxs müvafiq ərizə ilə gömrük orqanına müraciət etmək və bununla əlaqədar konkret tədbirlər görmək hüququna malikdir. Eyni zamanda gömrük orqanının üzərinə həmin ərizəni qəbul etmək və müvafiq gömrük rejimi altında sənədləşmənin aparılması üzrə prosedurlara başlamaq öhdəliyi düşür.

Gömrük-hüquq münasibətinin **maddi məzmunu** dedikdə sözügedən hüquq münasibəti subyektlərinin real davranışları nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, onların göstərilən hüquq münasibətinin iştirakçıları kimi müvafiq subyektiv hüquq və vəzifələrin realizasiyası ilə bağlı aktiv hərəkətləri başa düşülür. Məsələn, mal və ya nəqliyyat vasitəsini gömrük sərhədindən keçirmək istəyən şəxs bu işin görülməsi üçün gömrük orqanına müvafiq ərizə ilə müraciət edir və bundan sonra öz məqsədini həyata keçirmək üçün gömrük qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş bir sıra hərəkətləri yerinə yetirir.

Gömrük-hüquq münasibətinin **subyektləri** aşağıdakılardan ibarətdir: gömrük orqanları, bu orqanların və gömrük təşkilatlarının dövlət qulluqçuları, gömrük sərhədindən mal və ya nəqliyyat vasitəsi keçirən fiziki və hüquqi şəxslər. Göstərilən subyektlər gömrük hüquq subyektivinə malikdirlər və onun strukturu ayrı-ayrı **elementlərdən** ibarətdir:

- gömrük hüquq qabiliyyəti;
- gömrük fəaliyyət qabiliyyəti;
- gömrük delikt qabiliyyəti.

Əgər gömrük-hüquq münasibətinin bu və ya digər subyektini göstərdiyimiz hər üç qabiliyyətə malik olarsa, bu onu ifadə edir

---

¹ *Bu bərdə ətraflı bax:* Бекяшев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2010, с. 35-37.

ki, həmin subyektin gömrük hüquq subyektliyi vardır; buna görə də o, gömrük-hüquq münasibətinin subyektini kimi tanıdır.

Gömrük-hüquq münasibətində subyektlərin hüquq, fəaliyyət və delikt qabiliyyətinin yaranması üçün əsaslar müvafiq gömrük qanunvericilik aktları və gömrük işi sferasında digər normativ hüquqi aktlar ilə müəyyənləşdirilmişdir.

Gömrük-hüquq münasibətinin **obyektini** dedikdə bu hüquq münasibəti subyektlərinin maraqlarının istiqamətləndiyi maddi və mənəvi nemətlər nəzərdə tutulur. Gömrük-hüquq münasibətinin hər bir subyektini öz məqsəd və maraqlarının realizasiyası naminə bu münasibətlərdə iştirak edirlər. Məsələn, gömrük sərhədindən mal və ya nəqliyyat vasitələrini keçirərək Azərbaycan Respublikasından kənara apararaq şəxs onları xaricdə sataraq müəyyən mənfəət əldə etmək məqsədi ilə müvafiq gömrük-hüquq münasibətlərində iştirak edir.

Konkret gömrük-hüquq münasibətinin yaranması, dəyişdirilməsi və xitam olunması üçün **hüquqi fakt** elementinin mövcudluğu tələb edilir. Məlum olduğu kimi, hüquqi faktlar hadisə və hərəkətlərdən ibarətdir. Gömrük-hüquq münasibətlərində ən çox «**hərəkət**» elementi ilə rastlaşırıq; bu münasibətlərin spesifikliyi də məhz bundan ibarətdir. Məsələn, mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi, hər şeydən əvvəl, şəxsin hərəkətləri ilə bağlı olur.

Lakin gömrük-hüquq münasibətinin yaranması, dəyişdirilməsi və xitam edilməsi üçün əsas kimi bəzən «**hadisə**» elementi çıxış edir. Belə ki, məsələn, malların müəyyən gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi proseduru gömrük qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş müddət bitdikdə başa çatır, ona xitam verilir.

IV FƏSİL.GÖMRÜK FƏALİYYƏTİNİ DÖVLƏT TƏNZİMLƏMƏ HÜQUQU

4.1.Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ – gömrük hüququnun institutu kimi

4.1.1.Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ anlayışı

Məlum olduğu kimi, gömrük işi sahəsində dövlət siyasəti və tənzimlənməsi həyata keçirilir. Belə fəaliyyətin həyata keçirilməsində əsas məqsədlərdən biri də Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini və təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı isə sosial yönümlü olmaqla bazar münasibətləri (bazar iqtisadiyyatı) sisteminə əsaslanır (Konstitusiya, maddə 15). Bu kontekstdə «iqtisadi sistemlər» anlayışına aydınlıq gətirilməsi zərurəti meydana çıxır.

İqtisadi ədəbiyyat səhifələrində iqtisadi sistemlər, əsasən, **iki əlamətə** (meyara) görə təsnif edilir: 1) istehsal vasitələrinə mülkiyyət hüququnun forması (birinci əlamət); 2) iqtisadiyyatın (iqtisadi fəaliyyətin) idarə olunması üsulu (ikinci əlamət). Bu əlamətlər əsasında iqtisadiyyatın aşağıdakı növləri fərqləndirilir:¹ 1) komanda iqtisadiyyatı; 2) qarışıq iqtisadiyyat; 3) keçid iqtisadiyyatı; 4) bazar iqtisadiyyatı.

Əgər müəssisələrin çoxu dövlət mülkiyyətində olarsa və onlar öz fəaliyyətini dövlət direktivləri (göstəriş, tapşırıq və s.) əsasında həyata keçirərsə, bu, **komanda iqtisadiyyatı** adlanır. Əmrə əsaslanan komanda iqtisadiyyatlı ölkələrdə cəmiyyətdə maddi nemətlərin istehsalı, bölgüsü, mübadiləsi və istehlakı haqqında qərarlar dövlət tərəfindən qəbul edilir. Buraya keçmiş SSRİ, Şimali Koreya və s. ölkələrin iqtisadiyyatı aiddir. Komanda iqtisadiyyatı həm də **totalitar iqtisadiyyat** adlanır.

---

¹ Экономическая теория. Учебник / Под общ. ред. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина и др. М., 2002, с.53.

Qarışıq iqtisadiyyatda həm dövlət, həm də özəl sektor maddi nemətlərin (resursların) istehsal, bölgü, mübadilə və istehlakında vacib rol oynayır. Qarışıq iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət bazar iqtisadiyyatına müdaxilə edir; lakin müdaxilə dövlətin bazarın tənzimləyicisi rolunu oynaması dərəcəsinə olmalıdır. Burada inkişaf etmiş ölkələrin (məsələn, ABŞ, AFR, Böyük Britaniya, Fransa və s.) iqtisadiyyatı aiddir.

Dəyişmə mövqeyində olan iqtisadiyyat **keçid iqtisadiyyatı** adlanır. Bu zaman müəyyən bir iqtisadi mövqə digəri ilə əvəz olunur. Məsələn, komanda iqtisadiyyatından bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü mövcud iqtisadi vəziyyətin başqa vəziyyətlə əvəz olunmasını ifadə edir.

Bazar iqtisadiyyatı maddi nemətlərə (resurslara) xüsusi mülkiyyət forması, habelə bazar sistemindən və qiymətlərdən iqtisadi fəaliyyətin əlaqələndirilməsi, eləcə də onun idarə olunması üçün istifadə edilməsi kimi əlamətlərlə xarakterizə olunur. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə qərarlar bazar subyektləri tərəfindən müstəqil surətdə qəbul edilir. Əgər iqtisadiyyat bazar prinsipləri əsasında formalaşarsa və bazar qanunlarına uyğun olaraq inkişaf edərsə, bu, bazar iqtisadiyyatı adlanır.¹ Azərbaycan Respublikası, Konstitusiyada təsbit olunduğu kimi, iqtisadi inkişafın bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmişdir.

Bazar dedikdə dövriyyə ilə bağlı yaranan iqtisadi münasibətlərin məcmusu başa düşülür. **Dövriyyə** isə iqtisadi sistemin subyektləri arasında mal və xidmətlərin fasiləsiz olaraq mübadilə edilməsi prosesidir. Məhz dövriyyə nəticəsində iqtisadiyyatda bütün resursların son istehlakçıya çatdırılması və hərəkəti təmin edilir. Satıcılar və alıcılar **bazarın subyektləri** hesab olunurlar. Satıcı eyni zamanda alıcı, alıcı isə satıcı qismində çıxış edə bilər. Unutmaq olmaz ki, bazarın bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki subyekti vardır: alıcı və satıcı.²

Bazarın obyektinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, mal və pul bazarın obyektini sayılır. Bazar münasibətləri çərçivə-

---

¹ URL:<http://www.az.m.wikipedia.org> (29.03.2019-cu il).

² Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilən terminlər / Müəllif-tərtibçilər: Əfəndiyev O.F., Əliyev E.Ə. Bakı, 2005, s. 40.

sində bu kimi obyektlər mübadilə olunur, ekvivalent kimi pul mala dəyişdirilir. Məhz mübadilə və dəyişdirmə nəticəsində mallar idxal və ixrac prosesinə məruz qalır, bir gömrük ərazisindən digərinə aparılır və realizə olunur.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində iqtisadiyyatın əsas və başlıca tənzimləyicisi bazar hesab edilir. Lakin, buna baxmayaraq, bazar şəraitində dövlət iqtisadiyyatda müəyyən rol oynayır. Belə ki, bazar modelinə malik olan istənilən ölkədə dövlət tənzimləmə formasında iqtisadiyyata, o cümlədən onun komponentlərindən biri olan gömrük fəaliyyətinə təsir göstərir. Söhbət gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsindən gedir. Təbii ki, gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı müəyyən növ ictimai münasibətlər əmələ gəlir ki, həmin münasibətlər müvafiq inzibati-gömrük hüquq normaları vasitəsilə nizamlanır. Məhz həmin normaların sistemi gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi hüququ adlanır.

Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ dedikdə dövlət tərəfindən tənzimləmə formasında həyata keçirilən fəaliyyət (dövlətin tənzimləmə fəaliyyəti) ilə bağlı yaranan ictimai münasibətləri nizama salan inzibati-gömrük hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Əgər dövlət gömrük işi sahəsində tənzimləmə fəaliyyətini həyata keçirərsə, belə fəaliyyəti nizama salan müvafiq hüquq normalarının sistemi gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ sayılır.

4.1.2. Hüquq sistemində gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququnun yeri

Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququnun özünəməxsus **nizamasalma predmeti** vardır. Məlum məsələdir ki, gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququnun qaydaya saldığı (nizamladığı) ictimai münasibətlər onun nizamasalma predmetini təşkil edir.

Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququna verdiyimiz elmi (doktrinal) anlayışdan bəlli olur ki, bu hüquqi qurum **gömrük işi sahəsində dövlət tənzimləmə fəaliyyəti ilə bağlı yaranan ictimai münasibətləri** qaydaya salır. Gömrük fəaliyyə-

tini dövlət tənzimləmə hüququnun da nizamasalma predmeti məhz həmin münasibətlərdən ibarətdir. Söhbət gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi münasibətlərindən gedir ki, bu münasibətlər gömrük hüququnun nizamasalma predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin bir növüdür. Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi münasibətləri isə gömrük hüququnun daxilində ayrılmış müvafiq hüquq normaları qrupu vasitəsilə nizama salınır. Hüquq nəzəriyyəsinə görə, hüquq sahəsi daxilində ayrılmış konkret hüquq normaları qrupuna hüquq institutu deyilir.¹ Şübhəsiz ki, gömrük hüququnun tərkibində gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi münasibətlərini qaydaya (nizama) salan hüquq normaları qrupu mövcuddur. Deməli, gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ gömrük hüququnun tərkibinə «**hüquq institutu**» statusu ilə daxildir. Gömrük hüququnun ümumi hissəsi bir neçə hüquq institutundan ibarətdir ki, bu institutlardan biri də məhz gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ adlanır.

Bu və ya digər hüquq sahəsinin nizamasalma predmetini sistemləşdirilmiş həmcins ictimai münasibətlər təşkil edir. Həmcins ictimai münasibətlər isə müxtəlif növlərə bölünür ki, onlar özünəxas xüsusiyyətlərlə (əlamətlərlə) xarakterizə olunur. Odur ki, ictimai münasibət növləri (o cümlədən gömrük münasibətləri) müstəqil surətdə nizamlanmağı tələb edir; nizamlanma isə hüquq institutları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Gömrük işi sahəsində fəaliyyətin tənzimlənməsi konsepsiyasının tətbiqi onun effektivliyinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, gömrük tənzimlənməsi – gömrük qaydalarının müəyyən edilməsi üzrə fəaliyyətdirsə, gömrük işi isə – bu qaydalara riayət olunmasının təmin edilməsi üzrə fəaliyyətdir.² Gömrük işinin məzmunu və strukturu ilə bağlı problem təkcə konseptual-nəzəri deyil, həm də tətbiqi (praktiki) əhəmiyyətə malikdir.³

Hər bir hüquq institutu özünəməxsus nizamasalma predmetinə malikdir. Bu, hüquq sahəsi daxilində hər hansı hüquq institu-

---

¹ Hüquq ensiklopedik lüğəti / Baş redaktor - M.F.Məlikova. Bakı, 1991, s.505.

² Вах: Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, с.17.

³ Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с.12.

tunun ayrılmasını şərtləndirən əsas və başlıca meyardır. Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüquq institutunun da özünəməxsus nizamlaşma predmeti vardır. Bu hüquq institutunun nizamlaşma predmeti, qeyd etdiyimiz kimi, gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi münasibətlərindən ibarətdir. Bu münasibətlər, göründüyü kimi, gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı əmələ gəlir. Əgər gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi həyata keçirilməzsə, təbii ki, belə münasibətlər nə əmələ gələ, nə də mövcud ola bilər.

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dedikdə səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən qanunvericilik, icra və nəzarət xarakterli elə tədbirlər kompleksi başa düşülür ki, bu tədbirlər gömrük işi sahəsində mövcud sosial-iqtisadi sistemin dəyişən bazar iqtisadiyyatı (təsərrüfat) şəraitinə uyğunlaşdırılması və həmin sistemin sabitliyinin təmin edilməsi məqsədinə xidmət edir. Səlahiyyətli dövlət orqanları dedikdə qanunvericilik, icra və məhkəmə (nəzarət) orqanları başa düşülür. Bu orqanlar iqtisadiyyatın, o cümlədən gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsini həyata keçirmək üçün normativ hüquqi aktlar əsasında kompleks tədbirlər görürlər. Məsələn, İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Vergi Xidməti, Mərkəzi Bank və s. qurumlar bu kimi orqanlara misal ola bilər.

Alimlərin əksəriyyəti belə hesab edir ki, gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dövlətin daxili və xarici bazara idarəetmə formasında məqsədyönlü təsiretmə prosesidir; koordinasiya (əlaqələndirmə, uyğunlaşdırma) xarakterində olan bu proses mikro və makro iqtisadi tənzimləyicilər vasitəsilə həyata keçirilir ki, məqsəd ümumi iqtisadi sistemin proporsional (mütənəsb) inkişafına nail olmaqdan ibarətdir.¹

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi, əlbəttə, müəyyən məqsəd güdür. İqtisadi-sosial sabitliyə nail olmaq, milli rəqabət üstünlüyünü və iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək, xarici iqtisadi fəaliyyət və bazar mexanizmini müxtəlif vəziyyətlərə

---

¹ Экономическая теория. Учебник / Под общ. ред. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина и др. М., 2002, с.609.

uyğunlaşdırmaq və s. gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin prioritet məqsədləri hesab edilir.

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin subyektinə gəldikdə, qeyd etməliyə ki, subyekt qismində dövlət çıxış edir. Düzdür, gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsini bilavasitə dövlətin özü həyata keçirmir. Belə ki, bu istiqamətdə dövlətin ayrı-ayrı səlahiyyətli orqanları fəaliyyət göstərir. Məhz səlahiyyətli dövlət orqanları vasitəsi ilə gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi həyata keçirilir. Məsələn, Mərkəzi Bank, İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi və s. orqanlar gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin subyektləridir.

Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında təkmilləşdirilmiş Gömrük Məcəlləsinin (2011-ci il) qəbul edilməsi ilə gömrük tənzimlənməsi və müvafiq gömrük hüquq-təbiiyyət fəaliyyət sferası keyfiyyətə yeni səviyyəyə yüksəlmişdir.

Normativ nöqteyi-nəzərdən belə səviyyə gömrük-hüquq münasibətləri iştirakçılarının statusunu müəyyənləşdirən qanunqüvvəli normativ hüquqi aktların müddəalarının əhəmiyyətli dərəcədə kodifikasiyalaşdırılması (məcəllələşdirilməsi), həmçinin gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin yeni metod və üsullarının beynəlxalq standartlara uyğun genişmiqyaslı tətbiqinin təzahürü kimi xarakterizə oluna bilər.

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin subyektini kimi **DGK-nın** adı xüsusilə çəkilməlidir. Belə ki, yeni gömrük qanunvericiliyinə görə, gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir (GM, maddə 2.4).

DGK öz fəaliyyətində Konstitusiyayı, Gömrük Məcəlləsini və digər qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, eləcə də öz Əsasnaməsini rəhbər tutur. DGK ona həvalə edilmiş vəzifələri bilavasitə özü və ya tabeliyində olan gömrük orqanları, idarə və təşkilatlar vasitəsi ilə həyata keçirir.

Dövlət Gömrük Komitəsinin **əsas funksiyaları** aşağıdakılardan ibarətdir:¹

- gömrük işini təşkil edir və onu təkmilləşdirir;
- gömrük siyasətini həyata keçirir;
- öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini və təhlükəsizliyini təmin edir;
- öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin vahidliyini təmin edir;
- gömrük orqanlarına həvalə olunmuş gömrük işinə dair normativ aktlara və digər qanunvericiliyə əməl olunmasını təmin edir və s.

Göstərilən funksiyalara əsasən, DGK gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq aşağıdakı **vəzifələri** yerinə yetirir:

- gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi, iqtisadi, təşkilati mexanizmlər hazırlayır və onların realizasiyasını təmin edir;
- gömrük işinin perspektiv inkişaf proqramını hazırlayır və həyata keçirir;
- gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi və təkmilləşdirilməsi işini təşkil edir, onun səmərəliliyinə zərər gətirmədən sadələşdirilməsi və rasionallaşdırılması üçün tədbirlər görür;
- gömrük sərhədindən keçirilən mallardan və nəqliyyat vasitələrindən vergilərin, dövlət rüsumlarının, aksizlərin, habelə digər gömrük ödənişlərinin alınmasını təşkil edir;
- gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda lisenziya (icazə) və ya ixtisas attestatları verir, onları ləğv edir, yaxud geri alır və bu barədə müvafiq reyestrlərin aparılmasını təmin edir;
- mallar və nəqliyyat vasitələri gömrük sərhədindən keçirilərkən müvafiq gömrük rejimlərindən səmərəli istifadəni təmin edir;

---

¹ *Ətraflı bax:* Abduləli Adullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslük. Bakı, 2008, s. 476-481 (XXVI fəsil. Azərbaycan Respublikasının dövlət gömrük xidməti sahəsində idarəetmə).

- gömrük orqanlarının vahid avtomatlaşdırılmış məlumat sisteminin yaradılmasını, fəaliyyət göstərməsini və təkmilləşdirilməsini təmin edir;
- gömrük işi sahəsində elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasını təşkil edir və s.

DGK gömrük işi sahəsində öz funksiyalarını və qanunvericiliklə həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirmək üçün aşağıda göstərilən **hüquqlara**¹ malikdir:

- dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhalinin mənəviyyatının, insanların həyat və sağlamlığının, fauna və flora aləminin, ətraf mühitin qorunması, daxili bazarın və milli istehlakçıların mənafeyinin müdafiəsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsində gömrük orqanlarının iştirakını təmin etmək;
- xarici-iqtisadi fəaliyyətin müvafiq mal nomenklaturasının aparılmasını, habelə onun hazırlanması, dəyişdirilməsi və əlavələr edilməsi üzrə işi təşkil etmək;
- gömrük brokerlərinin və gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərin fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənmə xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;
- gömrük işi və gömrük siyasəti problemlərinin həlli məqsədi ilə müqavilə əsasında xarici ölkələrin mütəxəssisləri də daxil olmaqla alimləri və elmi müəssisələri cəlb etmək;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hüquqları həyata keçirmək və s.

DGK öz səlahiyyətləri daxilində gömrük işi üzrə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olan, bütün dövlət orqanları, hüquqi-təşkilati formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatlar, habelə vəzifəli şəxslər və fiziki şəxslər tərəfindən icrası məcburi olan **normativ aktlar** qəbul edir.

---

¹ *DGK-nin funksiyaları, vəzifə və hüquqları barədə bax*: Piriyev Ə.S. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları. Dərslik. Bakı, 2005, s. 437-442.

Dövlət Gömrük Komitəsinin idarə edilməsinə mövcud qanunvericiliyə uyğun qaydada DGK-nın **sədri** rəhbərlik edir. O, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad olunur.

DGK **hüquqi şəxsdir**; o, üzərində Azərbaycan Respublikasının dövlət gerbi təsvir olunmuş və öz adı yazılmış möhür, stamp və digər blanklara malikdir, habelə banklarda və kredit təşkilatlarında hesabı, o cümlədən xarici valyuta hesabı vardır.

Beləliklə, gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi işində DGK-nın rolu və əhəmiyyəti olduqca aktualdır, vacibdir.¹

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin həm də **obyekti** vardır. Tənzimləmə fəaliyyəti nəyə yönəlsə, o da gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin obyektini sayılır. Təbii ki, gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi, faktiki olaraq, **gömrük fəaliyyətinə** yönəlir. Odur ki, gömrük fəaliyyəti **gömrük işini dövlət tənzimlənməsinin obyektidir**. Gömrük fəaliyyəti yaşadığımız həyatda və cəmiyyətdə həyata keçirilən fəaliyyət növlərindən biridir. Təkrar edərək bir daha göstəririk ki, gömrük fəaliyyəti şəxsin gömrük-hüquq münasibətlərində iştirak etmə forması olub, bu forma vasitəsi ilə o, həyat ehtiyaclarını təmin etmək üçün müəyyən imkanlar əldə edir. Məhz gömrük fəaliyyətinin hüquqi nizamlanması nəticəsində gömrük işini dövlət tənzimləmə-hüquq münasibəti əmələ gəlir ki, bu münasibətin potensial (mümkün) iştirakçıları **gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququnun subyektləri** adlanır. Həmin hüquq münasibətində iki tərəf iştirak edir: 1) dövlət (dövlətin səlahiyyətli gömrük orqanları); 2) iqtisadi (təsərrüfat) fəaliyyət subyektləri (fiziki və hüquqi şəxslər). Odur ki, gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi hüququnun subyektləri dövlətdən (səlahiyyətli dövlət orqanları – gömrük orqanları) və iqtisadi (təsərrüfat) fəaliyyət subyektlərindən (fiziki və hüquqi şəxslərdən) ibarətdir; özü də gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə-hüquq münasibəti hakimiyyət xarakterli münasibətdir. Belə ki, bu münasibətin bir

---

¹ *DGK-nın təyinatı, səlahiyyətləri və əsas fəaliyyət istiqamətləri barədə bax: Qəfərov M.S., Eyvazov H.Q. Hüquq-mühafizə orqanları. Dərslik (əlavə və dəyişikliklərlə 3-cü nəşr). Bakı, 2012, s. 276-280.*

tərəfində hökmən hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan dövlət (səlahiyyətli gömrük orqanları) çıxış edir. Odur ki, gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə-hüquq münasibəti hakimiyyət xarakterli münasibət sayılır.

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin **bir neçə növü** fərqləndirilir: 1) tam dövlət monopolizmi; 2) bazar və dövlət tənzimləyicilərinin uyğunlaşdırılması; 3) liberalizm. Əgər iqtisadiyyat (gömrük fəaliyyəti) tam dövlət inhisarçılığı əsasında idarə olunarsa, bu, **tam dövlət monopolizmi** adlanır; bu tip tənzimləmə keçmiş SSRİ üçün xarakterik idi. Müasir dövrdə bəzi dövlətlərin də təsərrüfat sistemi tam dövlət monopolizmi ilə idarə olunur və tənzimlənir. İqtisadiyyatın (gömrük fəaliyyətinin) ikinci tipi üçün bazar və dövlət tənzimləyicilərinin uyğunlaşdırılması xarakterikdir. Odur ki, gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin bu tipi **bazar və dövlət tənzimləyicilərinin uyğunlaşdırılması** adlanır. Belə tənzimləmə tipində həm bazar, həm də dövlət iştirak edir. Məsələn, bu tip dövlət tənzimlənməsinə Yaponiya, İsveç, Çin və s. ölkələr aiddir. Əgər təsərrüfat sistemi yalnız xüsusi (özəl) sahibkarlığa əsaslanarsa və effektiv hesab edilərsə, bu, iqtisadiyyatın (gömrük fəaliyyətinin) dövlət tənzimlənməsinin **liberalizm** tipi adlanır; ABŞ iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin bu tipinə aiddir.

Dövlətin yürütdüyü iqtisadi siyasət bazar mexanizminin (sisteminin) vacib komponentidir. **Bazar mexanizmi** (sistemi) isə bazarın əsas elementləri arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqə mexanizmidir. Bazarın əsas elementləri bunlardır: 1) tələb; 2) təklif; 3) qiymət; 4) rəqabət; 5) əsas iqtisadi qanunlar. Bu elementlər bazarın zəruri parametrləridir ki, onları istehsalçılar və istehlakçılar özlərinin iqtisadi fəaliyyətində rəhbər tuturlar. Həmin elementlər bazarın əsası və özəyidir; onlarsız bazar nə fəaliyyət göstərə, nə də öz funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Dövlətin vəzifəsidir ki, bazar həyatına müəyyən hallarda müdaxilə etsin. Belə hallara aiddir: 1) rəqabət mexanizminin işini təmin etmək lazım gəldikdə; 2) azad və haqlı rəqabət şərtlərinin həyata keçirilə bilmədiyi bazarlara nəzarət etmək zərurəti yarandıqda; 3) sabitliyi və makroiqtisadi tarazlığı qoruyub saxlamaq tələb edildikdə. Dövlət məhz bu kimi hallarda bazar həyatı-

na gömrük fəaliyyətini tənzimləmə vasitəsilə müdaxilə edir; qalan hallarda dövlət bazara müdaxilə edə bilməz.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə obyektiv zərurət yaranır. Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinin zəruriliyi, praktiki olaraq, bütün inkişaf etmiş hüquq sistemləri tərəfindən tanınır və qəbul olunur. Ümumi mənafeyin (cəmiyyətin mənafeyinin) təmin edilməsinə yönələn bir neçə məsələ mövcuddur ki, həmin məsələlərin həlli iqtisadiyyatın, o cümlədən gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsini şərtləndirir. Belə məsələlərə aiddir: 1) dövlət və ictimai ehtiyacların təmin edilməsi; 2) iqtisadi və sosial inkişaf prioritetlərinin təmin olunması; 3) dövlət büdcəsinin formalaşdırılması; 4) ətraf mühitin qorunması; 5) təbii resurslardan rəşional istifadə olunması; 6) əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi; 7) iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi; 8) azad sahibkarlığın həyata keçirilməsi; 9) rəqabəti həyata keçirmək və inhisarçılıqdan müdafiə olunmaq; 10) sahibkarların xarici iqtisadi fəaliyyətində hüquq qaydasına əməl olunması; 11) xarici investisiyanın cəlb olunması. Məhz bu kimi məsələlər iqtisadiyyata, o cümlədən gömrük fəaliyyətinə dövlətin müdaxilə etməsini və onun tərəfindən tənzimləmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsini zəruri edir.

4.1.3. Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququnun prinsipləri

Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ **özünəxas prinsiplərə** söykənir. Məhz həmin prinsiplər əsasında gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi həyata keçirilir. **Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin məcburiliyi prinsipi** onlardan biridir. Bu prinsip öz ifadəsini bunda tapır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük fəaliyyətinə dövlətin tənzimləmə formasında müdaxiləsi və təsiri mütləq xarakter daşıyır. Tənzimləmə fəaliyyətini həyata keçirməklə dövlət bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad iqtisadi fəaliyyətə təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol verilməsi hallarının qarşısını

alır. Əgər gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi məcburi xarakter daşmazsa, onda nə dövlət və ictimai ehtiyacları, nə iqtisadi və sosial inkişaf prioritetlərini, nə əhalinin məşğulluğunu, nə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək, nə dövlət büdcəsini formalaşdırmaq, nə də rəqabəti həyata keçirmək və inhisarçılıqdan müdafiə olunmaq mümkün olardı. Sözügedən prinsipin əhəmiyyəti də məhz bundan ibarətdir.

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin müəyyən həddə həyata keçirilməsi prinsipi sözügedən institutun digər prinsipi hesab edilir. Bu prinsipə görə, gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə məhdudiyət qoyulur. Belə ki, gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi hədsiz-hüduzsuz və sərhədsiz xarakter daşmır. Düzdür, dövlət tənzimlənməsi həyata keçirilmədən bazarı hətta təsəvvür etmək mümkün deyil. Lakin gömrük fəaliyyətini tənzimləmək üçün dövlət istənilən formada fəaliyyəti həyata keçirə bilməz. Belə ki, dövlətin gömrük işini tənzimləmə fəaliyyətinə müəyyən məhdudiyətlər qoyulur. Unutmaq olmaz ki, dövlət tərəfindən bazar mexanizmini pozan və dağıdan istənilən hərəkətlərin edilməsinə yol verilmir. Məsələn, total direktiv planlaşdırma, qiymətlərə hərtərəfli inzibati nəzarət və s. belə hərəkətlərə misal ola bilər.

Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə vasitələrinin müxtəlifliyi prinsipi də sözügedən institutun prinsipləri sırasına aiddir. Bu prinsipə görə, dövlət tərəfindən gömrük işi sahəsində fəaliyyət həm qanunvericilik (hüquqi), həm inzibati, həm büdcə, həm vergi, həm də pul-kredit sistemləri vasitəsi ilə nizama salınır. Məhz bu vasitələrdən istifadə etməklə dövlət gömrük işini tənzimləmə fəaliyyətini həyata keçirir.

Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ həm də belə bir prinsip müəyyənləşdirir ki, **gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinə yönəlir**. Bu prinsipə görə, dövlət iqtisadi alətlər vasitəsi ilə gömrük fəaliyyəti subyektlərinin davranışına aid müvafiq norma və qaydaları nizama salır. Təsadüfi deyil ki, **dövlətin iqtisadi siyasəti** iqtisadi (təsərrüfat) fəaliyyət subyektlərinin, o cümlədən gömrük fəaliyyəti subyektlərinin davranışına dair norma və qaydaların iqtisadi alətlər vasitəsi ilə nizama salınmasıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, dövlətin iqtisadi siyasəti bazar mexanizminin (sisteminin) zəruri və vacib elementidir. **İqtisadi alətlər** dedikdə isə lisenziyalaşdırma, qeydiyyat alma, antiinhisar qadağaları nizamlaşdırma, qiymətləri limitləşdirmə (hədd qoyma), norma təyin etmə (kvota), vergi dərəcəsi, gömrük rüsumu, planlaşdırma, proqramlaşdırma və s. tədbirlər başa düşülür. Dövlətin iqtisadi siyasəti müxtəlif sahələrdə həyata keçirilir: 1) kredit sahəsində – **kredit siyasəti**; 2) büdcə sahəsində – **büdcə siyasəti**; 3) fiskal sahədə – **fiskal siyasət**; 4) sosial sahədə – **sosial siyasət**; 5) xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində – **xarici iqtisadi siyasət**; gömrük işi sahəsində – **gömrük siyasəti** və s.

Sözügədən hüquq institutu həmçinin belə bir prinsipdən çıxış edir ki, **dövlətin tənzimləmə fəaliyyəti təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması** üçün həyata keçirilir. Dövlət gömrük fəaliyyətini ondan ötrü tənzimləyir ki, təbii ehtiyatlardan rəşional istifadə etmək mümkün ola bilsin. Axı təbii ehtiyatlar dövlətə məxsusdur. Lakin təbii ehtiyatların dövlətə məxsus olması heç də fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarına (mənafeleərinə) xələl gətirməməlidir.

Təbii ehtiyatlar dedikdə isə şəxslərin maddi və mənəvi tələbatlarını ödəmək məqsədi ilə cəmiyyət tərəfindən istifadə edilən və ya edilməsi mümkün olan resurslar başa düşülür. Mineral, torpaq və su ehtiyatları, bitki və heyvanlar aləmi (flora və fauna), atmosfer havası və enerji daşıyıcıları təbii ehtiyatların (resursların) ən mühüm növləri hesab olunur.

4.2.Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin vasitələri, növləri, forma və üsulları

4.2.1.Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi vasitələri

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi nəyin köməyi ilə həyata keçirilirsə, o da **gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi vasitəsi** adlanır. Qərb ölkələrinin iqtisadi nəzəriyyəsinin və dünya təcrübəsinin təhlili göstərir ki, son zamanlar universal dövlət tənzimləmə vasitələrindən istifadə olu-

nur. Universal dövlət tənzimətmə vasitələri isə bunlardan ibarətdir: 1) hüquqi tənzimətmə; 2) inzibati tənzimətmə; 3) iqtisadi tənzimətmə.

Gömrük işi sahəsində hüquqi tənzimətmə dedikdə dövlətin normativ hüquqi aktlar vasitəsilə gömrük fəaliyyəti subyektlərinin davranışını hüquqi cəhətdən nizama salması başa düşülür. Belə ki, dövlət tərəfindən gömrük fəaliyyəti subyektləri üçün «davranış» qaydaları müəyyənləşdirilir. Məhz bu qaydalar vasitəsilə hüquqi tənzimətmə həyata keçirilir. «Davranış» qaydaları isə müvafiq gömrük-hüquq normaları vasitəsi ilə müəyyən edilir. Gömrük-hüquq normaları gömrük fəaliyyəti subyektlərinin hüquq və vəzifələri, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti, gömrük orqanlarının başqa şəxslərlə münasibətləri, gömrük nəzarəti, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük prosedurları, gömrük ödənişləri, gömrük ekspertizası və digər münasibətlərə dair məsələləri tənzimləyir. Belə normalar zahirən öz rəsmi ifadəsini ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında tapır (məsələn, GM, GTQ, İXM, CM, ƏFQ və s.). Odur ki, hüquqi tənzimətmə həm də **qanunvericilik tənzimətməsi** adlanır; onlar məzmunca üst-üstə düşən eynimənalı anlayışlardır.

Gömrük işi sahəsində fəaliyyəti inzibati tənzimətmə nizamasma, lisenziyalaşdırma, kontingentləşdirmə (kontingenti müəyyən etmə, yəni ixrac və ya idxal edilən malın normasını müəyyənləşdirmə), kvota (norma, hədd, hissə, faiz və ölçü) və digər inzibati tədbirlər vasitəsi ilə həyata keçirilir. İnzibati tədbirlərin köməyi ilə qiymətlər, valyuta kursu (məzənnə) və uçot dərəcəsi üzərində dövlət nəzarəti həyata keçirilir. Söhbət məcburetə, icazəvermə və müəyyənətmə tədbirlərindən gedir. Müasir dövrdə dövlətlərin çoxunda inzibati tədbirlərin tətbiqi ətraf mühitin mühafizəsi və əhəlinin sosial müdafiəsi kimi sahələrlə məhdudlaşır.

Gömrük işi sahəsində iqtisadi tənzimətmə vasitəsi ilə bazar münasibətlərinin xarakterinə və bazarın fəaliyyət sahəsinin genişlənməsinə təsir göstərilir. Təsiretmə məcmu şəklində tələb və təklifə, kapitalın təmərküzləşmə dərəcəsinə, iqtisadiyyatın

yenidən qurulmasına və iqtisadi inkişaf amillərindən istifadə olunmasına yönəlir.¹

4.2.2. Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin növləri

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi bu və ya digər metod əsasında həyata keçirilir. Bundan asılı olaraq gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin **iki növü** fərqləndirilir: 1) birbaşa tənzimlənmə; 2) dolaylı tənzimlənmə. Bunlar eyni zamanda gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimlənmə **metodları** sayılır.

Gömrük fəaliyyətini birbaşa tənzimlənmə direktiv qaydalar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Odur ki, birbaşa tənzimlənmə növü həm də **direktiv tənzimlənmə** metodu adlanır. Direktiv qaydalar isə hüquqi aktlarda nəzərdə tutulur. Belə qaydalar gömrük işi sahəsində fəaliyyətin ayrı-ayrı aspektlərini tənzimləyir.

Birbaşa (direktiv) tənzimlənmə aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir: 1) gömrük fəaliyyətinə aid normativ tələblərin müəyyən edilməsi istiqamətində (məsələn, gömrük fəaliyyətinin ayrı-ayrı növlərinin həyata keçirilməsi üçün lisenziya almaq tələbi, tənzimlənmə obyektlərinin məcburi sertifikatlaşdırılması tələbi və s.); 2) gömrük fəaliyyəti həyata keçirilərkən bu və ya digər hərəkətlərin qadağan olunması istiqamətində (məsələn, inhisarçılıq hərəkətinin, yaxud haqsız rəqabətin qadağan olunması və s.); 3) gömrük orqanları tərəfindən sanksiya və məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi istiqamətində (gömrük qanunvericiliyini pozan şəxslər məsuliyyətə cəlb olunur və gömrük orqanları tərəfindən onlara müxtəlif növ sanksiyalar tətbiq edilir – məsələn, cərimə, müsadirə və digər sanksiyalar); 4) məqsədli proqramların və digər dövlət ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün müqavilələrin bağlanması istiqamətində (məsələn, dövlət ehtiyaclarını təmin etmək üçün dövlət müəyyən növ məhsulların idxalını

---

¹ *Dövlət tənzimlənmə vasitələri barədə daha ətraflı: Экономическая теория. Учебник / Под общ. ред. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина и др. М., 2002, с. 616.*

sifariş verir və həmin məhsulları müqavilə əsasında satın alır); 5) ayrı-ayrı məhsulların idxalına və ya ixracına məhdudiyətlər (qadağalar) qoyulması istiqamətində və s.

Gömrük işi sahəsində fəaliyyəti dolayı tənzimləmə iqtisadi vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilir. Buna görə də dolayı tənzimləmə növü həm də **iqtisadi tənzimləmə metodu** adlanır. Məhz iqtisadi vasitələrdən istifadə etməklə gömrük fəaliyyəti proseslərinin dövlət tənzimlənməsi həyata keçirilir. Bu kimi vasitələrə aid edilir: 1) vergitutma; 2) gömrük rüsumları; 3) vergi güzəşti; 4) gömrük güzəştləri; 5) aksizlər və s.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində üstünlük gömrük işi sahəsində fəaliyyəti dolayı (iqtisadi) tənzimləmə metoduna verilir. Ona görə ki, bu metod direktiv deyil, iqtisadi vasitələrin tətbiqinə əsaslanır. Vergi və gömrük güzəştlərinin müəyyən olunması istiqamətində həyata keçirildiyinə görə dolayı (iqtisadi) tənzimləmə metodunun tətbiqi gömrük fəaliyyətinin bu və ya digər aspektlərini stimullaşdırır. Lakin bu tənzimləmə metodu bütün hallarda gömrük fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına yönəlməyə də bilər.

4.2.3. Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin üsulları

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi bu və ya digər üsullar əsasında həyata keçirilir. Üsullar dedikdə istifadə olunan müxtəlif forma və alətlər başa düşülür. Deməli, «**gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin üsulları**» anlayışının məna yükü bu sahədə tətbiq olunan ayrı-ayrı forma və alətləri ehtiva edir.

Kvota – gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi formalarından (üsullarından) biridir. Kvota norma, hədd, hissə, faiz və ölçü deməkdir (latınca «quota» – nə qədər).¹ Bu və ya digər malın göndərilməsinin (satılmasının) maksimum həcmi (dəyər və natural ifadə ilə) müəyyənləşdirən kvota xalq təsərrüfatı, ayrı-ayrı sahələr və istehsal üçün müxtəlif məhsul növləri

---

¹ Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 2005, с.405.

üzrə ixrac və idxalı kəmiyyətə xarakterizə edir. Onun iki əsas növü fərqləndirilir: 1) ixracat kvotası (xarici ölkəyə nə qədər və hansı həddə mal göndərmək, yəni ixrac etmək olar); 2) idxalat kvotası (xarici ölkədən nə qədər və hansı həddə mal gətirmək, yəni idxal etmək olar).

Limit – gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə üsullarından digəridir. Limit (fransızca «limite – sərhəd, hədd) son hədd, dərəcə, norma deməkdir. Limit təyin etməklə (norma və hədd qoymaqla) bu və ya digər iqtisadi məsələ həll olunur. Məsələn, ölkəyə gətirilən hər hansı mala limit qoyulur; digər bir misalda, ətraf mühitə atılan çirkləndirici maddələrə limit qoyulur. Bu zaman müəyyən olunur ki, ətraf mühitə nə qədər və hansı həddə çirkləndirici maddə atıla bilər.

Norma müəyyən etmə – gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin üsullarından biridir. Məsələn, amortizasiya norması müəyyən edilir ki, bu norma amortizasiya ayırmalarının nə qədər və hansı həddə olmasını bilməyə imkan verir. Amortizasiya norması faizlə ifadə olunur. Amortizasiya ayırmaları əsas kapitalın (əsas fondların) dəyərinin köhnələn hissəsinin pul ilə ifadəsidir; və yaxud gömrük sərhədindən keçirilən mallara norma müəyyən edilir.

İqtisadi normativlər – gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə üsulları sırasına daxildir. İqtisadi normativlər dedikdə elə bir göstərici başa düşülür ki, bu göstərici xalq təsərrüfatında (iqtisadiyyatda) iqtisadi münasibətləri tənzimləmək üçün tətbiq olunan istehsal xərclərinə (məsrəflərinə) və nəticələrinə, onların bölgüsünə və istifadəsinə olan ictimai tələbləri ifadə edir. İqtisadi normativlərə aşağıdakılar aiddir: 1) topdansaş qiyməti; 2) ümumi gəlir və mənfəət bölgüsü; 3) istehsalın və əsaslı vəsait qoyuluşunun effektivliyi; 4) rentabellik; 5) amortizasiya ayırmaları və s. Bütün bu göstəricilər isə gömrük sərhədindən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi həm də **iqtisadi stimullaşdırma** kimi üsulun köməyi ilə həyata keçirilir. İqtisadi stimullaşdırma elə bir vasitədir ki, bu vasitə sayəsində fiziki

şəxslər əmək fəaliyyətinə cəlb olunur, onların əməyin nəticələrinə olan marağını və əmək təşəbbüskarlığını artırır. Fiziki şəxslərin həyata keçirdikləri əmək fəaliyyətinin əsasını onların maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi, eləcə də fiziki şəxslərin maraq və mənafeləri təşkil edir.

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində həmçinin **digər üsullardan** istifadə olunması əhəmiyyətlidir: 1) dərəcə müəyyənətmə (məsələn, vergi dərəcəsi, rüsum dərəcəsi, Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsi və s.); 2) ehtiyat müəyyənətmə (məsələn, kommertiya bankları üçün ehtiyat məbləğ müəyyən olunur); 3) əmsal (məsələn, tənzimlənen qiymətlərin və ya tariflərin dəyişdirilməsi); 4) kapital və fondların həcmi (məsələn, kommertiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalının minimum miqdarının müəyyən edilməsi); 5) yol verilən (icazə verilən) məbləğin son həddi (məsələn, hüquqi şəxslər arasında nağd pulla hesablaşma aparılması üçün son məbləğ həddi müəyyən edilmişdir); 6) standartlaşdırma (malın keyfiyyətinə qoyulan tələb və normalardır ki, bunlarla malın keyfiyyəti idarə olunur); 7) proqnozlaşdırma (iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinə və perspektivlərinə yönəlmiş elmi tədqiqatdır ki, onun aşağıdakı obyektləri vardır: a) elm və texnikanın perspektiv inkişafının təhlili, onların iqtisadiyyata təsiri); b) resurslar (əmək, təbii və maddi resurslar); c) ictimai tələbat (istehsal və şəxsi tələbat, tələb və istehlak); ç) təkrar istehsalın sosial-demoqrafik şərtləri (məhsuldar qüvvələrin artımı, əhali sayının sosial və peşə dəyişilməsi və s.); 8) planlaşdırma (müəssisələrin iqtisadi və sosial inkişafına dair tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanması; bazar iqtisadiyyatı şəraitində 4 – 5 illik planlaşdırma həyata keçirilir); 9) proqramlaşdırma (proqramlaşdırmanın obyekt iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri, regional və sosial şəraitdir).

4.2.4. Gömrük fəaliyyətinə dövlət nəzarəti

Gömrük işi sahəsində subyektlər (fiziki və hüquqi şəxslər) gömrük fəaliyyətini həyata keçirərkən normativ hüquqi aktların tələblərinə əməl etməlidirlər. Səlahiyyətli dövlət gömrük orqanları da həmçinin gömrük fəaliyyətinin tənzimlənməsi və onun

idarə olunması zamanı belə vəzifə, yəni normativ hüquqi aktların tələblərinə riayət etmək vəzifəsi daşıyırlar. Normativ hüquqi aktların tələblərinə həm səlahiyyətli dövlət gömrük orqanlarının, həm də gömrük fəaliyyəti subyektlərinin (fiziki və hüquqi şəxslərin) əməl etmələrinin yoxlanmasına **dövlət nəzarəti** deyilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilik aktlarında dövlət özünün iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək hüququnu təsbit etməklə həm də gömrük fəaliyyətini tənzimləyir. Dövlət nəzarəti, ilk növbədə, gömrük fəaliyyətinin subyektləri (fiziki və hüquqi şəxslər) barədə həyata keçirilir. Belə ki, onların gömrük əməliyyatlarını (rəsmləşdirmə, gömrük ödənişləri, lisenziya alınması və s.) həyata keçirmələrinə dövlət tərəfindən nəzarət olunur. Dövlət nəzarəti həm də səlahiyyətli gömrük orqanları üzərində həyata keçirilir. Belə ki, dövlət özünün səlahiyyətli orqanlarının gömrük fəaliyyətini tənzimləməsinə və onu idarə etməsinə nəzarət edir.

Dövlət nəzarətini onun səlahiyyətli orqanları həyata keçirir. Məsələn, Mərkəzi Bank belə orqanlardan biridir. Bank nəzarətini həyata keçirmək və maliyyə bazarlarına nəzarət etmək onun əsas və başlıca funksiyası hesab edilir. Ölkədə maliyyə bazarlarının səmərəli fəaliyyətini və dayanıqlılığını təmin etmək, kreditörün, sığortalıların, investorların və maliyyə bazarlarının digər iştirakçılarının hüquqlarını qorumaq sözügedən orqanın əsas məqsədləri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Maliyyə bazarlarında vahid siyasətin formalaşdırılmasında iştirak və bu siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, makroprudensial nəzarətin həyata keçirilməsi, maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi ilə bağlı normativ xarakterli aktların qəbul edilməsi, maliyyə bazarlarında fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması, icazələrin verilməsi, ləğv edilməsi və digərləri həmin dövlət orqanının əsas fəaliyyət istiqamətləri sırasına daxildir.

Dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsində digər orqanlar da iştirak edir. Məsələn, Maliyyə Nazirliyi büdcə nəzarətini (maliyyə nəzarətini), Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük nəzarətini, Dövlət Vergi Xidməti vergi nəzarətini həyata keçirir və s. Anti-inhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti fəaliyyət göstərir ki, onun əsas funksiyası əmtəə bazar-

larında rəqabət haqqında qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunmasına nəzarət etməkdir.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, gömrük fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi həm də gömrük işi sahəsində fəaliyyətin dövlət tərəfindən idarə olunmasıdır. Başqa sözlə, əgər tənzimlənmə həyata keçirilərsə, deməli, bu fəaliyyət idarəetmə vasitəsilə təmin edilir.

İdarəetmə müəyyən fəaliyyət növüdür. **Dövlət idarəetməsi** isə gömrük işi sahəsində dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi və dövlət hakimiyyət orqanının – DGK-nin fəaliyyət növüdür. Bu o deməkdir ki, dövlət idarəetməsi dövlət hakimiyyət xarakteri daşıyan idarəetmənin xüsusi səlahiyyətli subyektlərinin təşkilatçılıq fəaliyyəti kimi başa düşülür və onun həyata keçirilməsi prosesində dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə xarakterizə olunur.

Gömrük işi sahəsində dövlət idarəetmə sisteminin təşkili, onun fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlər gömrük-hüquq normaları nəzərə alınmaqla **inzibati hüquq normaları** vasitəsilə nizama salınır.

İnzibati hüquq normaları gömrük işi sahəsində idarəçilik, həm də tənzimləmə münasibətlərinin nizamlayıcısı kimi dövlət idarəetmə sistemində aşağıda göstərilən **vəzifə** və **funksiyaların** təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- dövlət idarəetmə orqanlarının (gömrük orqanlarının) təşkil edilmə qaydasını, onların səlahiyyətlərini və digər subyektlərlə (fiziki və hüquqi şəxslərlə) əlaqələrini tənzimləyir;
- dövlət qulluqçuları tərəfindən gömrük idarəetmə orqanlarında dövlət qulluğunun keçirilməsi qaydalarını tənzimləyir, onların hüquq və vəzifələrini, həmçinin dövlət idarəetmə sahəsində hüquqi vəziyyətini (statusunu) müəyyən edir;
- gömrük işi sahəsində dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsinin forma və metodlarını, eləcə də qanunçuluğun təmin edilməsinin üsullarını müəyyən edir;

- səlahiyyətli gömrük orqanlarının inzibati-yurisdiksiya fəaliyyətini və onun həyata keçirilməsi qaydalarını tənzimləyir və s.

İnzibati hüquq öz təyinatına görə **idarəetmə hüququ** olaraq, dövlət idarəçilik fəaliyyətinə (o cümlədən gömrük fəaliyyətinə) xas olan bütün xüsusiyyətləri özündə aydın surətdə əks etdirir. Belə ki, inzibati hüquq dövlət gömrük idarəetmə sahəsində müəyyən edilmiş davranış qaydalarını möhkəmləndirməklə idarəetmə mahiyyətli ictimai münasibətlərə hüquq münasibəti xarakteri verir.

Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sahəsində inzibati hüququn aşağıda göstərilən **məqsədlərini** fərqləndirmək olar:

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının (insan haqlarının) təmin edilməsi;
- icra hakimiyyətinin demokratik təşkilinin təmin olunması;
- icra hakimiyyətinin fəaliyyətinin səmərəliliyi üçün zəruri şəraitin yaradılması;
- idarəetmə sahəsində gömrük-hüquq münasibəti subyektlərinin hüquq və vəzifələrinin sərbəst həyata keçirilməsi üçün lazımi şəraitin yaradılması;
- fiziki və hüquqi şəxslərin (söhbət gömrük fəaliyyəti subyektlərindən gedir) inzibati özbaşınalıqdan, sui-istifadədən, diqqətsizlikdən, gömrük idarəetmə aparatının vəzifəli şəxslərinin mümkün ola bilən hüquqazidd əməllərindən mühafizəsinin təmin edilməsi və s.

Azərbaycan Respublikasında hüquq sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olan və idarəetmə münasibətlərini nizama salan inzibati hüquq milli hüquq sisteminin bütün sahələri – konstitusiya hüququ, iqtisadi hüquq (o cümlədən onun yarım sahəsi olan gömrük hüququ), mülki hüquq, əmək hüququ, cinayət hüququ və digər hüquq sahələri ilə sıx surətdə bağlıdır və dialektik əlaqədədir.

Göründüyü kimi, gömrük işi sahəsində dövlət tənzimləmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsində inzibati hüquq aparıcı və əhəmiyyətli rol oynayır.

V FƏSİL. GÖMRÜK HÜQUQUNDA NƏZARƏT VƏ MƏSULİYYƏT

5.1. Gömrük hüququnda nəzarət və məsuliyyət institutuna dair ümumi müddəalar

5.1.1. Nəzarət və məsuliyyət institutu anlayışı

Gömrük hüququ, məlum olduğu kimi, gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətləri hüquqi cəhətdən tənzimləyən müvafiq hüquq normalarının məcmusudur; o, ümumi və xüsusi hissələrdən ibarətdir. Gömrük hüququnun ümumi hissəsinə bir sıra hüquqi qurum (məsələn, gömrük hüququnun anlayışı, onun predmeti və sistemi, gömrük hüququnun subyektləri, gömrük hüququnun mənbələri, gömrük hüququnun prinsipləri və s.) daxildir; gömrük hüququnun ümumi hissəsinə daxil olan gömrük hüququnda nəzarət və məsuliyyət institutu da həmin hüquqi qurumlara aiddir.

Cəmiyyətdə iqtisadi suverenliyin qorunması, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, cinayətkarlığa qarşı mübarizə və s. məsələlərin reallaşmasında digər hüquq-mühafizə orqanları kimi, gömrük orqanlarının da məqsədyönlü və effektiv fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, gömrük cəmiyyətdə iqtisadi sabitliyi və təhlükəsizliyi qoruyan, cinayətkarlıqla mübarizə aparan icraedici dövlət hakimiyyəti orqanlarından biridir. Ona görə də gömrük fəaliyyətinə müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsi və aşkar olunmuş müxtəlif xətalara görə ciddi məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi dövlətin qarşısında duran aktual məsələlərdəndir.

«Nəzarət» və «məsuliyyət» bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan anlayışlardır. Belə ki, gömrük hüququnun yaranma (genesis) əlaməti olan gömrük işi sahəsində fəaliyyət üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi vasitəsilə gömrük hüququnun subyektləri tərəfindən hüquqi qayda və prinsiplərə riayət olunması, səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi, ümumiyyətlə, xidmət sahəsinin effektivlik səviyyəsi müəyyənləşdirilir və aşkar olunmuş hüquq pozuntularının xarakterinə müvafiq olaraq müəyyən məsuliyyət tədbirləri

tətbiq edilir. Deməli, gömrük hüququnun subyektləri barədə məsuliyyət tədbirlərinin görülməsi üçün gömrük fəaliyyəti üzərində nəzarətin aparılması vacib və zəruridir.

Gömrük işi ilə bağlı fəaliyyət sahəsində nəzarət və məsuliyyət tədbirləri ilə əlaqədar yaranan müəyyən eyninövlü ictimai münasibətlər müvafiq hüquq normaları vasitəsilə nizama salınır ki, onların sistemini aidiyyəti üzrə «gömrük hüququnda nəzarət institutu» və «gömrük hüququnda məsuliyyət institutu» adlandırmaq mümkündür. Həmin institutlar təcrid olunmuş şəkildə deyil, qarşılıqlı dialektik kontekstdə fəaliyyət göstərirlər.

Beləliklə, **gömrük hüququnda nəzarət və məsuliyyət institutları** anlayışının məna yükü altında gömrük işi sahəsində fəaliyyət üzərində müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsini, həmçinin törədilmiş gömrük-hüquq pozuntularına görə məsuliyyət tənbeh tədbirlərinin tətbiq edilməsini tənzimləyən gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

Adıçəkilən institutların **nizamasalma predmeti** gömrük fəaliyyəti üzərində hüquqi nəzarətin həyata keçirilməsi və aşkar olunmuş hüquq pozuntusu hallarına görə gömrük hüquq subyektlərinə qarşı müvafiq hüquqi məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar əmələ gələn spesifik ictimai münasibətlərdən ibarətdir.

Bu institutlar aidiyyəti üzrə öz nəzarət və məsuliyyət **funksiyalarını** yerinə yetirərkən gömrük hüququnda istifadə olunan **prinsiplər** tətbiq edilir. Gömrük hüququnda nəzarət və məsuliyyət institutlarının əsas mahiyyəti və sosial təyinatı həmin prinsiplərdə təzahür edir ki, onlar da öz əksini gömrük haqqında qanunvericilik aktlarında tapmışdır. Gömrük hüququnun prinsipləri haqqında isə əvvəllər (II fəsildə) geniş söhbət açmışıq.

5.1.2.Nəzarət və məsuliyyət hüququnun struktur tərkibi

Elmi dövriyyəyə ilk dəfə daxil etdiyimiz bu hüquqi konstruksiyanı (gömrük hüququnda nəzarət institutu və gömrük hüququnda məsuliyyət institutu), orada cəmləşən gömrük-hüquq normalarının xarakterindən və təyinatından, habelə yerinə yetirdik-

ləri konkret funksiyadan asılı olaraq, **iki hissəyə** (institutlara) bölmək olar:

- gömrük hüququnda nəzarət;
- gömrük hüququnda məsuliyyət.

Gömrük hüququnda **nəzarət institutu** gömrük fəaliyyəti üzərində həyata keçirilən müvafiq nəzarət prosedur və qaydalarını nizama salan müəyyən gömrük-hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir. Gömrük hüququnda **məsuliyyət institutu** isə gömrük fəaliyyəti sahəsində hüquq pozuntusu (və ya hüquqi xəta) törətmiş şəxslərə qarşı hüquqi məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsini qaydaya salan müvafiq gömrük-hüquq normalarının sistemidir.

Sözügədən bu iki institut birləşərək bütövlükdə gömrük hüququnun ümumi hissəsinə aid olan «nəzarət» və «məsuliyyət» münasibətlərini uzlaşdıraraq əlaqələndirir. Modelləşdirdiyimiz bu hüquq institutlarının tərkib hissələrinin hər birini ayrılıqda nəzərdən keçirək.

5.2. Gömrük hüququnda nəzarət

5.2.1. Gömrük hüququnda nəzarət anlayışı və onun növləri

Məlum olduğu kimi, «gömrük orqanları» dövlət-hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan təsisatlardan biridir. Hüquqi dövlət quruculuğu şəraitində demokratik cəmiyyətdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi kimi ali məqsədlərə nail olunmasında, iqtisadi qaydaların və təhlükəsizliyin qorunmasında, cinayətkarlığın qarşısının alınmasında gömrük orqanlarının fəaliyyəti danılmaz və əvəzedilməzdir. Bu baxımdan, gömrük orqanlarının çoxşaxəli işinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi onların geniş spektrli mühüm fəaliyyət predmeti ilə şərtlənir.

«Nəzarət» anlayışı ümumiləşdirilmiş kateqoriyadır və onun sosial, hüquqi, texniki və s. formaları fərqləndirilir. Biz «nəzarət» anlayışının mahiyyətinə yalnız hüquqi mənada toxunacağıq.

Bu baxımdan, «hüquqi nəzarət» anlayışını **iki mənada** fərqləndirmək mümkündür:

- gömrük işi sahəsində dövlət-hakimiyyət nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə hüquqi fəaliyyət (hüquqi nəzarət fəaliyyəti);
- gömrük işi sahəsində hüquqi nəzarəti tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu (hüquqi qurum – gömrük hüququnda nəzarət institutu).

Hüquqi mənada nəzarət dedikdə cəmiyyətdə dövlətin qanunçuluq üzərində bütün nəzarət üsul və formalarından istifadə etmək yolu ilə öz funksiyalarını yerinə yetirməsinə dair fəaliyyəti başa düşülür.¹

Digər hüquq-mühafizə orqanlarında olduğu kimi, gömrük orqanlarının da fəaliyyətinə dövlət-hakimiyyət orqanlarının müxtəlif qolları (qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları) tərəfindən mövcud qanunvericiliyə uyğun şəkildə nəzarət həyata keçirilir və buna **dövlət nəzarəti** deyilir. Dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsində **əsas məqsəd** gömrük hüquq subyektləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına, habelə gömrük hüququnda tətbiq edilən prinsiplərə (məsələn, qanunçuluq, humanizm və s. prinsiplərə) dəqiq və düstür əməl edilməsinə nail olmaqdır.

Gömrük fəaliyyətinə dövlət nəzarətini həyata keçirən orqanların müxtəlifliyi (parlament, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları), onların hüquqi statusundakı fərqlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun formalaşmış (V, VI və VII fəsillər) dövlət-hakimiyyət sistemi tərəfindən qabaqcadan qanunvericilik səviyyəsində müəyyən edilir. Belə ki, gömrük qanunvericiliyinin müddələrinin icrasına, əgər belə adlandırmaq mümkün olarsa, «idarədaxili» və «idarədənkenar» nəzarət həyata keçirilir (GM, maddə 1,2,8,13 və s.).

Gömrük fəaliyyətinə **idarədaxili nəzarəti** mövcud qanunvericilik ilə müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (DGK), **idarədənkenar nəzarəti** isə

---

¹ *Nəzarət fəaliyyəti barədə bax:* Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю. Тихомирова. М., 2005, с.438.

konkret icra hakimiyyəti orqanı – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həyata keçirir. Bu nəzarət formalarını (idarədaxili və idarədənənar) həm də **inzibati nəzarət** adlandırmaq olar.

Gömrük orqanlarında qanunların icrasına nəzarəti həmçinin qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində parlament, məhkəmə və prokurorluq orqanları həyata keçirirlər.

Dövlət qulluğu haqqında qanunvericilikdə göstərilir ki, gömrük əməkdaşı dövlət qulluqçusudur (DQQ, maddə 2). Ona görə də «Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 31.05.2007-ci il tarixli Qanununun müəyyənləşdirdiyi müddəalar bütövlükdə gömrük əməkdaşlarına da şamil olunur. Adıçəkilən qanunun 3-cü fəslə dövlət qulluqçularının etik davranış qaydalarının həyata keçirilməsinin təmin olunmasına həsr edilmişdir. Qanunun 20-ci maddəsində təsbit edilmişdir ki, etik davranış qaydalarına əməl olunmasına nəzarəti dövlət orqanının rəhbəri – xidməti qaydada, yuxarı orqan – təcəlik əsasında və müvafiq dövlət nəzarət orqanı – qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada həyata keçirir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, gömrük fəaliyyəti üzərində həyata keçirilən dövlət nəzarətinin aşağıdakı ümumiləşdirilmiş formalarını fərqləndirə bilərik: parlament nəzarəti, inzibati nəzarət, məhkəmə nəzarəti, prokuror nəzarəti. Gömrük hüququnda həyata keçirilən bu nəzarət formalarının hər birinin xüsusi elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır.

Beləliklə, sadalanan aspektləri diqqətə çəkərək, **gömrük hüququnda nəzarət institutu** anlayışına dair definisiya formulə edə bilərik:

gömrük hüququnda nəzarət institutu dedikdə gömrük işi sahəsində fəaliyyət üzərində dövlət-hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilən parlament, inzibati, məhkəmə və prokuror nəzarət qaydalarını tənzimləyən gömrük-hüquq normalarının məcmusu (sistemi) başa düşülür.

Qeyd olunan hüquqi qurumun **nizamasalma predmetini** gömrük fəaliyyəti üzərində parlament, inzibati, məhkəmə və prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar əmələ gələn spesifik ictimai münasibətlər təşkil edir.

Göstərilən institut, öz növbəsində, gömrük fəaliyyəti sahəsində dövlət nəzarətinin aparılmasını reqlamentləşdirən gömrük-hüquq normaları qrupuna görə aşağıdakı **subinstitutlara** bölünür:

- gömrük hüququnda parlament nəzarəti;
- gömrük hüququnda inzibati nəzarət;
- gömrük hüququnda məhkəmə nəzarəti;
- gömrük hüququnda prokuror nəzarəti.

Bu o deməkdir ki, adıçəkilən subinstitutları təşkil edən gömrük-hüquq normaları, eyni zamanda tərkib hissələr üzrə birləşərək, gömrük hüququnda nəzarət institutunu yaradırlar, ehtiva edirlər.

Gömrük fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsinin spesifikliyi də məhz nəzarət formalarının müxtəlifliyi ilə səciyyələnir.

5.2.2. Gömrük hüququnda parlament nəzarəti

Qeyd etdik ki, gömrük hüququnda nəzarət institutunun tərkib hissələrindən biri parlament nəzarəti subinstitutudur. Gömrük fəaliyyəti üzərində parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi məhz bu subinstitutda təsbit olunmuş normalar vasitəsilə təmin edilir.

Gömrük hüququnda parlament nəzarəti dövlət nəzarətinin digər formaları ilə yanaşı, demokratik vətəndaş cəmiyyəti təsisatları tərəfindən gömrük fəaliyyətinə nəzarətin ən effektiv növlərindən biridir. **Müasir parlament** – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, dövlət hakimiyyətinin qanunvericilik hakimiyyəti¹ qoludur və o, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən həyata keçirilir; qanunvericilik, maliyyə-büd-

---

¹ Parlament – fransızca «parle» (danışmaq) deməkdir. «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktına əsasən (maddə 13), qanunvericilik hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının parlamenti tərəfindən həyata keçirilir. Qanun ölkəmizdə «parlament» terminini ilk dəfə olaraq işlətməmişdir.

cə, gömrük işi, nəzarət və s. əsas funksiyalar Milli Məclisin (parlamentin) həll etdiyi məsələlərə aiddir.¹

Parlament qanunvericilik hakimiyyətinin ali orqanıdır. **Parlament** dedikdə ölkə əhalisi tərəfindən seçki yolu ilə yaradılan, qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən ali nümayəndəli dövlət hakimiyyəti orqanı başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının parlamenti «Milli Məclis» adlanır və o, daimi fəaliyyət göstərən orqandır; Milli Məclisin üzvləri deputatlardır.

Deputat dedikdə xalq tərəfindən seçilən nümayəndə başa düşülür ki, o, qanunvericilik hakimiyyəti funksiyasını və digər funksiyaları yerinə yetirir.

Deputatların **hüquqi statusu** Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il), «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının statusu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 17.05.1996-cı il tarixli 73-IQ nömrəli Qanunu və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir.

Deputatlar parlamentin və onun orqanlarının iclaslarında iştirak etmək, deputat sorğusu vermək, məlumat almaq və yaymaq, vəzifəli şəxslər tərəfindən təxirə salınmadan qəbul edilmək və s. səlahiyyətlərə malikdirlər (yuxarıda adı çəkilən Qanun, maddə 4). Belə ki, deputat öz səlahiyyətləri çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarına, onların vəzifəli şəxslərinə sorğu verə bilər. Müvafiq orqanlar və ya vəzifəli şəxslər deputat sorğusuna bir ay müddətində rəsmi surətdə yazılı cavab verməlidirlər (həmin Qanunun 10-cu maddəsi).

Parlamentin **işini** təşkil etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının 17.05.1996-cı il tarixli 74-IQ nömrəli Qanunu ilə «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsi» təsdiq edilmişdir.² Nizamnamə Milli Məclisin işinin təşkili prosedurlarını, onun orqanlarının səlahiyyətlərini rəqlamentləşdirir. Məsələn, Daxili Nizamnamənin 39-cu maddəsində Milli Məclisin daimi komissiyalarının hüquqları təsbit olunmuşdur. Həmçinin «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin daimi ko-

---

¹ *Bax:* Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94, 95 və 96-cı maddələri (V fəsil).

² *Bax:* www.mecelis.gov.az/?/content/39 (25.05.2019-cu il).

missiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 10.07.1998-ci il tarixli Qanunu qəbul edilmişdir; burada daimi komissiyaların funksiyaları (maddə 2), daimi komissiyaların iclasları (maddə 5), insan hüquqları daimi komissiyası (maddə 17) və s. məsələlər öz həllini tapmışdır.¹

Dövlət nəzarət sistemində dövlət idarəetmə orqanlarının, o cümlədən gömrük orqanlarının fəaliyyəti üzərində nəzarətin həyata keçirilməsində əsas yerlərdən birini məhz parlament nəzarəti tutur.² Bu onunla şərtlənir ki, parlament öz qanunvericilik fəaliyyəti ilə gömrük orqanlarının funksiyalarının bütün aspektlərinə dəqiq və ardıcıl hüquqi forma verir, onların fəaliyyətinin əsas prinsip və istiqamətlərini müəyyənləşdirir, habelə şəxsi, ictimai və dövlət təhlükəsizliyinin təmin olunmasında digər dövlət strukturları ilə qarşılıqlı münasibətləri müvafiq normativ hüquqi aktlar qəbul etməklə tənzimləyir.³

Mövcud qanunvericiliyə görə, Milli Məclis bir sıra səlahiyyətlə yanaşı (qanunlar qəbul etmək, maliyyə səlahiyyəti, ratifikasiya səlahiyyəti və s.), nəzarət səlahiyyətində də malikdir. Bu səlahiyyət icra hakimiyyəti və digər dövlət orqanlarının fəaliyyətinə parlamentin nəzarət etmək hüququnu ifadə edir. Belə nəzarət «parlament nəzarəti» adlanır. Parlament nəzarəti müxtəlif **formalarda** həyata keçirilir: parlamentin iclasında dövlət orqanlarına və vəzifəli şəxslərə suallar vermək, deputat sorğusu vermək, Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsini həll etmək, parlament istintaqı aparmaq və s.

---

¹ Daimi komissiyalar sonradan müvafiq komitələrə çevrilmişdir. *Bu barədə bax:* «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi komitələrinin təşkil edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 14.04.2009-cu il tarixli 786-IIIQR nömrəli Qərarı (URL:<http://www.e-qanun.az/framework/17137> – 25.05.2019-cu il); həmçinin bəzi komitələr yenidən təşkil edilmiş və yeni komitələr yaradılmışdır (URL:<http://www.azerbaijan-new.az>, 25.05.2019-cu il).

² *Parlament nəzarəti barədə ətraflı bax:* Коврякова Е.В. Парламентский контроль в зарубежных странах. Автореф. дис. на соискание уч. ст. к.ю.н. М., 2002, с.12 // www.dissertcat.com (27.05.2019-cu il).

³ Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. М., 2006, с.11; Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 54-58.

Gömrük orqanlarının fəaliyyəti üzərində də parlament nəzarəti həyata keçirilir. Gömrük hüququnda **parlament nəzarəti** dedikdə gömrük orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti üzərində Milli Məclis tərəfindən müxtəlif istiqamət və formalarda həyata keçirilən nəzarət başa düşülür.

Gömrük fəaliyyəti üzərində parlament nəzarətinin əsas istiqamətləri, forma və metodları müəyyən edilərkən nəzərə alınmalıdır ki, belə nəzarət (parlament nəzarəti) gömrük orqanlarına həvalə edilmiş vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsinə mane olmamalıdır. Bununla yanaşı, parlament nəzarəti dövlət sirri daşıyan informasiyaların, habelə gömrük xidməti tərəfindən həyata keçirilən xüsusi məxfi tədbirlər haqqında müvafiq məlumatların, onlar ümumiləşdirilib başa çatdırılan məqamədək yayılmaq təhlükəsi yaratmamalıdır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, gömrük fəaliyyəti üzərində parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi cəmiyyətdə ictimai və dövlət təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə **bir sıra istiqamət** üzrə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Birinci, gömrük fəaliyyətinə parlament nəzarəti müvafiq strateji, doktrinal və uzunmüddətli proqramların işlənilib hazırlanmasına, qəbul edilməsinə və həyata keçirilməsinə müsbət təsir göstərir; belə təsir, nəticə etibarilə, gömrük fəaliyyəti sferasında vahid dövlət siyasətinin müəyyənəşdirilməsinə, hüquq-mühafizə orqanları arasında əlaqələrin lazımi səviyyədə qurulmasına və təmin olunmasına impulsiv təkan verir.

İkinci, gömrük orqanlarının fəaliyyəti üzərində parlament tərəfindən aparılan maliyyə nəzarəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Parlament tərəfindən maliyyə nəzarəti Milli Məclisin Hesablama Palatası vasitəsilə həyata keçirilir; bunun da nəticəsində dövlət büdcəsinin icrasına, həmçinin gömrük xidmətinin tələbatının düzgün hesablanmasına və optimal maliyyələşdirilməsinə nəzarət olunur.

Gömrük orqanlarının fəaliyyəti üzərində parlament nəzarətinin **üçüncü** istiqaməti kadr siyasəti məsələlərini əhatə edir. Bu istiqamətin tərkib hissəsi kimi gömrük xidmətində dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyin realizasiyasına, insan hüquqlarına

(o cümlədən gömrük əməkdaşlarının hüquqlarına) riayət olunmasına, normativ hüquqi aktların qanunvericiliyə uyğunluğuna nəzarət və s. elementlər çıxış edə bilər.

Yeri gəlmişkən, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili (**ombudsman**) təsisatı yaradılmışdır.¹ Ombudsman hüquqi dövlət quruculuğunda və hüquqi dövlətin mühüm prinsiplərinin qorunması, habelə dövlət orqanları (deməli, həm də gömrük orqanları) və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi sahəsində müvafiq səlahiyyətlərə, o cümlədən nəzarət səlahiyyətlərinə malikdir. Sözügedən dövlət-hüquq təsisatının effektivliyi özünü müxtəlif dövlət orqanlarının, o cümlədən hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində insan hüquqlarının müdafiə olunması məsələsində daha çox büruzə verir.² Belə ki, hüquq ədəbiyyatında göstəriləyi kimi, ombudsmanın fəaliyyətinin çox böyük siyasi və bərpaedici effekti vardır. Onun dövlət qulluqçularına (deməli, həm də gömrük orqanları əməkdaşlarına) göstərdiyi təsir gələcəkdə inzibati xətalara yol verilməzliyi təmin edir.³

Qeyri-aşkar metod və vasitələrdən **istifadə** üzərində parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi gömrük xidməti tərəfindən qəbul edilən müvafiq normativ hüquqi aktların razılaşdırılmasının zəruriliyini ehtiva edir. Belə ki, müvafiq gömrük aktlarının tətbiq edilməsi dövlət və vətəndaş təhlükəsizliyi üçün son dərəcə mənfi nəticələr doğurarsa, bütün faktlar və fəvqəladə hallar üzrə parlament tədqiqatı aparıla bilər. Bununla yanaşı, gömrük xidməti tərəfindən xüsusi vasitə və odlu silahın tətbiq edilməsinin say göstəriciləri də parlament və onun komitələri tərəfindən

---

¹ *Bax*: «Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28.12.2001-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanunu.

² *Ombudsmanın yaranma tarixi, mahiyyəti və cəmiyyətdə rolu barədə ətraflı bax*: məsələn, Pirişev Ə.S. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları. Dərslük. Bakı, 2005, s. 190-206.

³ *Bax*: Əliyev Ə.İ. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Dərslük. Bakı, 2007, s.193.

nəzarət olunur; həmçinin gömrük xidmətinin analitik-informasiya işi üzərində nəzarət də həyata keçirilir.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, gömrük xidmətinin fəaliyyəti üzərində parlament nəzarəti aşağıdakı **formalarda** həyata keçirilir:

- deputat təhqiqat işi;
- parlament dinləmələri;
- icra hakimiyyəti rəhbərlərinin hesabat, məruzə və məlumatlarının dinlənməsi;
- icra hakimiyyətinin vəzifəli şəxslərinə deputat sorğusu, suallar və s.

Gömrük fəaliyyəti üzərində göstərilən formalarda parlament nəzarətinin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə müxtəlif **metodlardan** istifadə olunur; onların arasında vacib yer tutan metod kimi aşağıdakıları fərqləndirmək mümkündür:

- gömrük xidmətindən zəruri sənədlərin, rəylərin və digər materialların tələb edilməsi;
- gömrük orqanları rəhbərlərinin baxılan məsələlər üzrə izahat verilməsi üçün parlamentin və onun komitələrinin iclaslarına dəvət olunması;
- gömrük xidməti əməkdaşlarının sorğu-sual edilməsi;
- gömrük orqanlarının fəaliyyətinin planuayğun və ya plandankənar yoxlanılması və s.

Göründüyü kimi, gömrük fəaliyyəti üzərində parlament nəzarətinin həyata keçirilməsinin müvafiq qaydaları, prosedur, forma və metodları müəyyənləşdirilir və nizama salınır. Belə rəqlamentləşməni tənzimləyən gömrük-hüquq normaları nəzarət hüquq institutunun tərkibində ayrılaraq və qruplaşaraq gömrük hüququnda parlament nəzarəti subinstitutunu yaradır.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, sözügedən subinstituta doktrinal (elmi) anlayış verə bilərik:

gömrük hüququnda parlament nəzarəti subinstitutu dedikdə gömrük fəaliyyəti üzərində parlament tərəfindən müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsini tənzimləyən gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

Gömrük işi sahəsində əsas fəaliyyət istiqamətlərinin effektiv şəkildə təmin edilməsində adıçəkilən subinstitut əhəmiyyətli rol oynayır.

5.2.3. Gömrük hüququnda inzibati nəzarət

Gömrük fəaliyyəti üzərində nəzarət hüquq institutunu təşkil edən hüquqi qurumlardan biri də inzibati nəzarət subinstitutunu sayılır. Gömrük orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsində adıçəkilən subinstitutun vacib əhəmiyyəti vardır.

Gömrük fəaliyyətinə keçirilən inzibati nəzarət gömrük hüququnda dövlət nəzarəti formalarından biridir.

Gömrük hüququnda **inzibati nəzarət** dedikdə gömrük orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti üzərində Dövlət Başçısı və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasına görə, Azərbaycan dövlətinin başçısı Prezidentdir. O, dövləti təmsil edir, icra hakimiyyəti ona mənsubdur; Prezident icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədilə Nazirlər Kabinetini yaradır. DGK isə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi Nazirlər Kabinetinin tərkibinə daxildir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük fəaliyyəti ilə bağlı **icra hakimiyyəti orqanlarının** dairəsi kifayət qədər genişdir və həmin orqanlara aşağıdakılar aiddir:

- Prezident;
- Nazirlər Kabineti;
- Dövlət Gömrük Komitəsi;
- yerli icra hakimiyyəti orqanları.

Deməli, gömrük orqanlarının fəaliyyəti üzərində inzibati nəzarət icra hakimiyyəti orqanlarının bütün səviyyəsində – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Hökuməti (NK), mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı (DGK) və s. qurumlar tərəfindən həyata keçirilir.

Gömrük qanunvericilik aktlarının müəyyənləşdirdiyi müdələrləri (Gömrük Məcəlləsi, 2011-ci il; Gömrük orqanlarında xidmət haqqında Əsasnamə, 1999-cu il və s.) diqqətə çəkərək, qeyd edə bilərik ki, gömrük hüququnda inzibati nəzarətin **iki növü** fərqləndirilir:

- idarədaxili inzibati nəzarət;
- idarədənəxar inzibati nəzarət.

Gömrük fəaliyyətinə **idarədaxili inzibati nəzarət** vəzifəli şəxslər və ya nəzarət strukturları tərəfindən idarə daxilində ən ümumi şəkildə həyata keçirilən nəzarət formasını ehtiva edir. Bu növ nəzarətin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, gömrük fəaliyyəti üzərində bilavasitə, sistemli şəkildə və peşəkarcasına həyata keçirilir.

Gömrük haqqında qanunvericiliyə görə, gömrük fəaliyyətinə idarədaxili nəzarəti qanunla müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində DGK həyata keçirir (məsələn, GM, maddə 77, 78, 79 və s.). «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında» Əsasnaməyə (2012-ci il) görə, gömrük orqanlarının fəaliyyətinin qanuniliyinə, qüvvə və vəsaitdən səmərəli istifadə edilməsinə və s. məsələlərin həllinə **idarə nəzarətini** Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri həyata keçirir.

Yuxarıda adıçəkilən Əsasnaməyə uyğun olaraq, DGK öz vəzifələrini və funksiyalarını həyata keçirmək üçün aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- gömrük işi sahəsində ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hüquqları həyata keçirmək;
- qanunvericilik aktlarının və beynəlxalq müqavilələrin DGK və gömrük orqanları tərəfindən icrasına nəzarət etmək;
- gömrük fəaliyyəti sahəsində xidmətin təşkilinə nəzarət etmək;
- DGK-nın səlahiyyətlərinə aid edilmiş fəaliyyətin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək;

- gömrük işi sahəsində təhlükəsizliyin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirmək;
- xidməti və mülki silahın dövriyyəsinə və digər sursatların saxlanması qaydalarına riayət olunmasına nəzarət etmək;
- maddi və maliyyə vəsaitlərinin uçotunu təşkil etmək, onların istifadəsinə nəzarət etmək;
- öz səlahiyyətləri daxilində gömrük təmsilçisi, gömrük brokeri, gömrük daşıyıcısı və səlahiyyətli iqtisadi operatorların fəaliyyətinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada nəzarət etmək və s.

DGK göstərilən bu və digər nəzarət funksiyalarını, hüquq və vəzifələrini, bilavasitə öz aparatı, mərkəzi aparat qurumları (baş idarə, idarə və şöbə) və tabeliyində olan orqanlar (regional, ərazi və s.) vasitəsilə, onların fəaliyyətini əlaqələndirməklə vahid sistem şəklində həyata keçirir.¹

İdarədaxili inzibati nəzarətin ən tipik, səciyyəvi forması **rəhbər nəzarətidir**. Belə nəzarətin mahiyyəti rəhbər şəxs (məsələn, gömrük orqanının rəisi) tərəfindən ona tapşırılmış gömrük orqanının fəaliyyətinə, tabeliyində olan hər bir əməkdaşın işinin keyfiyyət və effektivliyinə, habelə qanunçuluq və gömrük hüququnun digər prinsiplərinin düzgün və dəqiq yerinə yetirilməsinə nəzarətin təmin olunmasından ibarətdir. Rəhbər nəzarətinin səmərəliliyi göz önündədir: tabeçilikdə olan əməkdaş həmişə rəhbərin müşahidəsi altındadır və bu da xidməti vəzifələrin qanuni icrasına, qüvvə və vasitələrin səfərbərliyinə müsbət təsir göstərir.

Gömrük fəaliyyətinə idarədaxili inzibati nəzarətin digər növünə **qərargah, nəzarət-təftiş, daxili təhlükəsizlik** və sairə xidmətlər tərəfindən həyata keçirilən nəzarət aiddir.

Gömrük orqanlarında idarəetmənin təşkili, xidməti fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması və təkmilləşdirilməsi, gömrük ərazi qurumlarının və nizami hissələrinin fəaliyyətinin yoxla-

---

¹ *Bu barədə ətraflı bax:* Piriyev Ə.S. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları. Dərslük. Bakı, 2005, s.354-360.

nılması, əməli köməkliklər göstərilməsi, təftişlərin aparılması, onların strukturu və ştat sayı barədə təkliflərin hazırlanması və s. məsələlərin həllində **qərargah nəzarətinin** həyata keçirilməsi əhəmiyyətli rol oynayır.

Gömrük orqanlarında maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində maliyyələşmə, əmək haqqı, mühasibat uçotu, maliyyə vəsaitlərinin alınması və xərclənməsi, maddi-texniki bazanın inkişafı və s. işlərin yerinə yetirilməsində **maliyyə-təftiş nəzarətinin** həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə gömrük işi sahəsində həyata keçirilən idarədaxili nəzarət işinin effektivliyi daha da artırılaraq, DGK-nın tərkibində yeni qurum yaradılmışdır. Belə ki, gömrük fəaliyyətinə idarədaxili nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə DGK sisteminə **Daxili Təhlükəsizlik İdarəsi (DTİ)** təsis olunmuşdur. Sözügedən xidmət sahəsinin hüquqi statusunu müəyyənləşdirən Əsasnamə DGK-nın müvafiq əmri ilə təsdiq edilmişdir. Bu qurum DGK-nın mərkəzi aparatının müstəqil struktur hissəsidir; o, gömrük orqanları sistemində daxili təhlükəsizliyin təmin olunması, DGK-nın müvafiq struktur hissələrinin fəaliyyəti üzərində metodiki təminat, əlaqələndirmə və nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi məsələləri üzrə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən xidmət sahəsidir.

Gömrük fəaliyyətinə idarədaxili nəzarətin həyata keçirilməsi işi üzrə DTİ-nin əsas **fəaliyyət istiqamətləri** gömrük orqanlarında xidmətlə bir araya sığmayan fəaliyyətlə məşğulolma, gömrük səlahiyyətlərindən sui-istifadə və digər neqativ halların qarşısının alınması, korrupsiya hüquqpozmalarının aradan qaldırılması və s. tədbirlərin görülməsindən ibarətdir.

DTİ-nin əsas **vəzifələri** sırasına aşağıdakı işlərin yerinə yetirilməsi aiddir:

- hüquqazidd məqsədlər güdən şəxslərin gömrük orqanlarında xidmətə qəbul olunmasının qarşısının alınması;
- gömrük orqanları əməkdaşlarının qanunsuz hərəkətlərinin müəyyən olunması və onların başvermə səbəblərinin aradan qaldırılması;

- gömrük orqanlarında daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsinə təşkilati-metodiki rəhbərliyin həyata keçirilməsi və s.

DTİ-nin əsas daxili nəzarət **funksiyaları** qismində aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

- gömrük orqanları əməkdaşlarının xidməti fəaliyyətlə bağlı həyat və sağlamlığına, habelə əmlakına qarşı qəsd təhlükəsi olduqda lazımi təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təşkil edilməsi;
- korrupsiyaya şərait yaradan və korrupsiya hüquqpozmalarına yol verən gömrük xidməti əməkdaşlarının müəyyən olunması;
- gömrük işçiləri tərəfindən cinayət törədilməsi hallarının səbəb və şəraitinin aşkar edilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi və s.

Beləliklə, idarədaxili inzibati nəzarətin **məqsədini** gömrük orqanlarında faktiki vəziyyətin müqayisəli təhlili, qanunçuluğa riayət olunması və inzibati fəaliyyətin məqsədəuyğunluğu üzrə meyarların yoxlanılması təşkil edir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, idarədaxili inzibati nəzarət gömrük idarəetmə sisteminin tərkib hissəsidir və o, gömrük xidmətinin tabe orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə təsir göstərmək üsullarından biridir.

Gömrük hüququnda idarədaxili inzibati nəzarətin həyata keçirilməsində **əsas məsələ** kimi qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

- gömrük işi sahəsində ictimai qaydanın qorunması və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə gömrüyün xidməti fəaliyyətinin effektivliyinin yüksəldilməsi;
- gömrük işi sferasında ictimai qaydanın təmin olunması sahəsində faktiki vəziyyətin qiymətləndirilməsi, habelə əməkdaşların peşə hazırlığı səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, onların iş metod və formalarının təkmilləşdirilməsi;
- xidməti fəaliyyət prosesində qanunçuluğa və intizam qaydalarına riayət olunmasının yoxlanılması, çatışmazlıqların

aşkar olunması və təqsirkar şəxslərin hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi;

- xidməti fəaliyyətdə qabaqcıl təcrübənin aşkar olunması, genişləndirilməsi və yayılması;
- və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Gömrük orqanlarında daxili nəzarətin həyata keçirilməsini DGK-nın müstəqil struktur hissəsi olan **Daxili Təhqiqatlar İdarəsi** də yerinə yetirir; onun Əsasnaməsi DGK-nın müvafiq qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Adıçəkilən İdarənin əsas funksiyası gömrük orqanlarında qanunçuluğa, xidməti vəzifənin icrası zamanı əməkdaşlar tərəfindən insan və vətəndaş hüquqlarına riayət edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi, korrupsiya hallarının aşkarlanması və qarşısının alınması, xidmətlə bir araya sığmayan fəaliyyətlə məşğulolma halları, gömrük əməkdaşlarının və mülki işçilərin hüquqazidd hərəkətləri barədə müraciət və məlumatlar üzrə daxili təhqiqatın aparılmasını təmin etməkdən və digər zəruri tədbirlərin görülməsindən ibarətdir.

Müasir dövrdə gömrük orqanlarında demokratik əsaslara söykənən **idarədaxili inzibati nəzarət praktikası** formalaşmış və DGK-nın müvafiq hüquqi aktlarında (əsasnamə, təlimat və s.) öz normativ ifadəsini tapmışdır; belə nəzarət formalarına aiddir: məsələn, gömrük orqanı rəhbərinin gündəlik şəxsi nəzarəti, xidməti və əməliyyat müşavirələrində müvafiq məruzə və hesabatların dinlənilməsi, hesabat və digər sənəd materiallarının öyrənilməsi və təftiş edilməsi, nəzarət və xidməti yoxlamaların həyata keçirilməsi, gömrük əməkdaşlarının hərəkət və ya hərəkətsizliyi ilə bağlı vətəndaşların ərizə və şikayətlərinə baxılması və s.

Gömrük orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti üzərində idarədaxili inzibati nəzarətin **üstünlüyü** aşağıdakılardan ibarətdir:

- gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin inzibati fəaliyyəti üzərində daimi və sinxron nəzarətin mümkünlüyü;
- inzibati fəaliyyətdə çatışmazlıqların vaxtında müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması nəticəsində artıq kənarından (qıraqdan) inzibati nəzarət qaydasında müdaxiləyə ehtiyac duyulmur;

- idarədaxili inzibati nəzarət instansiyalarının gömrük orqanlarının struktur və xidməti fəaliyyəti ilə bilavasitə tanış olmaları;
- idarədaxili inzibati nəzarət kompleks formada ola bilər ki, bu da istənilən nəticələrə daha çox əməli şəkildə nail olunmasına imkan verir və s.

Gömrük fəaliyyəti üzərində **idarədənəkar inzibati nəzarətin** həyata keçirilməsi prioritet məsələ kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İdarədənəkar inzibati nəzarətin ən çox effektiv növlərindən biri «**prezident nəzarəti**»dir. Gömrük haqqında qanunvericiliyə əsasən, gömrük fəaliyyətinə idarədənəkar nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həyata keçirir (GM, maddə 13, 27 və s). Belə nəzarət Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən **üç formada** həyata keçirilir:

- Prezidentin şəxsi nəzarəti;
- Prezidentin Administrasiyası vasitəsilə nəzarət;
- yerli icra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə nəzarət.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına (1995-ci il) müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müstəqil icra hakimiyyətinin, o cümlədən təhlükəsizlik, gömrük işi və digər sahələrdə icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədilə Nazirlər Kabinetini və onun tərkibində mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarını yaradır, yerli icra hakimiyyətlərinin səlahiyyətlərini müəyyən edir. Bu o deməkdir ki, Prezident (latınca «praesidentis» – «başda oturan») icra hakimiyyətinin başçısıdır və o, məhz NK vasitəsilə icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsində dolayı yolla iştirak edir; NK da, öz növbəsində, icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsini daha aşağı orqanlara və vəzifəli şəxslərə həvalə edir.

Beləliklə, dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin statusu onunla müəyyən edilir ki, o, eyni zamanda həm dövlət, həm də icra hakimiyyəti başçısıdır. Ölkəmizdə «Prezident» postu 1991-ci ildə təsis olunmuşdur.

Dövlətdə ali vəzifəli şəxs kimi Prezident geniş konstitusion səlahiyyətlərə malikdir.¹ O, öz nəzarət funksiyaları səlahiyyətlərini həm bilavasitə, həm də Prezident Administrasiyasının struktur hissələri vasitəsilə həyata keçirir. Dövlət idarəetmə sisteminə, həmçinin ölkədə gömrük xidmətinin fəaliyyəti üzərində dövlət inzibati nəzarət sistemində «prezident nəzarəti» xüsusi yer tutur. Bu tezis Dövlət Başçısının hüquqi statusundan irəli gəlir. Prezident zəruri hallarda NK-nın iclaslarına sədrlik edir. Bununla əlaqədar olaraq, prezident nəzarəti, faktiki cəhətdən, gömrük strukturlarının fəaliyyətinin bütün əsas istiqamətlərini əhatə edir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində gömrük xidməti fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi sistemində ölkə Prezidenti xüsusi və strateji mövqeyə malikdir. Prezident nəzarəti prosesində Dövlət Başçısı gömrük orqanlarında qanunların və digər normativ hüquqi aktların göstərişlərinin yerinə yetirilməsi işinə daim nəzarət edir, mövcud qanunvericiliyin icra vəziyyətini öyrənir və müvafiq tədbirlər görür.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, prezident nəzarətinin **məzmunu** gömrük xidmətində vəzifəli şəxslər tərəfindən qanunvericilik aktlarının müddəalarına riayət olunması, müxtəlif formada hüquqpozmaların və onları yaradan səbəblərin müəyyənləşdirilməsi, öyrənilməsi və belə halların gələcəkdə baş verməməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsindən ibarətdir.

Gömrük hüququnda inzibati nəzarət hüquq subinstitununun tərkibində «prezident nəzarəti» qurumunun formalaşması və inkişafı prosesində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21.06.1995-ci il tarixli 349 nömrəli Fərmanı mühüm rol oynamışdır. Belə ki, sözügedən Fərmanla Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının tərkibində **Dövlət Nəzarəti Şöbəsi**

---

¹ *Bu barədə ətraflı bax:* Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (maddə 109 – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətləri, maddə 110 – Qanunların imzalanması, maddə 111 – Hərbi vəziyyət elan edilməsi, maddə 112 – Fövqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi və s.); Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli. Bakı, 2001, s.332-360; Allahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslük. Bakı, 2018, s. 82-84; Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2002, s. 367-405 və b.

yaradılmışdır; o, Prezident Administrasiyasının müstəqil struktur hissələrindən biridir.¹

Adıçəkilən Dövlət Nəzarəti Şöbəsi öz hüquqi statusuna görə, icra hakimiyyətinin bütün vertikalı üzrə fəaliyyətin yoxlanılmasını və nəzarət olunmasını təşkil edir, nəticəsi barədə Prezidentə məruzə edir və o, müvafiq qərar qəbul edərək müəyyən tapşırıqlar verir.

Gömrük xidməti fəaliyyəti üzərində Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Dövlət Nəzarəti Şöbəsinin əsas nəzarət formalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- təqsirkar vəzifəli şəxslərin cəzalandırılması barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasına təkliflər vermək;
- baxılıb ölçü götürülməsi üçün Azərbaycan Hökumətinə müvafiq informasiya göndərmək;
- icra intizamı barədə icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinə müəyyən göstərişlər vermək və s.

Prezident nəzarətini həyata keçirən subyektlərdən biri də **Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetidir** (NK). Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə (maddə 114, II hissə), Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarı icra orqanıdır; NK Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabedir və onun qarşısında cavabdehdir.

NK-nın səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyənləşdirilmişdir. Əsas Qanuna müvafiq olaraq (maddə 119), nazirliklərə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti or-

---

¹ *Bax:* «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının tərkibində Dövlət Nəzarəti Şöbəsinin yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21.06.1995-ci il tarixli 349 nömrəli Fərmanı; sonradan «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09.06.2005-ci il tarixli 851 nömrəli Sərəncamı ilə yeni struktur təsdiq edilmişdir. «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə «Prezidentin İcra Aparatı» sözləri «Prezidentin Administrasiyası» sözləri ilə əvəz edilmişdir // www.e-qanun.az (27.05.2019-cu il).

qanlarına (deməli, həm də DGK-ya) rəhbərlik etmək Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətlərinə aiddir.

Öz səlahiyyətləri çərçivəsində NK qanunların icrasını təşkil edir. O, icra hakimiyyətinin aşağı orqanlarının fəaliyyətinə mün-təzəm surətdə nəzarət edir, həmçinin Prezident fərmanlarının (sərəncamlarının) həyata keçirilməsi ilə bağlı bütün məsələləri həll edir.

Azərbaycan Hökumətinin fəaliyyəti müvafiq qanunvericilik aktı ilə tənzimlənir. Əsas Qanuna görə (1995-ci il), NK-nın iş qaydasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müyyənləşdirir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 10.10.2017-ci il tarixli 1627 nömrəli Fərman ilə «Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iş qaydası» və «Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Aparatı haqqında Əsasnamə» təsdiq edilmişdir.¹ NK öz vəzifələrinin yerinə yetirilməsini qərarlar qəbul edilməsi, sərəncamlar verilməsi, onların icrasına nəzarət, habelə NK rəhbərliyinin təşkilati-əməli fəaliyyəti yolu ilə təmin edir (İş Qaydası, bənd 6).

Vətəndaşların qəbulu, onların ərizə və şikayətlərinə baxılması xüsusi qaydada həyata keçirilir (İş Qaydası, bənd 12). NK-nın səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkil və təmin olunması ali kateqoriyalı dövlət orqanı – Nazirlər Kabinetinin Aparatı tərəfindən yerinə yetirilir. Aparatın fəaliyyət istiqaməti, hüquq və vəzifələri yuxarıda adıçəkilən Əsasnamədə (2017-ci il) təsbit edilmişdir (Əsasnamə, bənd 2, 3, 4).

Prezident nəzarətini həyata keçirən subyektlərdən digəri **yerli icra hakimiyyəti orqanları** sayılır. Belə ki, Əsas Qanuna görə (maddə 124, III hissə), yerli icra hakimiyyətinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir.

Yerli icra hakimiyyəti orqanlarına **yerli icra hakimiyyətinin başçıları** rəhbərlik edir. Başçı yerlərdə (şəhər və rayonlarda) icra hakimiyyətini həyata keçirir; onu vəzifəyə Prezident təyin edir.

---

¹ *Bax:* URL:<http://www.e-qanun.gov.az/framework/36627> - 10.01.2020-ci il.

Yerli icra hakimiyyətlərinin statusu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.06.2012-ci il tarixli 648 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə» ilə tənzimlənir.¹

Yerli icra hakimiyyəti başçısı müəyyən **səlahiyyətlərə** malikdir; ictimai qaydanın qorunması, ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi və gömrük fəaliyyətinin digər istiqamətlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar gömrüyə öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə köməklik göstərilməsi onun əsas səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərdən biridir.

Qəsəbə və kəndlərdə icra hakimiyyətinin **nümayəndəliyi** fəaliyyət göstərir; ona icra hakimiyyəti başçısı tərəfindən təyin olunmuş nümayəndə rəhbərlik edir və onun əsas vəzifəsi icra hakimiyyəti başçısının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinə kömək göstərməkdən, habelə yerli gömrük orqanları tərəfindən hüquq-mühafizə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi işində yaxından iştirak etməkdən ibarətdir.

Şərh olunanları nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, gömrük fəaliyyəti üzərində inzibati nəzarətin həyata keçirilməsi qaydaları, forma və üsulları müvafiq qanunvericilik aktlarının müəyyənləşdirdiyi hüquq normaları əsasında nizama salınır. Sözügedən sferada gömrük-hüquq normaları qrup şəklində birləşərək gömrük nəzarət hüquq institutunun tərkibində inzibati nəzarət subinstitutunu yaradırlar. Bu kontekstdə həmin subinstituta aşağıdakı formul üzrə doktrinal tərif vermək mümkündür:

gömrük hüququnda inzibati nəzarət subinstitutu dedikdə gömrük fəaliyyəti üzərində idarədaxili və idarədənkenar inzibati nəzarətin həyata keçirilməsini tənzimləyən müvafiq gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

Gömrük orqanlarının müvafiq vəzifə və funksiyalarının effektiv şəkildə yerinə yetirilməsində gömrük hüququnda inzibati nəzarət subinstitutu vacib rol oynayır və o, gömrük nəzarəti hüquq institutunun mühüm tərkib elementlərindən biridir.

---

¹ *Bax:* AR QT, 2012, № 6 // www.president.az/articles/5157 (28.05.2019-cu il).

5.2.4. Gömrük hüququnda məhkəmə nəzarəti

Gömrük işi sahəsində fəaliyyət üzərində həyata keçirilən dövlət nəzarəti formalarından biri də məhkəmə nəzarətidir. Gömrük haqqında qanunvericilik aktlarında müəyyənləşdirildiyi kimi, gömrük orqanlarında qanunların icrasına nəzarəti öz səlahiyyətləri daxilində məhkəmələr də həyata keçirir; məsələn, maraqlı şəxslər gömrük orqanlarının qərarlarından məhkəmə qaydasında şikayət vermək hüququna malikdirlər (GM, maddə 51, 52). Gömrük orqanlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti¹ CPM ilə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir (ƏFQ, maddə 19-1).

Dövlət hakimiyyətinin qollarından biri məhkəmə hakimiyyəti adlanır. **Məhkəmə hakimiyyəti** dedikdə dövlət hakimiyyətinin elə bir xüsusi sahəsi (qolu) başa düşülür ki, o, ədalət mühakiməsi yolu ilə həyata keçirilir. Ədalət mühakiməsi isə fiziki şəxslər, dövlət orqanları, hüquqi şəxslər və digər subyektlər arasında yaranan müxtəlif mübahisələrin qanun əsasında həll edilməsi deməkdir.

Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirdiyi fəaliyyətin əsas istiqaməti vətəndaşların hüquq və mənafelərini qorumaqdan ibarətdir. Bundan əlavə, məhkəmə hakimiyyəti fəaliyyəti nəticəsində ölkənin iqtisadi və dövlət quruluşu cinayət əməllərindən qorunur, mühafizə edilir. Nəzarət etmək məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyət istiqamətlərindən biridir və onu çox vaxt «məhkəmə nəzarəti» adlandırırlar. Məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi sayəsində dövlət orqanlarının qanun çərçivəsində, qanun əsasında fəaliyyət göstərmələri təmin olunur.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətinin **əsasları** Konstitusiyaya ilə müəyyən edilir. Konstitusiyanın III böl-

---

¹ Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi, onun formaları və s. məsələlər barədə bax: məsələn, Hüseynov Ş.İ., Səlimov K.N., Muradov F.N. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti (mühazirələrin qısa konspekti). Dərs vəsaiti. Bakı, 2007, s.68-69; Hüseynov Ş.İ., Kazımov İ.Ə. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti. 100 suala 100 cavab. Dərs vəsaiti. Bakı, 2004, s.75-78 və b.

məsinin VII fəslində təsbit olunan normalar bu məsələnin tən-
zimplənməsinə həsr edilmişdir.

Gömrük hüququnda **məhkəmə nəzarəti** dedikdə gömrük or-
qanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti üzərində
məhkəmə hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəza-
rət başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasında gömrük fəaliyyəti üzərində
məhkəmə nəzarəti məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi
prosesində reallaşır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası-
na görə (maddə 125), ölkədə məhkəmə hakimiyyətini ədalət
mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər. Məhkə-
mə hakimiyyəti isə respublika ərazisində konstitusiya, mülki,
inzibati və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə və qanunla nəzər-
də tutulmuş digər üsullarla diferensial qaydada təmin olunur. Bu-
nunla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı
məhkəmələr fəaliyyət göstərir:¹

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi;
- Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi;
- Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri;
- Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri;
- digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr.

Göstərilən hər bir növ məhkəmə qanunvericilik çərçivəsində
də xüsusi səlahiyyətlərə malikdir. Mülki, inzibati və xüsusilə də
cinayət məhkəmə icraatı zamanı hakimiyyətdən sui-istifadə fakt-
ları araşdırılır, eyni zamanda vəzifəli şəxslərin (o cümlədən
gömrük orqanlarında çalışan əməkdaşların) fəaliyyəti üzərində
nəzarət həyata keçirilir. Düzdür, belə məhkəmə nəzarəti gömrük
hüququnda dolayı nəzarət xarakteri daşısa da, kifayət dərəcədə
effektli sayılır. Gömrük orqanlarının xarakterindən və orada çalı-
şan vəzifəli şəxslərin xidməti vəziyyətindən asılı olmayaraq,
məhkəmələr onların fəaliyyətinin qanuniliyinə hüquqi qiymət
verir, zəruri hallarda xüsusi qətnamə çıxarır, həmçinin hüquq po-

---

¹ *Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemi, hakimlərin statusu və digər məsələlər barədə ətraflı bax: məsələ, Piriycv Ə.S. Azərbaycan Respublikası-
nın hüquq mühafizə orqanları. Dərslik. Bakı, 2005, s.65-189.*

zuntusunun aradan qaldırılması barədə müvafiq gömrük orqanı qarşısında məsələ qoyur, gömrük xidmətinin təqsirkar vəzifəli şəxslərinin müvafiq hüquqi məsuliyyətə cəlb olunması haqqında qərar qəbul edirlər.

Gömrük hüququnda məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması, insan haqlarının qorunması, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərinin təmin olunması işində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələ, xüsusilə, gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri ilə vətəndaşlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərə və yaxud da inzibati mübahisələrə toxunduqda daha aktual xarakter alır.

Gömrük orqanlarının fəaliyyəti üzərində məhkəmə nəzarətinin forması qismində inzibati-yurisdiksiya hüququnda cəmlənmiş və qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyət göstərən müvafiq hüquq institutlarının normaları çıxış edir; həmin institutlara aiddir: şikayət (inzibati iddia) hüququ institutu, inzibati şikayətə baxılması institutu, inzibati iddiaya baxılması institutu, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərə görə vəzifəli şəxslərin məsuliyyəti institutu və s. Bu institutlar isə, məlum olduğu kimi, məcmu şəklində inzibati hüququn sistemində yarım sahə statusuna malik olan inzibati-yurisdiksiya hüququnda cəmləşir; inzibati-yurisdiksiya yarım sahəsi isə inzibati hüququn digər yarım sahələri (idarəetmə hüququ və gömrük hüququ yarım sahələri) ilə daim qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

Belə bir sistemləşmənin sayəsində «inzibati-yurisdiksiya hüququ» fenomeninə daxil olan normalar müvafiq ictimai münasibətlərin kompleks və qarşılıqlı əlaqəli metodlarla tənzimlənməsinə imkan yaradır.

Azərbaycan Respublikasında inzibati məhkəmə icraatı sistemi artıq formalaşmışdır. Belə ki, «İnzibati icraat haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (İİQ, 2005-ci il), «Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi» (İPM, 2009-cu il) və digər normativ hüquqi aktlar qəbul edilmiş və inzibati mübahisələrə dair işlər üzrə məhkəmə icraatı sistemi 01.01.2011-ci il tarixdən fəaliyyətə başlamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (maddə 60) və «İnzibati icraat haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda (İİQ, maddə 77) vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhkəmə təminatı təsbit olunmuşdur. Pozulmuş subyektiv hüquqların və qanunla qorunan maraqların müdafiəsi məqsədilə şəxslərin məhkəməyə müraciət etmək hüququ mülki hüquqların müdafiəsinin əsas formalarındandır.¹

İİQ, İPM, habelə MPM-in normaları məhkəmə müdafiəsinin əsas formalarından biridir. Belə ki, sözügedən normativ hüquqi aktların müvafiq normaları məhkəmə müdafiəsinin real həyata keçirilməsinə xidmət edir. Bu normalar sırasında inzibati icraat, iddia ərizələrinin verilməsi, iddia ərizələrinin qəbulundan imtina, qarılıqlı iddiaların verilməsi və s. hallar əhatə olunur; hüquq və qanunla qorunan maraqları pozulmuş hər kəs (fiziki və ya hüquqi şəxs) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

Bununla da maraqlı şəxs **məhkəmə nəzarəti** altında öz iradəsini reallaşdırır.

Deməli, gömrük hüququnda məhkəmə nəzarəti, əsasən və başlıca olaraq, inzibati hüququn «**idarəetmə hüququ**» və «**gömrük hüququ**» yarım sahələri ilə daim qarşılıqlı əlaqədə olan «**inzibati-yurisdiksiya hüququ**» yarım sahəsi vasitəsilə həyata keçirilir. Eyni zamanda belə nəzarət həm də konstitusiyaya, mülki, inzibati və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə aparılır.

Mühakimə icraatı qaydasında məhkəmələr müvafiq işlərə baxaraq, gömrük orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin əməllərinə, həmçinin onlar tərəfindən çıxarılan qərarlara və yaxud qəbul edilən normativ aktlara hüquqi qiymət verir və bununla da onların fəaliyyətinə müvafiq nəzarət həyata keçirir.

Göründüyü kimi, gömrük orqanlarında qanunların icrasına nəzarəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində məhkəmələr də həyata keçirir. Gömrük hüququnda məhkəmə nəzarəti aşağıda göstərilən **normativ hüquqi aktlar** əsasında reallaşır: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (VII fəsil),

---

¹ *Bax:* Abdullayev A., Abdullayev E. İnzibati icraat haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun kommentariyası. Bakı, 2007, s.231.

«Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1997-ci il), «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1997-ci il), «Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il), İXM (2015-ci il), CM (1999-cu il), ƏFQ (1999-cu il), GM (2011-ci il) və digər normativ hüquqi aktlar.¹

Beləliklə, şərh olunanları ümumiləşdirərək, qeyd edə bilərik ki, gömrük hüququnda məhkəmə nəzarəti aşağıda göstərilən **formalarda** həyata keçirilir:

- mülki, inzibati və cinayət işlərinə məhkəmələr tərəfindən baxılan zaman gömrük xidməti fəaliyyətində qanunçuluğun pozulması hallarının müəyyənləşdirilməsi, qanun pozuntusunun və onu yaradan səbəblərin aradan qaldırılması haqqında xüsusi qəraradların çıxarılması;
- gömrük xidmətinin vəzifəli şəxslərinin inzibati qərarlarından vətəndaşların şikayətlərinin məhkəmələr tərəfindən araşdırılması prosesi;
- gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər haqqında işlərə hakimlər tərəfindən bilavasitə baxılması və s.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, söyləyə bilərik ki, gömrük fəaliyyəti üzərində məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi işi mövcud qanunvericilik aktlarının müəyyən etdiyi normalar (gömrük-hüquq normaları) vasitəsilə qaydaya salınır. Bu sferada mövcud olan gömrük-hüquq normalarını ümumiləşdirərək (cəmləşdirərək) gömrük nəzarəti hüquq institutunun tərkibində məhkəmə nəzarəti subinstitutunu fərqləndirmək mümkündür.

Gömrük hüququnda məhkəmə nəzarəti subinstitutu dedikdə gömrük fəaliyyəti üzərində məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsini tənzimləyən müvafiq gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

---

¹ *Bu barədə ətraflı bax: məsələn, Məhkəmə hakimiyyəti ... Hakim... Qanun.... / Buraxılışa məsul – E.M.Əfəndiyev. Bakı, 2001, 468 s. və b.*

Gömrük orqanlarında qanunların icrasına nəzarətin həyata keçirilməsində məhkəmə nəzarəti subinstitutu «gömrük nəzarəti hüquq institutu» konstruksiyasında vacib element kimi yer tutaraq, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

5.2.5. Gömrük hüququnda prokuror nəzarəti

Gömrük fəaliyyəti üzərində həyata keçirilən dövlət nəzarətinin digər formalarından biri prokuror nəzarətidir.

Gömrük hüququnda **prokuror nəzarəti** dedikdə gömrük orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiq olunması işinə dair prokurorluq orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət başa düşülür.

Gömrük haqqında qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuşdur ki, gömrük orqanlarında qanunların icrasına nəzarəti qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində prokurorluq orqanları da həyata keçirir (GM, maddə 77; ƏFQ, maddə 20 və s.). Prokuror nəzarəti gömrük xidmətinin fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarət sisteminin tərkibində mühüm yer tutur və o, prokurorluq orqanları tərəfindən aparılır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına müvafiq olaraq (maddə 133), Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir.

Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət orqanıdır. Düzdür, Konstitusiyaya görə, prokurorluq qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir, cinayət işləri başlayır və istintaq aparır, məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir, məhkəmədə iddia qaldırır, məhkəmə qərarlarından protest verir. Lakin prokurorluq ədalət mühakiməsini həyata keçirmir, yalnız ona kömək edən orqandır. Deməli, prokurorluq icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları arasında aralıq vəziyyəti tutan xüsusi xarakterli dövlət orqanıdır.¹

---

¹ *Bax:* Allahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslik. Bakı, 2018, s.92.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində prokurorluq orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlər «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə (1999-cu il) tənzimlənilir. Adıçəkilən normativ hüquqi akta əsasən, prokurorluq məhkəmə hakimiyyəti sisteminə daxil olmaqla vahid mərkəzləş-dirilmiş orqandır (maddə 2). Prokurorluq sisteminə aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu;
- Azərbaycan Respublikasının Hərbi Prokurorluğu;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının Prokurorluğu;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının Hərbi Prokurorluğu;
- rayon (şəhər) prokurorluqları;
- hərbi ixtisaslaşdırılmış prokurorluqlar və s.¹

Prokurorluğun əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri də təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiq olunmasına prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsidir. Prokurorluq bu fəaliyyət növünü (funksiyasını) hüquqpozmaların törədilməsi mümkün ola bilən müxtəlif sferalarda realizə edir.

Gömrük orqanlarının fəaliyyətində qanunların icrasına prokuror nəzarətinin əsas **məqsədi** qanunların eyni cür və dürüst icrasının və tətbiqinin təmin olunmasından ibarətdir. Bunun üçün prokurorluq gömrük işi sahəsində aşağıdakı nəzarəti həyata keçirir:

- cinayət və digər qanunazidd hərəkətlər barədə təhqiqat orqanlarına daxil olmuş ərizə və məlumatların qeydə alınması, onlara baxılması və müvafiq tədbirlər görülməsinə dair qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydalara əməl edilməsi;
- təhqiqat orqanları tərəfindən qanunlarda nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin yerinə yetirilməsi və bu fəaliyyət prosesində qəbul olunan qərarların qanunliliyi;²

---

¹ *Bax:* «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının 07.12.1999-cu il tarixli Qanunu (maddə 8).

² *Bax:* «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının 07.12.1999-cu il tarixli Qanunu (maddə 18).

- ibtidai istintaqa rəhbərlik etmək, bilavasitə istintaq aparmaq, dövlət ittihamını müdafiə etmək və digər prosesual funksiyaları həyata keçirmək fəaliyyəti və s.

Prokurorluq gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə dair qanunların tələblərinin əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən icrasını təmin etmək məqsədi ilə bu orqanlar tərəfindən yerinə yetirilən müvafiq tədbirlərin reallaşdırılması və onların qəbul etdiyi qərarların qanuniliyi üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində prokuror nəzarətinin predmetinə aid məsələlər ƏFQ ilə müəyyən edilir.¹ Belə ki, ƏFQ ilə müəyyənləşdirilmiş normaya görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri (gömrük orqanları da həmin subyektlərə aiddir) tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti prokurorluq orqanları həyata keçirir (ƏFQ, maddə 20); prokurorluq orqanları onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil.

Həmçinin gömrük fəaliyyətinə dair prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsi barədə inzibati xətalər qanunvericiliyində (İXM, maddə 54), cinayət-prosessual qanunvericilikdə (CPM, maddə 84) və digər normativ hüquqi aktlarda müvafiq müddəalar nəzərdə tutulmuşdur.

Göründüyü kimi, gömrük fəaliyyəti üzərində prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsinin **hüquqi əsasını** Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il), «Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il), CM (1999-cu il), ƏFQ (maddə 20), CPM (maddə 84), İXM (maddə 54), GM (2011-ci il) və digər normativ hüquqi aktlar təşkil edir.

---

¹ *Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarəti, onun məzmunu və s. məsələlər barədə bax: məsələn, Hüscynov Ş.İ., Kazımov İ.Ə. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti. 100 suala 100 cavab. Dərs vəsaiti. Bakı, 2004, s.74-75; Hüscynov Ş.İ., Səlimov K.N., Muradov F.N. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti (mühazirələrin qısa konspekti). Dərs vəsaiti. Bakı, 2007, s.74-75 və b.*

Prokurorluq haqqında qanunvericiliyə əsasən, gömrük orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən qanunların icra olunmasına müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsi üçün prokurorlar kifayət dərəcədə geniş səlahiyyətlərə malikdirlər. Belə ki, qanunlara riayət edilməsi işi üzərində nəzarət prokurorluğun əsas fəaliyyət istiqamətlərindən (əsas funksiyalarından) biridir. Bununla əlaqədar olaraq, gömrük strukturlarına münasibətdə prokuror yoxlamalarının həyata keçirilməsi mövcud qanunvericiliyin pozulması hallarının aradan qaldırılması üzrə zəruri tədbirlərin vaxtında görülməsi məqsədilə sistemli xarakter daşmalıdır. Prokuror gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən qanun pozuntusuna yol verilməsi hallarını müəyyən etdikdə qanunçuluğun pozulması faktına qanuni formada müvafiq reaksiya göstər-məli və münasibət bildirməlidir.

Prokuror nəzarətində müvafiq **reaksiya göstərilməsi formaları** dedikdə prokurorlar tərəfindən gömrük orqanlarında müəyyən olunmuş qanun pozuntularına, belə pozuntuların və onların törədilməsinə imkan yaradan halların aradan qaldırılmasına, həmçinin qanun pozuntularına yol vermiş təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi məqsədilə reaksiya göstərilməsi prosesində həyata keçirilən tədbirlər başa düşülür; belə tədbir formalarına **prokuror aktları** da deyilir.

«Prokurorluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu prokuror aktlarının müəyyən **növlərini** nəzərdə tutur ki (maddə 21), onlara aşağıdakılar aiddir: xəbərdarlıq, təqdimat, qərar, yazılı göstəriş, iddia ərizəsi (ərizə), məhkəmə qərarlarından protest. Göstərilən aktların müvafiq növlərindən gömrük orqanlarının əməkdaşları tərəfindən xidməti peşə fəaliyyəti həyata keçirilərkən törədilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər kimi prokuror nəzarətində effektiv şəkildə istifadə olunur.

Xəbərdarlıq dedikdə qanun pozuntularından çəkintirmək məqsədi ilə prokuror tərəfindən gömrük əməkdaşına və ya gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə rəsmi şəkildə edilən xəbərdarlıq başa düşülür.

Gömrük hüququnda prokuror nəzarətinin digər forması **təqdimatdır**. Prokuror qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri həyata keçirərkən gömrük xidməti fəaliyyətində qanun pozuntularının, onları doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasına dair gömrük orqanlarına, yaxud onların vəzifəli şəxslərinə təqdimat verir. Təqdimata baxılması və görülmüş tədbirlər barədə bir aydan gec olmayaraq prokurora yazılı məlumat verilməlidir.

Gömrük hüququnda prokuror nəzarətinin mühüm formalarından biri də **qərar** sayılır. Belə ki, prokuror gömrük fəaliyyətinə nəzarət prosesində cinayət və inzibati xəta aşkar etdikdə və digər hallarda müvafiq olaraq cinayət işi başlamaq və ya inzibati xətalara dair icraat başlamaq haqqında, yaxud digər əsaslandırılmış qərar çıxarır.

Prokuror aktlarının digər növü **yazılı göstəriş** hesab olunur. Prokuror qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda təhqiqat və ya ibtidai istintaq orqanlarına yazılı göstəriş vermək hüququna malikdir. Prokurorun təhqiqat və ya ibtidai istintaq məsələlərinə dair yazılı göstərişinin gömrük orqanları tərəfindən icrası məcburidir.

Gömrük hüququnda prokuror nəzarəti qaydasında prokuror Azərbaycan Respublikasının prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda **iddia ərizəsi (ərizə)** ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Bu, prokuror aktlarının formalarından biridir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, prokuror Azərbaycan Respublikasının prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda **məhkəmə qərarlarından protest** verir. Bu növ prokuror aktı gömrük-hüquq münasibətləri ilə bağlı məsələlərə də şamil olunur. Protest prokurorun iştirak etdiyi iş üzrə məhkəmə qərarlarından onun yuxarı məhkəməyə verdiyi şikayətdir və öz hüquqi statusuna, hüquqi nəticələrinə görə digər tərəfin şikayətinə bərabər tutulur.

Gömrük fəaliyyətinin əsas təyinatı gömrük sərhədindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələri barədə gömrük-tarif tənzimlənməsindən, insanların həyat və sağlamlığını, hüquq və azadlıq

larını, dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini və mülkiyyətini hüquqazidd əməllərdən qorumaqdan ibarətdir. Gömrük xidmətinin geniş spektrli və sosial yönümlü təyinatını, habelə onun yerinə yetirdiyi əsas vəzifələri nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, bu amillər gömrük hüququnda prokuror nəzarətinin daim həyata keçirilməsini şərtləndirir.

Gömrük fəaliyyəti üzərində prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsi işi müvafiq qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuş hüquq normaları vasitəsilə nizamlanır. Gömrük hüququnda prokuror nəzarəti funksiyasını reqlamentləşdirən və qaydaya salan gömrük-hüquq normaları ayrılaraq prokuror nəzarəti subinstitutunu yaradırlar. **Gömrük hüququnda prokuror nəzarəti subinstitutu** dedikdə gömrük fəaliyyəti üzərində prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsini tənzimləyən gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Sözügedən subinstitut gömrük nəzarəti hüquq institutunda özünə yer alaraq, onun tərkib hissəsini (elementini) təşkil edir.

Beləliklə, şərh olunanları ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, gömrük işi sahəsində fəaliyyət üzərində hüquqi nəzarətin həyata keçirilməsini tənzimləyən gömrük-hüquq normaları ayrı-ayrı subinstitutlar (parlament nəzarəti subinstitutu, inzibati nəzarət subinstitutu, məhkəmə nəzarəti subinstitutu və prokuror nəzarəti subinstitutu) üzrə qruplaşaraq sistem şəklində gömrük nəzarəti hüquq institutunu yaradırlar. Bu institut da, öz növbəsində, gömrük məsuliyyət hüquq institutu ilə birləşərək «gömrük hüququnda nəzarət və məsuliyyət» hüquqi konstruksiyanın formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

5.3. Gömrük hüququnda məsuliyyət

5.3.1. Gömrük hüququnda məsuliyyət anlayışı, onun funksiyaları və prinsipləri

Hüquqi və demokratik cəmiyyətdə qanunun aliliyinin təmin olunmasında və hüquq qaydalarına əməl edilməsində hər bir qanun pozuntusu faktına görə məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında **məsuliyyət** anlayışına xüsusi bir norma həsr olunmuşdur. Əsas Qanunda təsbit edilmiş müddəyə görə, Konstitusiyasının və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan sui-istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur (maddə 80).

Məsuliyyətin müxtəlif növləri fərqləndirilir: sosial məsuliyyət, mənəvi məsuliyyət, siyasi məsuliyyət və hüquqi məsuliyyət. **Sosial məsuliyyət** daha əhatəli və ümumiləşdirilmiş anlayışdır. Bu məsuliyyət cəmiyyətdəki, ictimai həyatdakı bütün məsuliyyət növlərini özündə birləşdirir. Elə bu baxımdan, qeyd edə bilərik ki, **hüquqi məsuliyyət** sosial məsuliyyətin bir növü kimi çıxış edir.

Hüquq ədəbiyyatı səhifəsində göstərildiyi kimi,¹ «məsuliyyət» ifadəsi kifayət qədər geniş anlayışdır; o, fəlsəfədə, sosiologiyada, hüquqda və digər sahələrdə işlədilir. Məsuliyyət yalnız qanunla müəyyənləşdirilir, onun əmələ gəlməsinin və tətbiqinin dəqiq əsasları olur.

Biz məsuliyyət anlayışını hüquqi mənada işlədirik və onun iki forması fərqləndirilir:

- hüquqi cəhətdən məsuliyyət hüquq normalarında nəzərdə tutulan tənbeh tədbirləridir;
- məsuliyyət hüquqi qurum kimi tənbeh tədbirlərini müəyyənləşdirən hüquq normalarının sistemidir.

Məsuliyyət **çoxcəhətli** anlayış olmaqla, hər bir şəxsin cəmiyyət qarşısında mənəvi borcu və hüquq normalarına əməl olunması ilə fərqlənən əxlaqi və hüquqi kateqoriyadır.

Məsuliyyət anlayışı geniş mənada – cəmiyyət tərəfindən mühakimə olunan əməllər törətmiş şəxsin üzərinə onun etdiyi əməllərin mənfi nəticələrinə məruz qalmaq öhdəliyinin qoyulması deməkdir. «Məsuliyyət» termini əksər hallarda şəxsin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin hazırda və gələcəkdə həyata keçiril-

---

¹ *Məsələn, bax:* Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Bakı, 2002; Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli. Bakı, 2001; Əliyev E.Ə. Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin hüquqi əsasları. Bakı, 2010 və s.

məsinə görə müvafiq tədbir mənasında işlədilir. Bu, pozitiv məsuliyyətdir. **Pozitiv məsuliyyət** dövlət və cəmiyyət qarşısında cəmiyyət üzvləri tərəfindən vətəndaşlıq borcu ilə əlaqədar olan faydalı hərəkətlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Pozitiv məsuliyyətdən fərqli olaraq, hüquqazidd əmələ (hüquq pozuntusuna) görə məsuliyyət **retrospektiv məsuliyyət** adlanır. Burada məsuliyyət anlayışı hüquq pozuntusu anlayışı ilə sıx surətdə bağlıdır. Hüquq pozuntusu şəxsin məsuliyyət ölçüsünün müəyyən olunması üçün əsasdır. Məsuliyyət şəxsin yol verdiyi hüquq pozuntusuna görə cavab vermək vəzifəsidir. Əgər hər hansı cavab vermək vəzifəsi eyni zamanda tələb etmək hüququnu nəzərdə tutarsa, onda məsuliyyət özü elə hüquqi münasibətdir.

Deməli, məsuliyyət, mahiyyətcə, özünün xüsusi orqanları sımasında dövlətlə hüquq pozuntusuna görə cavab vermək vəzifəsi daşıyan şəxs arasındakı **hüquqi münasibəti** ifadə edir. Belə halda hüquq pozuntusu bu növ hüquqi münasibətin yaranması üçün hüquqi fakt rolunu oynayır. Deyilənləri bütövlükdə gömrük fəaliyyəti nəticəsində yaranan gömrük-hüquq münasibətlərinə də aid etmək olar.

Hüquq pozuntusu dedikdə anlaqlı vəziyyətdə olan və müəyyən yaş həddinə çatan şəxsin (subyektin) təqsirli, hüquqazidd elə bir davranışı başa düşülür ki, bu davranış cəmiyyətə, dövlətə və ya ayrı-ayrı şəxslərə zərər vurur və hüquqi məsuliyyətə səbəb olur.¹

Məsuliyyətin heç də bütün növləri dövlət məcburiyyətinin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar deyildir. Dövlətin məcburedici tədbirləri yalnız şəxs öz vəzifəsini yerinə yetirməkdən imtina etdiyi halda tətbiq olunur. Gömrük-hüquq münasibətlərində məsuliyyət məsələsinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, o, şəxsin hüquq pozuntusuna görə təqsirləndiyi vaxtdan etibarən meydana gəlir və dövlətin məcburedici qüvvəsinin tətbiqinə səbəb olur.

Məsuliyyət hər hansı digər ictimai kateqoriya kimi **sosial təyinata** malikdir. Bu, hüquq pozuntusuna görə ədalətli, əsaslı və

---

¹ *Bax*: Allahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslük. Bakı, 2018, s.146-147.

qanuni cəzalandırma yolu ilə ictimai qaydanı mühafizə etməkdən ibarətdir. Lakin məsuliyyət bu vəzifəni yerinə yetirməklə bərabər, eyni zamanda insanları qanuna tabe olmaq və ona hörmət etmək ruhunda tərbiyələndirir, hüquq pozuntusunun qarşısını almaq vasitəsi kimi çıxış edir.

Hüquq pozuntusu törədildikdə, yəni cəmiyyətə, dövlətə və ayrı-ayrı şəxslərə zərər vurulduqda hüquq pozuntusu törədən şəxsə məsuliyyət tədbirləri tətbiq edilir. Hüquq normalarında nəzərdə tutulduğuna görə onlar **hüquq məsuliyyət tədbirləri** adlanır.

İctimai cəhətdən təhlükəli və zərərli olmalarına görə hüquq pozuntularının **iki növü** fərqləndirilir: cinayət və xəta. İctimai cəhətdən ən təhlükəli və zərərli hüquq pozuntusu **cinayət** hesab edilir. İctimai təhlükəli və zərərli olmaq dərəcəsi nisbətən az olan hüquq pozuntusu isə **xəta** (hüquqi xəta) adlanır. Özünün obyektinə vurulan zərərin xarakterinə və müəyyən edilən məsuliyyət tədbirlərinə görə xətalara **üç növü** fərqləndirilir:

- mülki xəta (hüquq pozuntusu);
- inzibati xəta (hüquq pozuntusu);
- intizam xətası (hüquq pozuntusu).

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, hüquq pozuntusu (istər cinayət hüquq pozuntusu, inzibati hüquq pozuntusu, mülki hüquq pozuntusu, istərsə də intizam hüquq pozuntusu olsun – fərqi yoxdur) törədildiyi halda hüquqi məsuliyyət məsələsi ortaya çıxır. Hüquqi məsuliyyət isə, qeyd etdiyimiz kimi, sosial məsuliyyətin bir növü olub ictimai həyatın müxtəlif sahələrində yaranır.

Gömrük işi sahəsində hüquqi məsuliyyət dedikdə hüquq normalarında nəzərdə tutulan elə tədbirlər başa düşülür ki, bu tədbirlərin tətbiq edilməsi nəticəsində hüquq pozuntusu törədən şəxs üçün mənfi nəticə yaranır. Mənfi nəticə (əlavə yük) isə özünü hüquq pozuntusu törədən gömrük hüquq subyektinə əlavə vəzifə həvalə olunmasında və yaxud da həmin şəxsin malik olduğu hüquqdan məhrum edilməsində və ya belə hüququn məhdudlaşdırılmasında biruzə verir. Göründüyü kimi, gömrük fəaliyyəti sferasında hüquq pozuntusu törədən şəxsə qarşı tətbiq edilən

tənbeh tədbirlərinin xarakteri, ölçüsü və s. məsələlər müvafiq gömrük-hüquq normaları vasitəsilə müəyyənləşdirilir.

Gömrük qanunvericiliyində gömrük orqanları əməkdaşının cavabdehliyini (məsuliyyətini) nəzərdə tutan ayrıca normalar mövcuddur (GM, maddə 39,40 və s.). Belə ki, gömrük əməkdaşı hüquqazidd hərəkətlərinə görə qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır. Həmçinin ƏFQ-də təsbit edilmişdir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun pozulmasına görə məsuliyyət yaranır (ƏFQ, maddə 21); gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinə xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən hədə-qorxu gəlinməsi, onlara müqavimət göstərilməsi, bununla əlaqədar həyatına, sağlamlığına və əmlakına zorakılıq və ya qəsd edilməsi qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə səbəb olur (GM, maddə 55.5).

Gömrük qanunvericiliyinin digər bir müddəasında nəzərdə tutulmuşdur ki, fiziki qüvvələrin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın qanunsuz tətbiqinə yol verən gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məsuliyyət daşıyırlar (GM, maddə 77.6). Belə gömrük-hüquq normaları sistem şəklində birləşərək gömrük hüququnda məsuliyyət institutunu yaradırlar.

Beləliklə, gömrük fəaliyyəti sahəsində **hüquqi məsuliyyət institutu** anlayışını aşağıdakı kimi formulə etmək olar:

gömrük hüququnda məsuliyyət institutu dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində hüquq pozuntusu törətmiş şəxslərə qarşı səlahiyyətli orqan və ya vəzifəli şəxs tərəfindən tənbeh tədbirlərinin tətbiq edilməsini tənzimləyən gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

Hüquq pozuntusunun xarakteri hüquq pozuntusu törətmiş şəxs barəsində hüquqi məsuliyyət¹ növünün müəyyən olunması üçün zəmin sayılır. Bütünlükdə gömrük fəaliyyəti sahəsində hü-

---

¹ *Hüquqi məsuliyyət (ing. juridical liability / responsibility) anlayışı, onun əsas funksiyaları və növləri barədə bax: məsələn, Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю. Тихомирова. М., 2005, с.949; Hüquq ensiklopedik lüğəti / Baş redaktorlar: Dadaşzadə A.M., Vəliyev İ.Ö. Bakı, 1991, s.512 və b.*

quci məsuliyyət institutu **sahəvi əlamətlərə** (elementlərə) görə aşağıdakı subinstitutular üzrə təsnifləşdirilir:

- cinayət hüquq məsuliyyəti subinstitutu;
- inzibati hüquq məsuliyyəti subinstitutu;
- mülki hüquq məsuliyyəti subinstitutu;
- intizam hüquq məsuliyyəti subinstitutu.

Əgər hüquq pozuntusu cinayət törədilməsi halları ilə bağlıdırsa, onda **cinayət hüquq məsuliyyəti** yaranır. İnzibati xətalara yol verilən hallarda **inzibati hüquq məsuliyyəti**, əmlak, həyat və sağlamlığa zərər vurulduğu hallarda **mülki hüquq məsuliyyəti**, qulluq (xidmət) intizamı pozulduğu hallarda isə **intizam hüquq məsuliyyəti** əmələ gəlir. Göstərilən hər bir hüquqi məsuliyyət növlərini tənzimləyən gömrük-hüquq normaları ayrı-ayrı qruplar üzrə birləşərək müvafiq hüquqi məsuliyyət subinstitutlarını yaradırlar.

Gömrük hüququnda məsuliyyət institutunun **predmetini** gömrük fəaliyyəti sahəsində hüquq pozuntusu törətmiş subyektlərə qarşı cinayət-hüquqi, inzibati-hüquqi, mülki-hüquqi və intizam-hüquqi məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə bağlı yaranan spesifik ictimai münasibətlər təşkil edir.

Gömrük fəaliyyəti sahəsində hüquqi məsuliyyət institutu müəyyən **funksiyalar** yerinə yetirir. Bu funksiyaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- repressiv funksiya;
- preventiv funksiya;
- bərpəedici funksiya;
- stimullaşdırıcı funksiya;
- siqnalverici funksiya.

Repressiv funksiya o deməkdir ki, gömrük fəaliyyəti sahəsində hüquqi məsuliyyət institutu bu funksiya vasitəsilə təqsirkar şəxsi hüquq pozuntusu törətdiyinə görə tənbeh edir, onu cəzalandırır. Repressiv funksiya şəxs üçün arzuolunmaz (əlverişsiz) mənfə nəticə yaratmaqda ifadə olunur. Bu funksiya cərimə və ya cəzaverici funksiya da adlanır.

Preventiv funksiya ondan ibarətdir ki, bu funksiya vasitəsi ilə gömrük fəaliyyəti sahəsində gələcəkdə baş verə biləcək hər hansı hüquq pozuntusunun qarşısı alınsın, yəni gömrük-hüquq subyektlərinə tərbiyəvi təsir göstərir. Ona görə də bu funksiya bəzən tərbiyələndirici funksiya da adlanır.

Gömrük hüququnda **bərpaedici funksiyanın** mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hüquq pozuntusu nəticəsində zərərçəkən şəxsin düşdüyü ziyanın əvəzinin ödənilməsi, onun pozulmuş hüquq və mənafeələrinin bərpa olunması bu funksiya sayəsində təmin edilir. Bu baxımdan, bərpaedici funksiya kompensasiya funksiyası da adlanır.

Gömrük hüququnda **stimullaşdırıcı funksiyanın** mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hüquqi məsuliyyət institutu bu funksiya vasitəsilə gömrük-hüquq münasibətləri iştirakçılarını lazımınca davranmağa meyilləndirir. Bu münasibətlərdə çıxış edən tərəflər başa düşürlər ki, əgər vəzifə lazımı qaydada icra edilməzsə, bunun nəticəsində hüquq pozuntusu (qarşı tərəf üçün mənfə nəticələr) törənə bilər. Ona görə də stimullaşdırıcı funksiya bəzən təkanverici funksiya da adlanır.

Gömrük hüququnda **siqnalverici funksiya** o deməkdir ki, gömrük hüquqi məsuliyyət institutu bu funksiyanın köməyi sayəsində hüquq pozuntusunun yaranmasına şərait yaradan davranışın qüsurlu olması barədə məlumat verir; əgər bu cür məlumat verilməzsə, onda hüquq pozuntusuna yol verilə bilər. Bu funksiyanı eyni zamanda xəbərdarlıq etmək funksiyası da adlandırmaq mümkündür.

Gömrük hüquqi məsuliyyət institutunun əsas mahiyyəti və sosial istiqaməti onun **prinsiplərində** təzahür edir. Bu prinsiplər, bir qayda olaraq, gömrük haqqında qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdır. Gömrük haqqında qanunvericilik isə, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Gömrük Məcəlləsindən, Gömrük tarifi haqqında Qanundan, digər normativ hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir (GM, maddə 4).

Gömrük hüququnda tətbiq edilən **hüquqi prinsiplər** (yəni hüququn ümumi prinsipləri, hüququn əsas prinsipləri və hüququn xüsusi prinsipləri)¹ bütövlükdə hüquqi məsuliyyət institutuna da şamil olunur. Məhz hüququn ümumi, əsas və xüsusi prinsipləri vasitəsilə gömrük hüquqi məsuliyyət institutu öz funksiyalarını yerinə yetirir.

Gömrük hüquqi məsuliyyət institutunda tətbiq edilən prinsiplər sırasında məsuliyyət məsələləri ilə bağlı aşağıda göstərilən **spesifik prinsipləri** xüsusilə fərqləndirmək lazımdır. Onlara aiddir:

- labüdlük prinsipi;
- məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi prinsipi;
- zərərin tam həcmdə ödənilməsi prinsipi;
- təqsirə görə məsuliyyət prinsipi və s.

Gömrük hüququnda **labüdlük prinsipi** dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində hər hansı bir hüquq pozuntusu törədən istənilən şəxsin hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi başa düşülür. Bu prinsipə görə, gömrük fəaliyyəti sahəsində hüquq pozuntusu törədən şəxs məsuliyyətdən kənar qala bilməz. Bəzi hallarda labüdlük prinsipinin tətbiqi məhdudlaşır. Məsələn, üzrlü səbəb olmadan iddia müddətinin ötürülməsi labüdlük prinsipinin tətbiqini istisna edir ki, bu halda subyektin pozulmuş hüququ məhkəmə yolu ilə müdafiə olunmur.

Gömrük hüququnda **məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi prinsipi** onu bildirir ki, gömrük hüquqi məsuliyyət tədbiri törədilmiş hüquq pozuntusunun ictimai təhlükəlilik xarakteri və dərəcəsi, hüquq pozuntusu törədən şəxsin təqsir forması, əməlin zərərlik dərəcəsi və digər amillər nəzərə alınmaqla tətbiq edilir. Sözügedən prinsipə görə, təqsirkar şəxs məsuliyyətə cəlb edilərkən konkret hər bir hal və şərait nəzərə alınır.

Gömrük hüquqi məsuliyyət institutunda tətbiq edilən **zərərin tam həcmdə ödənilməsi prinsipi** onu ifadə edir ki, hüquq pozuntusu törədildikdə zərərvuran subyekt zərərin əvəzini ya na-

---

¹ *Bu barədə kitabın II fəslində geniş söhbət açılmışdır; bax, § 2.2.1. Gömrük hüququnun prinsipləri anlayışı.*

tura şəklində ödəyir (eyni keyfiyyətli və eyni növlü əşyanın verilməsi, zay olan və korlanan əşyanı bərpa etmək və s.), ya da kompensasiya edir (kompensasiya real zərərdən və əldən çıxmış faydadan ibarətdir). Göstərilən prinsipə görə, gömrük fəaliyyətində hüquq pozuntusu törədilməsi nəticəsində zərərçəkənin əmlak vəziyyəti sahəsində yaranan bütün mənfi nəticələr aradan qaldırılır və bununla da onun əmlak vəziyyəti bərpa olunur.

Gömrük hüquqi məsuliyyət institutunda tətbiq edilən prinsiplərdən biri də **təqsirə görə məsuliyyət prinsipidir**. Bu prinsip onu ifadə edir ki, gömrük fəaliyyəti sferasında hüquq pozuntusu törədən şəxs yalnız təqsiri olduqda, həmin pozuntuya görə məsuliyyət daşıyır; əgər həmin şəxsin təqsiri yoxdursa, o, hüquqi məsuliyyətə cəlb edilə bilməz.¹

Bəzi hallarda təqsirə görə məsuliyyət prinsipi məhdudlaşır. Bu o deməkdir ki, şəxs təqsirli olub-olmamasından asılı olmayaraq, hüquq pozuntusuna görə məsuliyyət daşıyır. Məsələn, təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin qanunsuz məhkumetmə, cinayət məsuliyyətinə qanunsuz cəlbətmə və s. əməllər nəticəsində fiziki şəxsə vurulmuş zərərin əvəzi onların təqsirindən asılı olmayaraq, tam həcmdə ödənilir (MM, maddə 1101, 1-ci bənd).

Gömrük hüququnda tətbiq edilən göstərdiyimiz bu və digər sahədəxili prinsiplər sistem halında birləşərək gömrük hüquqi məsuliyyət institutunun hüquqi təbiətini və səciyyəvi cəhətlərini xarakterizə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hüquq pozuntusunun törədilməsi halları gömrük fəaliyyətinə hüquqi nəzarətin həyata keçirilməsi prosesində aşkarlanır və bunun da nəticəsində müvafiq məsuliyyət tədbirləri görülür. Deməli, gömrük fəaliyyətində hüquqi nəzarət və hüquqi məsuliyyət daim bir-biri ilə qarşılıqlı rəbitədə olurlar. Bu kontekstdə «gömrük nəzarət hüquq institutu» hüquq pozuntusu faktını aşkarlayır, «gömrük məsuliyyət hüquq institutu» isə hüquq pozuntusu törətmiş subyekt barəsində hüquqi

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təqsirsizlik prezumpsiyası müəyyənləşdirilmişdir (maddə 63). Belə ki, hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır.

məsuliyyət tədbirlərinin tətbiqini tənzimləyir və onlar birləşərək bütövlükdə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər.

5.3.2. Gömrük hüququnda məsuliyyətin əsası, şərtləri və özünəməxsus xüsusiyyətləri

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, «gömrük-hüquq məsuliyyətinin əsasları» və «gömrük-hüquq məsuliyyətinin şərtləri» kimi iki anlayış sinonim (eynimənalı) anlayışlar hesab edilmir. Bu iki anlayış bir-birilə nə qədər qarşılıqlı əlaqədə olsa da, onlar mənə və məzmunca üst-üstə düşümlər.

Hüquqi məsuliyyət tədbirlərini (məsələn, cərimə, zərərin əvəzinin ödənilməsi, hüququn məhdudlaşdırılması və s.) pozuntu törədən şəxsə tətbiq etmək üçün həm hüquq məsuliyyətinin əsası, həm də hüquq məsuliyyətinin şərtlərinin olması tələb edilir.

Hüquq doktrinasında irəli sürülən və üstünlük təşkil edən konsepsiyaya görə, subyektiv hüquqların pozulması dedikdə zərər vurulması faktı başa düşülür. Doğrudan da, zərər vurulması faktı yoxdursa, onda hüquq məsuliyyəti də yaranmır. Bu o deməkdir ki, zərər vurmaq faktı məsuliyyətin yaranma əsasıdır. Zərər dedikdə cəmiyyətə, dövlətə və ya ayrı-ayrı şəxslərə vurulan həm maddi ziyan, həm də mənəvi (qeyri-maddi) ziyan başa düşülür. Zərər vurulması faktı hüquqi fakt rolunu oynayır, yəni bu faktın nəticəsində məsuliyyət yaranır.¹ Deməli, gömrük hüququnda **məsuliyyətin əsası** dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində zərərçəkənin subyektiv hüquqlarının pozulmasına (hüquq pozuntusuna) dəlalət edən hüquqi fakt – zərərin mövcudluğu başa düşülür.

Gömrük hüququnda **zərər** dedikdə hüququ pozulmuş (zərəre məruz qalmış) şəxsin düşdüyü və düçar olduğu elə maddi itki başa düşülür ki, bunun nəticəsində onun əmlakı və ya malik olduğu şəxsi qeyri-maddi nemətləri azalır. Bu o deməkdir ki, hüquq pozuntusu nəticəsində zərərçəkən şəxsin ya əmlakına ziyan dəyir, ya da onun malik olduğu şəxsi qeyri-maddi nemətlərə (həyat və

---

¹ *Bax: məsələn*, Allahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslik. Bakı, 2018, s. 149 və b.

sağlamlığa, şərəf və ləyaqətə, şəxsiyyət və s.) zərər vurulur. O, hüquqi məsuliyyətin məcburi, zəruri və labüd əsasıdır.

Hüquq ədəbiyyatı səhifələrində məsuliyyətin hər bir halda, adətən, üç **əsasının** olması göstərilir:¹

- faktiki əsas (hüquq pozuntusu);
- hüquqi əsas (pozuntunun tövsif olduğu hüquqi norma);
- prosessual əsas (bu, bir qayda olaraq, inzibati məsuliyyətdə olur).

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, gömrük hüququnda məsuliyyət gömrük-hüquq pozuntusunun törədilməsi ilə əlaqədar əmələ gəlir və o, yəni hüquq pozuntusu məsuliyyətin yaranmasına əsas sayılır. Belə ki, gömrük-hüquq pozuntusu faktı müəyyən tərkib əlamətlərə malik olmaqla, məsuliyyətin əsası kimi çıxış edir. Bu əlamətlərə hüquq pozuntusunun aşağıdakı **tərkib elementləri** daxildir: obyekt, obyektiv cəhət, subyekt, subyektiv cəhət.

Beləliklə, yalnız gömrük-hüquq pozuntusu faktının tərkibi, yəni onun bütün tərkib əlamətlərinin məcmusu şəxsin müvafiq məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün yeganə əsasdır. Bu əlamətlərin hətta birinin olmaması gömrük hüququnda məsuliyyəti istisna edir.

Hüquq pozuntusu hüquqazidd davranışın müəyyən növüdür; o, bütün hallarda hüquqazidd davranışdır. Lakin hüquqazidd davranış bütün hallarda hüquq pozuntusu sayılmır; onun hüquq pozuntusu hesab edilməsi üçün müəyyən əlamətlərin mövcud olması zəruridir.

Bu kontekstdə hüquq elmi hüquq pozuntusunun bir neçə əlamətini müəyyənləşdirir. Məhz bu **əlamətlər** hüquq pozuntusunu xarakterizə etməyə imkan verir və onlara aşağıdakılar aiddir:

- ictimai təhlükəli davranış;
- şəxslərin (subyektlərin) təqsirli davranışı;
- hüquqi məsuliyyətə səbəb olmaq;

---

¹ *Məsələ, bax:* Əliyev E.Ə. Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2010, s. 143 və b.

- hüquq pozuntusu anlaqlı vəziyyətdə olan və ya müəyyən yaş həddinə çatan şəxsin hüquqazidd davranışı olmalıdır və s.

Gömrük fəaliyyətində hüquqazidd davranışın gömrük-hüquq pozuntusu kimi sayılması üçün göstərdiyimiz əlamətlər əsas kimi qəbul edilir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, gömrük-hüquq pozuntusuna görə hüquqi məsuliyyətin tətbiq edilməsi üçün həm də qanunda nəzərdə tutulmuş şərtlərin olması zəruridir. Belə ki, qanunda nəzərdə tutulan həmin şərtlər əsasında gömrük-hüquq pozuntusu faktına hüquqi qiymət verilməsi, yəni bu faktın tövsif edilməsi gərəkdir. Bu cür hüquqi qiymətvermənin əsas məqsədi və təyinatı müvafiq faktı «gömrük-hüquq pozuntusu» kimi tövsif etməkdir. Əgər həmin fakt «gömrük-hüquq pozuntusu» kimi tövsif olunsa, onda müvafiq hüquqi məsuliyyət tədbiri tətbiq edilir. Bu, bir daha onu göstərir ki, gömrük-hüquq pozuntusu gömrük hüququnda hüquqi məsuliyyətin tətbiqedilmə əsasıdır.

Məlum olduğu kimi, gömrük-hüquq pozuntusu faktına qanunda nəzərdə tutulan şərtlər əsasında hüquqi qiymət verilir. Bu şərtlər vasitəsilə hüquq pozuntusu törədən şəxsə hüquqi məsuliyyət tədbiri formasında müvafiq sanksiya tətbiq edilir; həmin şərtlər gömrük hüququnda hüquqi məsuliyyətin şərtləri adlanır.

Gömrük hüququnda **hüquqi məsuliyyətin şərtləri** dedikdə qanunda nəzərdə tutulan elə tələblər başa düşülür ki, bu tələblər əsasında hüquq pozuntusu (zərər vurulması) faktına hüquqi qiymət verilir və məsuliyyət tədbiri tətbiq edilir. Həmin **şərtlər** (tələblər) gömrük hüququnda hüquqi məsuliyyətin əsasını – hüquq pozuntusu faktını xarakterizə edir və onlara aşağıdakılar aiddir:

- 1) şəxsin (hüquq pozuntusu törədən şəxsin) hüquqazidd davranışı;
- 2) həmin şəxsin (hüquq pozuntusu törədən şəxsin) hüquqazidd davranışı ilə vurulmuş zərər faktı (nəticə) arasında səbəbiyyət əlaqəsi;
- 3) həmin şəxsin (hüquq pozuntusu törədən şəxsin) təqsiri.

Göründüyü kimi, gömrük-hüquq məsuliyyətinin şərtlərindən biri hüquqazidd davranış (əməl) adlanır. Qeyd etmək lazımdır ki,

cəmiyyətdə şəxslərin davranışı iki formada olur: hüququayğun davranış, hüquqazidd davranış. Şəxslərin gömrük-hüquq normalarının göstərişlərinə uyğun olan davranışına **hüququayğun** davranış deyilir. Təbii ki, hüququayğun davranış gömrük hüququnda məsuliyyəti istisna edir və o, ictimai cəhətdən lazımi, faydalı olan davranışdır.

Lakin bəzən şəxslər gömrük-hüquq normalarında ifadə olunan hüquqi göstərişlərə uyğun gəlməyən əməllər törədirlər, müəyyən edilmiş tələbləri pozurlar. Belə halda isə, sözsüz ki, hüquqazidd davranış (əməl) göz önündədir. Şəxslərin gömrük-hüquq normalarının göstərişlərinə zidd olan və bu göstərişləri pozan əməllərinə **hüquqazidd davranış** deyilir.

Hüquqazidd davranış odur ki, bu cür davranış (əməl) obyektiv hüquq normaları və başqa şəxslərin subyektiv hüquqları ilə ziddiyyət təşkil edir. Deməli, obyektiv xarakterə malik olan əməlin (davranışın) hüquqazidd olmasını müəyyənləşdirmək üçün iki şərtin olması zəruridir:

- davranış (əməl) obyektiv hüquq normasını pozmalıdır;
- davranış (əməl) subyektiv hüququ pozmalıdır.

Gömrük hüququnda **obyektiv hüquq normasının pozulması** dedikdə hüquqi aktın (gömrük haqqında qanunvericilik aktının) pozulması başa düşülür. **Subyektiv hüququn pozulması** isə konkret subyektin malik olduğu hüququn pozulması deməkdir.

Bununla bərabər, bəzi hallarda göstərilən ümumi qaydadan **istisnaya** yol verilir. Məsələn, zəruri müdafiə, son zərurət, anlaşıqlıq, peşəkar əmək funksiyasının (yanğınsöndürmə, baytarlıq, səhiyyə xidməti və s.) yerinə yetirilməsi və ya icrası zamanı digər şəxslərin subyektiv hüquqlarının müəyyən hallarda pozulması hüquqazidd əməl sayılmır. Bundan əlavə, subyektin qanunda və ya digər hüquqi aktda nəzərdə tutulan həddə öz hüquqlarını həyata keçirməsi də hüquqazidd əməl hesab olunmur.

Hüquqazidd davranış hüququayğun davranışın antipodudur və öz ictimai xarakterinə görə cəmiyyətə ziddir. Hüquqazidd davranışın müəyyən növü, bir az öncə qeyd etdiyimiz kimi, hüquq pozuntusu adlanır.

Hüquqazidd davranış (əməl) iki formada ifadə olunur: hərəkət, hərəkətsizlik. **Hərəkət formasında hüquqazidd davranış** gömrük qanunvericilik aktlarında təsbit edilmiş hüquqi göstərişlərin aktiv şəkildə pozulmasında ifadə olunur. **Hərəkətsizlik formasında hüquqazidd davranış** isə gömrük qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hüquqi göstərişlərin passiv şəkildə yerinə yetirilməməsində ifadə olunur.

Gömrük-hüquq məsuliyyətinin şərtlərindən digəri **hüquqazidd davranışla baş vermiş nəticə arasındakı səbəbiyyət əlaqəsi** sayılır.

Gömrük hüququnda **səbəbiyyət əlaqəsi** dedikdə hüquq pozuntusu törədən şəxs (zərərvuranın) hüquqazidd davranışı ilə baş vermiş nəticə (zərər) arasında bağlılıq başa düşülür. Deməli, hüquq pozuntusu törədən şəxsi hüquqi məsuliyyətə cəlb etmək üçün hüquqi əhəmiyyətə malik olan səbəbiyyət əlaqəsinin mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

Sivilistika elmində səbəbiyyət əlaqəsi haqqında bir neçə **nəzəriyyə** işlənib hazırlanmışdır ki, onlara aşağıdakılar aiddir:

- birbaşa və dolaylı səbəbiyyət əlaqəsi nəzəriyyəsi;
- zəruri şərt nəzəriyyəsi;
- imkan və gerçəklik nəzəriyyəsi;
- zəruri və təsadüfi səbəbiyyət əlaqəsi nəzəriyyəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən nəzəriyyələr arasında prinsipial fərqlər yoxdur, onlar bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etmir, əksinə, biri digərini tamamlayır. Bu nəzəriyyələrdən düzgün istifadə edilməsində **əsas məqsəd** odur ki, gömrük-hüquq pozuntusu törədən şəxsi hüquqi məsuliyyətə cəlb etmək üçün lazım olan və kifayət edən səbəbiyyət əlaqəsini tapmaq mümkün olsun.

Lakin, eyni zamanda qeyd etməliyə ki, «səbəbiyyət əlaqəsi» anlayışı fəlsəfi kateqoriyadır. Səbəbiyyət haqqında ümumi fəlsəfi nəzəriyyə mövcuddur ki, bu, səbəbiyyət nəzəriyyəsi adlanır. Həmin nəzəriyyəyə görə, obyektiv dünyada səbəbsiz nəticə yoxdur, yəni gerçəklikdə cism və hadisələr arasında səbəb-nəticə əlaqəsi mövcuddur: səbəbi olmayan heç bir nəticə və nəticə ilə bağlı olmayan heç bir səbəb yoxdur; onlar dialektik vəhdətdə olub, qarşılıqlı əlaqədədir. Səbəb nəticəni doğurur, eyni zamanda

nəticə də passiv deyil, o, öz səbəbinə təsir göstərir. Belə ki, səbəblə nəticə arasında daxili qanunauyğun əlaqə mövcuddur, hadisələrin səbəbli əlaqəsi obyektiv xarakter daşıyır. Səbəb-nəticə əlaqələrinin fəlsəfi mahiyyəti bundan ibarətdir. Gömrük-hüquq məsuliyyətinin şərtlərindən biri olan «səbəbiyyət əlaqəsi» anlayışının mahiyyətini məhz «səbəb» və «nəticə» kimi fəlsəfi kateqoriyalar təşkil edir.

Gömrük-hüquq məsuliyyətinin üçüncü şərti kimi hüquq pozuntusu törədən şəxsin **təqsiri** çıxış edir. Gömrük hüququnda məsuliyyətin yuxarıda göstərdiyimiz şərtlərindən ikisi (hüquqazidd əməl və səbəbiyyət əlaqəsi) obyektiv xarakterə malikdir; üçüncü şərt olan təqsir isə, bunlardan fərqli olaraq, subyektiv təbiəti ilə seçilir. Belə ki, təqsir məsuliyyətin subyektiv şərti sayılır; təqsir – şəxsin özünün hüquqazidd əməlinə və onun nəticələrinə olan psixi münasibətdir.¹

Təqsir anlayışı hüquq doktrinasında elmi polemika doğuran məsələlərdən biridir. Təqsir barədə sivilistika nəzəriyyəsində müxtəlif konsepsiyalar irəli sürülür² və bu barədə diskussiya bu gün də davam edir. Gömrük haqqında müasir qanunvericiliyin müəyyənləşdirdiyi tələblər nəzərə alınmaqla, zənn edirik ki, təqsir anlayışını aşağıdakı kimi formulə etmək mümkündür:

-gömrük hüququnda təqsir dedikdə gömrük hüquq pozuntusu törədən şəxsin ona həvalə edilmiş vəzifənin icrası üçün özündən asılı olan bütün mümkün tədbirləri görməməsi başa düşülür ki, həmin hüquqi pozuntu onun cavabdeh olduğu haldan irəli gəlir.

Burada təqsir prezumpsiyasını da nəzərə almaq lazımdır (latınca «praesumptio» – güman etmək mənasını ifadə edir). **Təqsir prezumpsiyasına** görə, hüququ pozan şəxs özünün təqsirsizliyini sübut edəne kimi onun təqsirli olması güman edilir, yəni əksi sü-

---

¹ *Bax*: Hüquq ensiklopedik lüğəti / Baş redaktorlar: Dadaşzadə A.M., Vəliyev İ.Ö. Bakı, 1991, s.430.

² *Bu barədə ətraflı bax: məsələn*, Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq kursu. II cild. Xüsusi hissə. III nəşr. Dərslük. Bakı, 2019, s.696-711 və b.

but edilənə kimi şəxs gömrük-hüquq pozuntusu törətməkdə təqsirli sayılır.

Təqsir gömrük hüquq subyektlərinin daşdıqları hüquqi məsuliyyətin zəruri şərtidir. Təqsir müxtəlif **formalarda** ola bilər:

- təqsirin qəsd forması;
- təqsirin ehtiyatsızlıq forması.

Təqsirin qəsd forması onu ifadə edir ki, şəxs özünün hüquqazidd davranışının xarakterini tam dərk edir, əməlin məqsədyönlüyünü, hüquq pozuntusu törədilməsinə istiqamətləndiyini, mənfi nəticələrini qabaqcadan görür, arzu edir və ya şüurlu surətdə başa düşür; onun iki növü vardır: birbaşa qəsd (şəxs əməlin ictimai təhlükəli olduğunu, onun mənfi nəticələrini əvvəlcədən görür və bunları arzu edir), dolaylı qəsd (şəxs mənfi nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir).

Təqsirin ehtiyatsızlıq forması odur ki, şəxs özünün hüquqazidd davranışının mənfi nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görür, lakin onların qarşısını alacağına yüngül fikirlə ümid bəsləyir (özünəgüvənmə), yaxud bu nəticələrin baş verəcəyini əvvəlcədən görə bilməli və görməli olduğu halda onları görmür (etinasızlıq). Təqsirin ehtiyatsızlıq formasının iki növü fərqləndirilir: sadə (yüngül) ehtiyatsızlıq, kobud ehtiyatsızlıq.

Qeyd olunanlarla yanaşı, gömrük hüququnda məsuliyyətin şərti kimi qarışıq təqsir forması da mövcud ola bilər və bu, onu səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biridir. **Qarışıq təqsir** odur ki, hüquq pozuntusu gömrük-hüquq münasibətində iştirak edən hər iki tərəfin təqsiri üzündən baş verir.

Özünəməxsus xüsusiyyətlərdən digəri ondan ibarətdir ki, gömrük hüququnda təqsirsiz məsuliyyət halına da rast gəlinir. **Təqsirsiz məsuliyyət** dedikdə şəxsin təqsiri olmadan hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi başa düşülür. Bu halda təqsir məsuliyyətin zəruri şərti hesab edilmir; məsələn, Azərbaycan Respublikası (dövlət) qanunsuz məhkumətmə, cinayət məsuliyyətinə qanunsuz cəlbətmə, qətimkan tədbiri kimi həbsə almanın və ya başqa yerə getməmək haqqında iltizamın qanunsuz tətbiqi, inzibati tənbehin qanunsuz verilməsi nəticəsində fiziki şəxsə vurulmuş zərərə görə təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkə-

mə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin təqsirindən asılı olmayaraq məsulliyət daşır (MM, maddə 1101, 1-ci bənd).

Gömrük hüququnda zərərin **tam həcmdə** ödənilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu xüsusiyyət qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmişdir. Bu o deməkdir ki, qanunla müəyyən olunmuş hallarda həm də mənəvi zərər ödənilir. Məsələn, «Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 29.12.1998-ci il tarixli Qanununun 5-ci maddəsi tam həcmdə ödənilməli olan zərərin tərkibini müəyyən edir: fiziki şəxsin müsadirə olunmuş, müvafiq orqanlar tərəfindən götürülmüş, üzərinə həbs qoyulmuş əmlakı; məhkəmə məsrəfləri ilə bağlı ondan tutulmuş məbləğlər, həmçinin hüquqi yardımın göstərilməsi ilə əlaqədar ödənilmiş məbləğlər (bunların hamısı birlikdə real zərəri əmələ gətirir); qanunsuz hərəkətlər nəticəsində onun itirdiyi mənfəət və digər gəlirlər (bu isə əldən çıxmış fayda adlanır); mənəvi zərər (qeyri-əmlak zərəri).¹

Gömrük hüququnda məsuliyyəti səciyyələndirən digər xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş faktlar əsasında şəxs hüquqi məsuliyyətdən azad edilir. Məsuliyyətin tətbiq olunmasını aradan qaldıran həmin hüquqi faktlara **gömrük-hüquq məsuliyyətindən azad edilmənin əsasları** deyilir. Bu əsaslara aşağıdakılar aiddir:

- təsadüfi hadisə (kazu – subyektiv cəhətdən qarşısıalınmazlıq);
- qarşısıalınmaz qüvvə (fors-major – təbiət hadisələri, ictimai-sosial və hərbi-siyasi hadisələr, qadağanedicilərdən tədbirlər və s.);
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallar (zəruri müdafiə, son zərurət, anlaşıqlıq və s.)

Göstərilən əsaslar konkret normativ hüquqi aktla müəyyənləşdirilir. Məsələn, ƏFQ-də nəzərdə tutulmuşdur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektivi ilə əməkdaşlığa cəlb olunmuş və

---

¹ *Qanunun mətni barədə bax:* Məhkəmə hakimiyyəti ....Hakim.... Qanun ... / Buraxılışa məsul: Əfəndiyev E.M. Bakı, 2001, s. 178-185.

cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü, tərkibində cinayət əlamətləri olan və ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, qanunvericiliyə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur (ƏFQ, maddə 17, VIII hissə); həmçinin gömrük əməkdaşı açıq-aşkar qanunsuz əmri və ya fəaliyyətinə kənardan hər hansı formada müdaxiləni yerinə yetirə bilməz (GM, maddə 6.5); habelə rəhbər işçinin göstərişini qanunsuz sayan dövlət qulluqçusunun etirazına baxmayaraq, rəhbər işçi öz göstərişini qüvvədə saxlayırsa və ondan yuxarı vəzifəli rəhbər işçi həmin göstərişi ləğv etmirsə, onda dövlət qulluqçusu məsuliyyətdən azad olunur (DQQ, maddə 26).

5.3.3. Gömrük hüququnda cinayət hüquq məsuliyyəti

Gömrük hüququnun tərkibində hüquqi məsuliyyət institutunu yaradan normalar sahəvi əlamətlər üzrə qruplaşaraq, onun struktur elementlərini (hissələrini) təşkil edirlər. Hüquqi məsuliyyəti şərtləndirən hüquqazidd davranış faktının ictimai cəhətdən təhlükəli və zərərli olmaları səviyyəsinə görə hüquq pozuntularının müəyyən qrupu cinayət əməli sayılır.

Cinayət dedikdə ölkənin ictimai quruluşuna, onun siyasi və iqtisadi sisteminə, mülkiyyətə, şəxsiyyətə, vətəndaşların siyasi, əmək, mülki və başqa hüquq və azadlıqlarına qəsd edən, cinayət qanununda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) başa düşülür. Cinayət ictimai cəhətdən elə təhlükəli və zərərli hüquq pozuntusudur ki, o, cinayət qanunu ilə qadağan edilir.

Cinayət qanunu Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsindən ibarətdir (CM, maddə 1) və onun müəyyən vəzifələri vardır. Həmin vəzifələri həyata keçirmək üçün CM cinayət məsuliyyətinin əsaslarını və prinsiplərini, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün təhlükəli olduğuna görə cinayət sayılan əməllərin dairəsini və cinayətlərin törədilməsinə görə tətbiq edilən cəzaların növlərini, həddini və həcmi, habelə digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirləri müəyyən edir.

Cinayət ən təhlükəli və zərərli hüquq pozuntusu hesab edilir. Cinayətin ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, o, cəmiyyətin özünün mövcudolma şərtlərinə, ölkənin ictimai və dövlət quruluşuna, vətəndaşların əsas hüquqlarına və s. qəsd edir. İctimai və dövlət quruluşu, ölkənin təsərrüfat sistemi, mülkiyyət, şəxsiyyət, vətəndaşların siyasi, əmək, mülki və digər hüquqları cinayət əməlinin **obyektləri** sayılır. Buna görə də cinayətə qarşı daha ciddi məsuliyyət tədbirləri nəzərdə tutulur.

İctimai cəhətdən təhlükəli və zərərli olmaq dərəcəsi cinayətə nisbətən az olan hüquq pozuntusu **xəta** adlanır. Cinayət qanununda birbaşa nəzərdə tutulmayan hüquqazidd əməllər (hərəkət və ya hərəkətsizlik) xəta hesab edilir, yəni xəta cinayət sayılmayan hüquq pozuntusudur.¹

Göstərilənləri nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, cinayət törədildiyi hallarda cinayət hüquq məsuliyyəti, yəni hüquq pozuntusu törədən şəxs üçün mənfi nəticə (əlavə yük) yaranır. Belə nəticə özünü **iki formada** göstərir:

- hüquq pozuntusu törədən şəxsə əlavə vəzifə həvalə etmək (məsələn, cinayət törədən şəxsin üzərinə cərimə vəzifəsi həvalə olunur);
- hüquq pozuntusu törədən şəxsi malik olduğu hüquqdan məhrum etmək (məsələn, cinayət törətmiş şəxs azadlıq hüququndan məhrum edilir).

Cinayət məsuliyyəti hüquqi məsuliyyət növlərindən biri olmaqla, törədilən cinayətin hüquqi nəticəsi kimi cəza formasında məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə təqsirkarın mühakimə edilməsinə nəzərdə tutur.²

Cinayət hüquq məsuliyyətinin **əsasları** ondan ibarətdir ki, yalnız cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin (obyekt, obyektiv tərəf, subyekt, subyektiv tərəf) mövcud olduğu əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) törədildikdə cinayət məsuliyyəti yaranır.

---

¹ *Bax*: Allahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslük. Bakı, 2018, s.147.

² *Bu barədə ətraflı bax: məsələn*, Hüquq ensiklopedik lüğəti / Baş redaktorlar: Dadaşzadə A.M., Vəliyev İ.Ö. Bakı, 1991, s.525 və b.

Cinayət hüquq məsuliyyətinin **prinsipləri** qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət, humanizm və s. prinsiplərdən ibarətdir.

Qanunvericilikdə cinayət hüquq məsuliyyətini **istisna edən hallar** da müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, cinayət qanununda əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hallar kimi aşağıdakılar göstərilmişdir: zəruri müdafiə (CM, maddə 36), cinayət törətmiş şəxs tutularkən ona zərər vurulması (CM, maddə 37), son zərurət (CM, maddə 38), əsaslı risk (CM, maddə 39) və s.

Cinayət törədilməsində təqsirli hesab edilən şəxsə qarşı tətbiq edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbir **cəza** adlanır. Cəza sosial ədalətin bərpası və yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə tətbiq edilir.¹

Cinayət hüquq məsuliyyətində **cəza növləri** kimi aşağıdakılar fərqləndirilir: cərimə, nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə, ictimai işlər, islah işləri, əmlak müsadirəsi, azadlıqdan məhrum etmə və s.

Cinayət əməllərinin təsnifi, cinayət məsuliyyətinin ümumi şərtləri, cinayət məsuliyyətindən azad etmə və s. məsələlər Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununda ətraflı şəkildə işıqlandırılmışdır.²

Cinayətin açılması, təqsirli şəxslərin aşkara çıxarılması, məsuliyyətə cəlb edilməsi, cinayətin törədilməsinə kömək etmiş səbəb və şəraitin aydınlaşdırılması, habelə cinayət nəticəsində vurulan ziyanın ödənilməsinə təmin edən tədbirlərin görülməsi üzrə müstəntiq və təhqiqat orqanları tərəfindən müəyyən fəaliyyət həyata keçirilir.³ Bu fəaliyyət **ibtidai istintaq** adlanır və o, cinayət-prosesual qanunvericiliyi əsasında aparılır.

Cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılması qaydalarına cinayət-prosesual qanunvericilikdə xüsusi norma həsr olunmuş-

---

¹ *Bu barədə daha ətraflı bax:* Əfəndiyev E.M. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (ümumi və xüsusi hissə) qısa şərh. Bakı, 2010, s.32-50.

² *Bax:* Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: E.M.Əfəndiyev. Bakı, 2013, 348 s.

³ *Bax:* Piriyev Ə.S. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları. Dərslik. Bakı, 2005, s.317.

dur (CPM, maddə 215). Belə ki, cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq prokurorluq və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları¹ tərəfindən aparılır. DGK da, məlum olduğu kimi, bu orqanlar sırasına aiddir və həmin orqanlar (gömrük orqanları) tərəfindən cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş cinayətlərə dair aidiyyəti işlər üzrə ibtidai istintaq aparılır: məsələn, Qaçaqmalçılıq (CM, maddə 206), Gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma (CM, maddə 209), İxrac rejimini pozma (CM, maddə 224-2), Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçiləri barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yayma (CM, maddə 301 – gömrük işini həyata keçirən şəxslərə münasibətdə) və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət hüquq məsuliyyəti bütövlükdə dövlət məcburetması ilə bağlıdır. **Dövlət məcburetması** hüquq pozuntusu törədən şəxsin hüquq normalarının tələblərini yerinə yetirməyə məcbur edilməsindən ibarətdir. Dövlət məcburetması cinayət törədən şəxsə cinayət cəzasının verilməsi (məsələn, azadlıqdan məhrum edilmə), zərərin əvəzinin ödənilməsi, cərimə alınması və s. formalarda ifadə oluna bilər. Bu cür hallarda müvafiq **hüquqi məsuliyyət münasibəti** yaranır. Belə münasibətin bir tərəfində dövlət (yəni dövləti təmsil edən səlahiyyətli orqan), digər tərəfində isə hüquq pozuntusu törədən təqsirli şəxs durur; hüquqi məsuliyyət münasibətləri də məhz onların arasında yaranır. Bax gömrük fəaliyyəti sahəsində bu cür hüquqi məsuliyyət münasibətləri müəyyən normalarla nizama salınır ki, onların sistemi, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, gömrük hüquqi məsuliyyət institutu adlanır. Əgər belə münasibətlər cinayət törədilməsi və hüquq pozuntusu törədən təqsirli şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə bağlı olarsa, onda həmin münasibətlə-

---

¹ Bu icra hakimiyyəti orqanlarının dairəsi «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25.08.2000-ci il tarixli Fərmanı ilə müəyyənləşdirilmişdir: DİN, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Sərhəd Xidməti, Ədliyyə Nazirliyi və s. orqanlar.

ri tənzimləyən spesifik hüquq normaları hüquqi məsuliyyət institutunun tərkibində qruplaşaraq cinayət hüquq məsuliyyəti subinstitutunu yaradır.

Gömrük hüququnun subyektləri tərəfindən hüquqazidd (o cümlədən cinayət) əməllərlə əlaqədar hüquqpozmalar törədildikdə, təbii ki, onlar da Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar (GM, maddə 53.8). Bu sferada cinayət hüquq məsuliyyəti münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusunu **gömrük hüququnda cinayət hüquq məsuliyyəti subinstitutu** kimi adlandırmaq olar. Bu hüquqi qurum milli hüquq sistemində «cinayət hüququ» sahəsinin məsuliyyət institutu ilə sıx bağlı olsa da, onu eyni zamanda gömrük hüququnda hüquqi məsuliyyət institutunun sahəvi əlamət üzrə tərkib hissəsi kimi fərqləndirmək mümkündür.

Sözgedən subinstitutda cəmlənmiş spesifik hüquq normaları gömrük haqqında müvafiq qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununda belə bir müddəa müəyyənləşdirilmişdir ki, hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı müqavimət göstərmə və ya zor tətbiq etmə (CM, maddə 315), həmçinin cinayət prosesində iştirak edən şəxslər barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yayma (CM, maddə 316) və s. idarəetmə qaydası əleyhinə olan cinayət əməlləridir.

Bu barədə gömrük qanunvericiliyində də müvafiq normalar yer almışdır: məsələn, gömrük əməkdaşı öz səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən dövlət hakimiyyət nümayəndəsi kimi çıxış edir (GM, maddə 54.1), gömrüyün qanuni tələblərinin icrası məcburidir, gömrük əməkdaşının qanuni tələblərinə tabe olmamaq, ona hədə-qorxu gəlmək, müqavimət göstərmək, zor işlətmək və ya onu təhqir etmək qanunveiciliklə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur (GM, maddə 55.5); gömrük əməkdaşı hüquqazidd hərəkətlərinə (o cümlədən cinayət məsuliyyəti yaranan əməllərinə) görə qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır (GM, maddə 53.8) və s.

Dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyə görə, dövlət qulluqçuları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilər (DQQ, maddə 25.5).

Digər bir normativ hüquqi akt – «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ehtiva edir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin ƏFQ ilə müəyyən edilmiş məqsədlərə, əsaslara və ya şərtlərə əməl edilmədən təşkili və həyata keçirilməsi, onun keçirilməsi üçün etibar olunmuş və ya iş və xidmətlə əlaqədar belə məlumatlarla tanış olmuş şəxslər onları yaymağa görə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada hüquqi məsuliyyət (o cümlədən müvafiq olaraq cinayət məsuliyyəti) daşıyırlar (ƏFQ, maddə 21); həmçinin gömrük əməkdaşı cinayət törətdikdə qanunvericiliyə əsasən məsuliyyət daşıyır («Gömrük orqanlarında xidmət haqqında» Əsasnamə, 1999-cu il) və s.

Beləliklə, **gömrük hüququnda cinayət hüquq məsuliyyəti subinstitutu** dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində törədilən cinayət əməllərinə görə təqsirli hesab edilən şəxsə tətbiq olunan xüsusi cinayət hüquq məsuliyyəti xarakterli dövlət məcburiyyət tədbirlərini tənzimləyən gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

5.3.4. Gömrük hüququnda inzibati hüquq məsuliyyəti

Gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar hüquqi məsuliyyət institutunun tərkib hissələrindən biri də gömrük hüququnda inzibati hüquq məsuliyyəti subinstitutudur. Bu hüquqi qurumun **nizamasalma predmetinə** gömrük fəaliyyəti sahəsində inzibati məsuliyyətlə bağlı yaranan münasibətlər daxildir və onlar, təbii ki, müvafiq hüquq normaları əsasında tənzimlənir. Gömrük işi sahəsində inzibati məsuliyyət isə inzibati-gömrük hüquq pozuntusu, yəni gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xəta törədildikdə əmələ gəlir və o, hüquqi məsuliyyətin bir növüdür. Gömrük qaydalarının pozulmasına görə inzibati məsuliyyət gömrük işi sahəsində ən geniş yayılmış hüquqi məsuliyyət növlərindən biridir.¹

---

¹ Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 218.

Məlum olduğu kimi, **xəta** ictimai həyatın müxtəlif sahələrində baş verir və o, ayrı-ayrı obyektlərə qəsd edir. Elə xətalər vardır ki, onlar özünün obyektinə vurulan zərərin xarakterinə və müəyyən edilən məsuliyyət tədbirlərinə görə inzibati xəta (inzibati hüquq pozuntusu) sayılır.

İnzibati xətalər anlayışının sətiraltı məna yükü, əsasən, dövlət orqanlarının icra-sərəncam fəaliyyəti sahəsindəki münasibətlərə (dövlət idarəçilik münasibətlərinə), mülkiyyətə, vətəndaşların hüquq və qanuni mənafələrinə, onların sağlamlığına, ictimai qayda və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən hüquq pozuntularını əhatə edir.

Gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan inzibati məsuliyyət gömrük hüququnun subyektləri tərəfindən törədilən inzibati xətaya görə hüquqi məsuliyyət formasıdır. **Gömrük hüququnda inzibati məsuliyyət** dedikdə gömrük fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı inzibati hüquq pozuntusu (inzibati xəta) törətdiyinə görə təqsirkar şəxsə (gömrük hüququnun subyektinə) tətbiq edilən məcburiyyət tədbiri başa düşülür.

İnzibati xətalər qanunvericiliyində müəyyənləşdirilmiş əsaslara görə, yalnız İXM ilə nəzərdə tutulmuş inzibati xətalərin törədilməsində təqsirli hesab edilən və inzibati xəta tərkibinin bütün digər əlamətlərini daşıyan əməli törətmiş şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb olunur və tənbeh edilir (İXM, maddə 3).

Gömrük hüququnda da inzibati məsuliyyətin yaranması üçün müəyyən əsasın olması zəruridir. Gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar törədilən inzibati hüquq pozuntusu (inzibati xəta hadisəsi) məhz belə əsas hesab olunur və ona inzibati məsuliyyətin **faktiki əsası** deyilir. İnzibati xəta, mahiyyətcə, inzibati hüquq pozuntusu deməkdir və o, hüquq pozuntusunun bir növüdür.

Gömrük hüququnda inzibati xəta dedikdə inzibati xətalər qanunvericiliyi ilə qorunan ictimai münasibətlərə gömrük hüququnun subyektləri tərəfindən qəsd edilən hüquqazidd, təqsirli və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl başa düşülür.

Gömrük hüququnda inzibati məsuliyyətin yaranması üçün faktiki əsasla yanaşı, həm də hüquqi əsasın olması vacibdir. **Hüquqi əsas** dedikdə inzibati hüquq pozuntusunun (inzibati xəta-

nın) özünün tərkibi başa düşülür. Deməli, inzibati məsuliyyətin yaranması üçün həm inzibati xətanın özü (faktiki əsas), həm də inzibati xəta tərkibinin (hüquqi əsasın) olması lazımdır.

Gömrük hüququnda **inzibati xəta tərkibi** anlayışı törədilmiş əməli inzibati xəta kimi səciyyələndirən və inzibati xətalara qanunvericiliyində təsbit edilən əlamətlərin məcmusunu bildirir.

Inzibati xəta tərkibi aşağıda göstərilən **dörd əlamətdən (elementdən)** ibarətdir:

- inzibati xətanın obyekt;
- inzibati xətanın obyektiv tərəfi;
- inzibati xətanın subyekti;
- inzibati xətanın subyektiv tərəfi.

Inzibati xətanın obyekt dedikdə gömrük haqqında qanunvericiliklə nizama salınan və inzibati hüquq normaları ilə qorunan ictimai münasibətlər başa düşülür. Bu qrup ictimai münasibətlər onların, birinci, konkret şəkildə gömrük fəaliyyəti haqqında qanunvericiliklə nizamlanması, ikinci, inzibati tənbehlər vasitəsilə mühafizə olunması xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir.

Hüquq elmində inzibati xətanın ümumi, xüsusi, bilavasitə və s. obyektləri fərqləndirilir. Gömrük fəaliyyəti sahəsində inzibati xətanın **ümumi obyekt** bütövlükdə inzibati hüquq normaları (gömrük-hüquq normaları) ilə tənzimlənən ictimai münasibətlər sistemi hesab olunur. Gömrük-hüquq pozuntusuna görə inzibati tənbeh tətbiq edilməsini nəzərdə tutan hüquq normalarının təhlili belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, onlar məhz gömrük fəaliyyəti sahəsində hüquqi qaydalara ciddi riayət olunmasına, insanların həyat və sağlamlığının, hüquq və azadlıqlarının, dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin mənafehlərinin hüquqazidd əməllərdən qorunmasına istiqamətləndirilmişdir.

Gömrük fəaliyyəti sahəsində inzibati xətanın **xüsusi obyekt** qismində, əsasən, ictimai qaydanın qorunmasına və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, cinayətlərin və digər xətalara qarşısının alınmasına və açılmasına, gömrük qaydaları və gömrük təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, yəni gömrüyün əsas fəaliyyət istiqamətlərinə yönəlmiş münasibətlər çıxış edir. Xüsusi obyekt ümumi obyekt daha da konkretləşdirir, onu təşkil edən ic-

ictimai münasibətlərin bir hissəsidir və bu münasibətlərin yaranma sahəsi ilə eynidir. Gömrük fəaliyyəti ilə bağlı inzibati xətlərin xüsusi obyektləri inzibati xətlər qanunvericiliyində (İXM-in «Xüsusi hissəsi»ndə) ayrıca fəsil şəklində yer almışdır: məsələn, gömrük qaydalarını təmin edən ictimai münasibətlər, idxal və ixrac rejimlərini təmin edən münasibətlər, idarəçilik qaydalarını təmin edən ictimai münasibətlər (GM, XXXVIII fəsil, maddə 479-509) və s.

Gömrük fəaliyyəti sahəsində inzibati xətinin **bilavasitə obyekt** kimi elə bir ictimai münasibətlər başa düşülür ki, inzibati xətinin törədilməsi nəticəsində həmin münasibətlərə bilavasitə zərər vurulur; onlar İXM-nin «Xüsusi hissəsi»nin konkret maddələrində təsbit olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gömrük qaydaları pozulmaqla gətirilmiş malların və nəqliyyat vasitələrinin digər şəxslər tərəfindən əldə edilməsi, daşınması, saxlanması, onlardan istifadə edilməsi və onların üzərində sərəncam verilməsi qaydalarını bilavasitə təmin edən ictimai münasibətlər (İXM, maddə 504). Bu növ inzibati xətinin bilavasitə obyekt kimi aşağıda göstərilən ictimai münasibətlər ola bilər: a) malların və nəqliyyat vasitələrinin saxlanması qaydalarını təmin edən ictimai münasibətlər, b) onların daşınması qaydalarını təmin edən ictimai münasibətlər, c) həmin predmetlərin saxlanması və onlardan istifadə edilməsi qaydalarını təmin edən ictimai münasibətlər və s. Həmçinin inzibati qanunvericilik bəzi hallarda inzibati xətinin bilavasitə obyekt qismində qəsd edilən predmetləri də nəzərdə tutur. Söhbət, məsələn, inzibati hüquq pozuntusunun törədilməsində inzibati xətinin bilavasitə obyekt olmuş nəqliyyat vasitələrindən gedir. Belə predmetlərin (nəqliyyat vasitələrinin) ödənişlə alınması və müsadirəsi İXM-in 26-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur.

Gömrük hüququnda **inzibati xətinin obyektiv tərəfi** dedikdə inzibati hüquq pozuntusunun zahiri təzahürlərini səciyyələndirən və inzibati hüquq norması ilə nəzərdə tutulan elementlər sistemi başa düşülür. Həmin elementlər sisteminə aiddir: ictimai təhlükəli və hüquqazidd əməl, bilavasitə səbəbiyyət əlaqəsi, nəticə, yer, vaxt, vasitə, üsul, şərait.

Bu sistemdə ictimai təhlükəli və hüquqazidd əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) başlıca yer tutur. Obyektiv tərəfin qalan elementləri (cəhətləri) – üsul, vaxt, yer və s. onun ətrafında qruplaşır və fakultativ əlamətlər adlanır.¹

İnzibati xətanın tərkib elementi olan obyektiv tərəfdə ictimai təhlükəli və hüquqazidd əməl **aktiv (hərəkət)** və yaxud **passiv (hərəkətsizlik)** formada baş verir. Məsələn, sərbəst zonaya gətirilmiş nəqliyyat vasitəsinin gömrük orqanına təqdim edilməməsi və müvafiq gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçirilməməsi, sənədlərin qəsdən korlanması və s. hallarda əməl aktiv (hərəkət) formada olur; digər bir misalda, nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü gömrük əməkdaşının «Dayanın» işarəsinə bilə-bilə məhəl qoymadan hərəkəti davam etdirərək ona tabe olmur və s. bu kimi hallarda gömrük qaydalarında nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icra edilməməsi passiv (hərəkətsizlik) formada baş verir (GM, maddə 186.1 və s.).

Gömrük hüquq pozuntuları ilə bağlı inzibati xətanın məhz «obyektiv tərəfi» konstruksiyası ictimai təhlükəli və hüquqazidd əməl törətmiş təqsirkar şəxsin, yəni inzibati xəta subyektinin müəyyənləşdirilməsində vacib rol oynayır.

Gömrük fəaliyyəti ilə bağlı **inzibati xətanın subyekt** qisminə gömrük hüququnun subyektləri çıxış edir. Biz gömrük hüququnun subyektləri anlayışı, onların növləri və ümumi xarakteristikası barədə əvvəllər (II fəsildə) söhbət açmışıq. Əlavə olaraq onu qeyd edirik ki, fiziki şəxs (gömrük hüququnun subyekt) yalnız o halda inzibati məsuliyyətə cəlb edilə bilər ki, inzibati xəta törədərkən onun 16 yaşı tamam olsun və o, anlaqlı vəziyyətdə olsun.

Gömrük hüququnda **inzibati xətanın subyektiv tərəfi** dedikdə gömrük hüququnun subyekt olan şəxsin törətdiyi hüquqazidd əmələ və onun zərərli nəticələrinə psixi münasibətini səciyyələndirən əlamətlərin məcmusu başa düşülür. Onun əsas elementi təqsir, əlavə elementləri isə emosional vəziyyət, motiv və məqsəddir.

---

¹ *İnzibati xətanın anlayışı, əlamətləri və tərkib elementləri barədə bax:* Abdulayev A., Nağıyev F. *İnzibati hüquq*. Dərslik. Bakı, 2008, s. 678-690.

Təqsir öz növbəsində qəsd (birbaşa qəsd, dolay qəsd) və ehtiyatsızlıq (hüquqazidd özünəgüvənmə, hüquqazidd etinasızlıq) formasında olmaqla, şəxsin özünün törətdiyi hüquqazidd əmələ və onun zərərli nəticələrinə göstərdiyi daxili psixi reaksiyadır.

Gömrük hüququnda inzibati xətanın tərkibinin yuxarıda göstərdiyimiz bütün əlamətləri mövcud olduğu təqdirdə təqsirkar şəxsə qarşı inzibati hüquq məsuliyyəti tədbirləri tətbiq edilir.

Gömrük hüququnda **inzibati tənbeh** anlayışının məna yükü gömrük qaydaları əleyhinə törədilmiş inzibati xətaya görə təqsirkar şəxsə tətbiq edilən dövlət məcburiyyət tədbirlərini əhatə edir və onun iki əsas məqsədi vardır: xüsusi xəbərdaredici məqsəd, ümumi xəbərdaredici məqsəd.

Inzibati tənbehin **xüsusi xəbərdaredici məqsədi** inzibati xəta törədən şəxsi qanunlara əməl etmək ruhunda tərbiyələndirməkdən, habelə onun tərəfindən yeni inzibati hüquq pozuntusu törədilməsinin qarşısını almaqdan ibarətdir.

Inzibati tənbehin **ümumi xəbərdaredici məqsədini** isə bütövlükdə cəmiyyət üzvləri tərəfindən yeni inzibati xəta törədilməsinin qarşısının alınması təşkil edir.

Inzibati xətalər qanunvericiliyində (İXM) nəzərdə tutulan inzibati xətanı törətmiş şəxsi cəzalandırmaq üçün tətbiq edilən məsuliyyət tədbirinə **inzibati tənbeh** deyilir.

Gömrük fəaliyyəti sahəsində törədilmiş inzibati xətalara görə tətbiq edilən müxtəlif növ inzibati tənbehlər inzibati xətalər qanunvericiliyində təsbit olunmuşdur: xəbərdarlıq (İXM, maddə 24), inzibati cərimə (İXM, maddə 25), inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi (İXM, maddə 26) və s.

Xəbərdarlıq və inzibati cərimə **əsas** inzibati tənbeh növləridir, müsadirə və digərləri isə həm əsas, həm də **əlavə** inzibati tənbeh növləri kimi tətbiq edilə bilər.

Adları çəkilən tənbeh növləri bir-biri ilə sıx bağlı olmaqla, vahid inzibati sanksiya **sisteminin** tərkib hissələridir. Hər hansı tənbehin tətbiqi inzibati məsuliyyətin başlandığını bildirir, təqsirli şəxs üçün əlverişsiz hüquqi nəticələrə səbəb olur.

Gömrük fəaliyyəti ilə bağlı inzibati xətlər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan orqanların dairəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15.02.2016-cı il tarixli müvafiq Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.¹ Adıçəkilən normativ hüquqi aktla İXM-in ayrı-ayrı maddələri üzrə Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən baxılan inzibati xətlər haqqında işlərin konkret dairəsi müəyyən edilmişdir.

Gömrük hüququ subyektlərinin inzibati hüquq məsuliyyəti daşımaları barədə müvafiq normalar gömrük qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuşdur: məsələn, gömrük əməkdaşı hüquqazidd hərəkətlərinə görə qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır (GM, maddə 53.8); əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun pozulmasına görə məsuliyyət, o cümlədən inzibati məsuliyyət yaranır (ƏFQ, maddə 21, I hissə); dövlət qulluqçuları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər (DQQ, maddə 25.5); gömrük əməkdaşı törətdiyi müvafiq hüquqpozmalara görə inzibati məsuliyyətə cəlb olunur («Gömrük orqanlarında xidmət haqqında» Əsasnamə, 1999-cu il) və s.

Gömrük fəaliyyəti sahəsində inzibati məsuliyyətlə əlaqədar yaranan münasibətlərin nizama və qaydaya salınmasında göstərdiyimiz gömrük-hüquq normaları əhəmiyyətli rol oynayır.

Beləliklə, şərh olunanları nəzərə alaraq, gömrük fəaliyyəti sahəsində inzibati hüquq məsuliyyəti subinstitutuna aşağıdakı kimi definisiya formulə etmək mümkündür:

gömrük hüququnda inzibati hüquq məsuliyyəti subinstitutu dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində hüquqpozmalara görə inzibati xəta törətmiş şəxslərə qarşı səlahiyyətli orqan və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsini tənzipləyən müvafiq gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

---

¹ *Bax:* «Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15.02.2016-cı il tarixli Fərmanı // AR QT. Bakı, 2016, № 2.

5.3.5. Gömrük hüququnda mülki hüquq məsuliyyəti

Gömrük fəaliyyəti ilə bağlı hüquq pozuntusunun xarakterindən asılı olaraq, gömrük hüququnda hüquqi məsuliyyət sisteminin tərkibində müəyyən münasibətlər qrupu fərqləndirilir. Belə ki, əmlak, həyat və sağlamlığa zərər vurulması və s. hallarda mülki hüquq məsuliyyəti yaranır. Gömrük fəaliyyəti sahəsində bu hüquqi məsuliyyət növü müəyyən hüquq normaları əsasında realizə olunur ki, onların sistemli şəkildə məcmusu gömrük hüququnda hüquqi məsuliyyət institutunun tərkibində ayrıca hüquqi qurum kimi yer alır; onu gömrük hüquqi məsuliyyət institutunun «**mülki hüquq məsuliyyəti subintitutu**» adlandırmaq mümkündür.

Sozgedən subinstitutun tənzimətmə **predmetinə** gömrük fəaliyyəti sahəsində mülki məsuliyyətlə əlaqədar yaranan münasibətlər aiddir. Gömrük fəaliyyəti ilə bağlı hüquq pozuntularının törədilməsində təqsirli olan şəxslərin mülki-hüquqi məsuliyyətinə aid məsələlər Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi ilə nizama salınır. Mülki qanunvericilik isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına (1995-ci il) əsaslanır və Azərbaycan Respublikasının 28.12.1999-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş və 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minmiş MM, MPM, həmçinin GM, ƏFQ və digər normativ hüquqi aktlardan, onların əsasında qəbul edilmiş və mülki hüquq normaları müəyyənləşdirən başqa hüquqi aktlardan ibarətdir.¹ Bu sıraya 04.11.1999-cu il tarixdə Strasburq şəhərində Avropa Şurası çərçivəsində qəbul edilmiş «Korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında» Konvensiya da aiddir.²

Mülki hüquq dedikdə əmlak münasibətlərini, əmlak münasibətləri ilə bağlı olan şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini, habelə əmlak münasibətləri ilə bağlı olmayan şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini

---

¹ Mülki hüquq məsuliyyətinə aid məsələlər ətraflı şəkildə işıqlandırılmışdır: məsələn, Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq kursu. Dərslik. II cild. Xüsusi hissə. III nəşr. Bakı, 2019, s. 654-725.

² Sözügedən Konvensiya Azərbaycan Respublikasının 30.12.2003-cü il tarixli 571-IIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir // Hüquq mühafizə orqanı eməkdaşının insan hüquqlarına dair məlumat kitabı. Bakı, 2009, s.318-365.

sibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının sistemi və məcmusu başa düşülür.¹ Mülki hüququn **predmetini** üç növ (qrup) ictimai münasibət təşkil edir və onlara aşağıdakılar aiddir:

- əmlak münasibətləri;
- əmlak münasibətləri ilə bağlı olan şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri;
- əmlak münasibətləri ilə bağlı olmayan şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri.

Əmlak münasibətləri odur ki, həmin münasibətlərin obyektinə əmlakdan (əşya, görülən iş, göstərilən xidmət və s.) ibarətdir. İctimai həyatda yaranan əmlak münasibətləri milli hüququn digər sahələri (məsələn, iqtisadi hüquq və onun yarım sahəsi olan gömrük hüququ, maliyyə hüququ və s.) ilə də tənzimlənə bilər.

Əmlak münasibətləri ilə **bağlı olan şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri** odur ki, bu münasibətlərin obyektini yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələri təşkil edir; onlara əqli mülkiyyət obyektləri və ya mənəvi məhsullar da deyilir; ixtira barədə patent münasibətləri də həmin növ ictimai münasibətlərə aiddir.

Əmlak münasibətləri ilə **bağlı olmayan şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri** odur ki, bu münasibətlərin obyektinə şəxsi qeyri-əmlak (qeyri-maddi) nemətlərdən ibarətdir. Şəxsi qeyri-maddi nemətlər dedikdə həyat, yaşamaq, sağlamlıq, toxunulmazlıq, şərəf və ləyaqət, işgüzar nüfuz və digər nemətlər başa düşülür. Bu o deməkdir ki, hər bir vətəndaşla həyat, yaşamaq, toxunulmazlıq və digər nemətlərlə əlaqədar cəmiyyətin digər üzvləri («hamı və hər kəs») arasında şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri yaranır; bunlar əmlak münasibətləri ilə bağlı deyildir.

Göstərdiyimiz sahədə yaranan mülki hüquq münasibətləri ümumi hüquq münasibətlərinin bir növü olmaqla, həyata keçirilərkən dövlətin məcburetə qüvvəsi ilə təmin edilir, lazım gələndə isə qorunur; belə mülki hüquq münasibətlərinin pozulması mülki xəta sayılır.

---

¹ *Bax:* Alahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslik. Bakı, 2018, s. 213.

Mülki xətalər (hüquq pozuntuları) odur ki, onlar əmlak münasibətlərinə (məsələn, mülkiyyət münasibətlərinə və s.), habelə şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinə (məsələn, şəxsin həyat və sağlamlığına, şərəf və ləyaqətinə, işgüzar nüfuzuna və s.) qəsd edir.

Mülki hüquq pozuntularının törədilməsinə görə isə, təbii ki, müvafiq mülki hüquqi məsuliyyət yaranır. **Mülki hüquqi məsuliyyət** dedikdə elə bir tədbir başa düşülür ki, bu tədbirin tətbiq olunması nəticəsində mülki hüquq pozuntusu (mülki xəta) törətmiş şəxs üçün əmlak (maddi) xarakterli arzuolunmaz nəticələr, əlavə yük yaranır.

Mülki hüquq pozuntusu törədən şəxs üçün mənfi əmlak nəticəsi müxtəlif formada ifadə oluna bilər; ona mülki hüquq məsuliyyətinin **formaları** deyilir. Zərərin əvəzinin ödənilməsi əsas və universal məsuliyyət formasıdır. Bu formaya görə, təqsirkar şəxs vurduğu zərərin əvəzini ödəməlidir. Zərərin iki hissədən ibarətdir: real zərərin, əldən çıxmış fayda. Mülki qanunvericiliyin müəyyənləşdirdiyi prinsipə görə, zərərin əvəzi tam həcmdə ödənilməlidir.

Mülki xətalər gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar baş verdikdə mülki məsuliyyət münasibətlərinin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi məsələsi ümumi milli qanunvericilik sisteminin **gömrük qanunvericiliyi sferasına** daxil olur. Belə ki, gömrük haqqında qanunvericilik aktları sırasına aid olan GM-də mülki hüquq məsuliyyətini nizama salan normalar mövcuddur: məsələn, şəxsin hüquqları, azadlıqları və qanuni mənafeləri gömrük əməkdaşları tərəfindən pozulduqda gömrük orqanı həmin şəxsin pozulmuş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafeələrinin bərpa olunması üçün zəruri tədbirlər görməyə, vurulan ziyanı ödəməyə borcludur. Gömrük əməkdaşlarının qanunazidd hərəkətləri nəticəsində vurulmuş ziyan müvafiq qanunvericiliklə müəyyən olunan qaydada ödənilir (GM, maddə 90.2).

Digər bir maddədə təsbit olunmuşdur ki, gömrük əməkdaşı hüquqazidd hərəkətlərinə görə mövcud qanunvericilik ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır (GM, maddə 53.8). Həmçinin xidməti vəzifələrinin icrası zamanı gömrük əməkda-

şının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki və hüquqi şəxsə vurulmuş zərər dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir (MM, maddə 1100) və s.

Eyni zamanda ƏFQ-də nəzərdə tutulmuşdur ki, insanın hüquq və azadlıqları, hüquqi şəxslərin qanuni mənafevləri pozulduqda, habelə haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilmiş şəxsin hüquqpozmaya aidiyyəti təsdiq olunmadıqda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti¹ pozulmuş hüququ bərpa etməyə və vurulmuş maddi və mənəvi ziyanı ödəməyə borcludur.

Dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyə görə, dövlət qulluqçuları onların təqsiri üzündən dəymiş zərər üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyət daşıyırlar. Dövlət qulluqçularının qanuna uyğun hərəkətləri nəticəsində dəymiş ziyanın əvəzi tam həcmdə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir (DQQ, maddə 25.6).

Gömrük fəaliyyəti sahəsində xəta törədilməsi nəticəsində vurulmuş əmlak zərərinin əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı məsələ üzrə qanunvericilikdə xüsusi qayda ehtiva olunur. Belə ki, səlahiyyətli orqan inzibati xəta haqqında işə baxarkən vurulmuş əmlak zərərinin əvəzinin ödənilməsi barədə mübahisə olmadıqda, inzibati tənbeh tətbiq etməklə eyni vaxtda vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi barədə məsələyə də baxa bilər. Mübahisə olduqda isə inzibati xəta nəticəsində vurulmuş əmlak zərərinin və ya mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi məsələsi mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq həll edilir (İXM, maddə 36).

Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi mülki hüquq pozuntularından (deliktlərdən)² əmələ gələn öhdəliklərə, o cümlədən gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar mülki xətalara görə mülki hüquq məsuliyyətinə dair məsələləri təfəsilatı ilə tənzimləyir. Qanunverici orqan MM-də bu barədə kifayət qədər normalar müəyyənləşdirmişdir: məsələn, dövlət orqanlarının,

---

¹ *Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri və onların səlahiyyət bölgüsü barədə ətraflı bax: məsələn, Hüseynov Ş.İ., Kazımov İ.Ə. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti. 100 suala 100 cavab. Dərs vəsaiti. Bakı, 2004, s.31-36.*

² Mülki hüquq pozuntusu (delikt) törətmiş şəxs mülki hüquq məsuliyyəti daşıyır (MM, maddə 1096.2.).

yerli özünüidare orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin vurduqları zərər üçün məsuliyyət (MM, maddə 1100), təhqiqat, ibtidai isintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri ilə vurulmuş zərər üçün məsuliyyət (MM, maddə 1101), gömrükdə qulluq vəzifələrinin icrası zamanı fiziki şəxsin həyatına və ya sağlamlığına vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi (MM, maddə 1117) və s.

Fiziki şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin, ictimai və dövlət mənafeələrinin pozulması hallarının vaxtında aşkar edilməsi, qarşısının alınması və aradan qaldırılması məqsədilə təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri ilə əlaqədar fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında qanunvericiliyin eyni cür və dürüst icrası dövlət tərəfindən təmin olunur. Bu barədə «Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 29.12.1998-ci il tarixli Qanunu olduqca əhəmiyyətlidir və onun müddəaları vurulmuş ziyanın dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququnun təmin edilməsinə yönəldilmişdir.¹

Gömrük hüququnda mülki hüquq məsuliyyətinin **əsasını** mülki xəta (zərər vurulmasına dəlalət edən hüquqi fakt) təşkil edir. Mülki hüquq məsuliyyətinin **şərtləri** isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- gömrük fəaliyyəti ilə bağlı xidməti vəzifənin icrası zamanı şəxs tərəfindən törədilmiş əməlin hüquqazidd olması;
- həmin şəxsin, yəni mülki xəta törədən şəxsin təqsirli olması;
- hüquqazidd əməllə zərərli nəticə arasında səbəbiyyət əlaqəsinin mövcudluğu.

---

¹ Qanunun mətni və onun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13.02.1999-cu il tarixli Fərmanı haqqında bax: Məhkəmə hakimiyyəti ... Hakim.. Qanun... / Buraxılışa məsul: E.M.Əfəndiyev. Bakı, 2001, s. 178-187.

Gömrük əməkdaşları onların təqsiri üzündən mülki hüquq pozuntusu nəticəsində vurduqları ziyana görə maddi məsuliyyət də daşıyırlar. Deməli, maddi məsuliyyət xidməti fəaliyyətlə bağlı mülki xəta nəticəsində vurulmuş maddi zərərə görə əmələ gəlir və dövlət qulluqçularının (o cümlədən gömrük işçilərinin) vurduğu maddi zərərin ödənilməsi ilə nəticələnir. Zərərin ödənilməsinə eyni zamanda intizam tənbehi kimi baxıla və bu, onunla birlikdə tətbiq edilə bilər.

Maddi məsuliyyət ya inzibati qaydada, ya da məhkəmə qərarı ilə yerinə yetirilir. Gömrük əməkdaşlarının (dövlət qulluqçularının) maddi məsuliyyəti gömrük-hüquq normaları ilə nizamlanır; dövlət qulluqçularına aid olmayan mülki şəxslərin maddi məsuliyyəti isə əmək-hüquq normaları ilə müəyyən edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük hüququnda vurulmuş zərərə görə maddi məsuliyyət xidməti fəaliyyətlə əlaqədar olaraq tətbiq edilir. «Hərbi qulluqçuların dövlətə vurduqları ziyana görə maddi məsuliyyəti haqqında» Əsasnaməyə¹ əsasən, hərbi qulluqçular (o cümlədən gömrük əməkdaşlarını da buraya aid etmək olar) tərəfindən dövlətə vurulmuş zərər onların həmin zərərə səbəb olmuş hərəkətlərinə (hərəkətsizliklərinə) görə intizam və yaxud cinayət məsuliyyətinə cəlb olunub-olunmamasından asılı olmayaraq ödənilir.

Adıçəkilən Əsasnaməyə görə, vurulmuş zərər hər bir hərbi qulluqçudan, habelə sırayı və rəis heyətindən xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən tutula bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, mülki hüquq məsuliyyəti **təqsirə** əsaslanır. Lakin bəzən bu qaydadan istisnaya yol verilir. Belə ki, mülki hüquq məsuliyyətinin zəruri şərti kimi təqsir haqqında qayda imperativ deyil, **dispozitiv** xarakterə malikdir. Bu o deməkdir ki, mülki hüquq münasibətlərində təqsirdən asılı olmayan məsuliyyət yarana bilər. Bu cür təqsir sivilistika doktrinasında «təqsirsiz məsuliyyət», «təqsirdən asılı olmayan məsuliyyət» və ya «obyektiv məsuliyyət» adlanır. **Təqsirsiz məsuliyyət** dedikdə şəxsin təqsiri olmadan mülki hüquq məsuliyyətinə cəlb edilməsi

---

¹ Əsasnamə Azərbaycan Respublikasının 20.01.1995-ci il tarixli 947 nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir // AR ASM, 1995, № 8, maddə 158.

başə düşülür. Məsələn, mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur ki, dövlət cinayət məsuliyyətinə qanunsuz cəlbətmə, inzibati tənbehin qanunsuz verilməsi və s. əməllər nəticəsində fiziki şəxsə vurulmuş zərərə görə təhqiqat, ibtidai istintaq və digər orqanların vəzifəli şəxslərinin təqsirindən asılı olmayaraq məsuliyyət daşıyır (MM, maddə 1101, 1-ci hissə).

Gömrük hüququnda mülki hüquq məsuliyyəti ilə əlaqədar münasibətlər yuxarıda göstərdiyimiz və digər normativ hüquqi aktların müəyyənləşdiriyi normalar əsasında nizama salınır; onların məcmusu gömrük hüququnda hüquqi məsuliyyət institutunun xüsusi bir qurumunu – mülki hüquq məsuliyyəti subinstitutunu yaradır. Gömrük hüququ həmçinin özünün müvafiq gömrük-hüquq normaları vasitəsilə mülki hüquq məsuliyyəti məsələlərini nizamlayır.

Beləliklə, **gömrük hüququnda mülki hüquq məsuliyyəti subinstitutu** dedikdə gömrük fəaliyyəti sahəsində mülki xəta törətmiş şəxslərə (subyektlərə) qarşı tənbeh tədbirlərinin tətbiq edilməsini tənzimləyən müvafiq gömrük-hüquq normalarının məcmusu başə düşülür.

5.3.6. Gömrük hüququnda intizam hüquq məsuliyyəti

İctimai münasibətlərə vurulan zərərin xarakterinə və bununla əlaqədar müəyyən edilən məsuliyyət tədbirlərinə görə hüquq pozuntularının bir növü də intizam xətası adlanır.

İntizam xətaləri dedikdə müəssisə, idarə və təşkilatların daxili fəaliyyət qaydalarının pozulması halları başə düşülür. Xətanın bu növü əmək, təhsil-tədris, qulluq (xidmət) və s. intizam qaydalarını pozur və nəticədə intizam məsuliyyəti məsələsi ortaya çıxır.

Ümumi qaydalara görə, intizam məsuliyyəti hüquqi məsuliyyətin bir növüdür və o, əsasən, əmək hüququ, habelə ayrı-ayrı hallarda qulluqçuların (xidmətçilərin) hüquqi statusunu müəyyən edən normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir.

Əmək hüququ milli hüququn elə bir müstəqil sahəsidir ki, bu sahə özündə iş prosesində işçi ilə işəgötürən arasında yaranan

əmək münasibətlərini, eləcə də bu münasibətlərlə sıx surətdə bağlı olan digər ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarını birləşdirir.¹

Əmək münasibəti iştirakçıları arasında müəyyən əlaqələr yaranır ki, həmin əlaqələrə **intizam münasibətləri** deyilir. Bu münasibətlər, əsasən, işgötürənlə işçi, habelə əmək kollektivi ilə işçi arasında əmələ gəlir.

İntizam münasibətlərini təmin etmək üçün müəssisədaxili **intizam qaydaları** qəbul edilir, müvafiq vəzifə və hüquqlar müəyyənləşdirilir, xüsusi idarəetmə metodları tətbiq olunur. Əmək hüququnda üç əsas **metod** fərqləndirilir:

- inandırma metodu;
- həvəsləndirmə metodu;
- məcburiyyət metodu.

Əmək hüququnun əsas anlayışlarından biri də əmək münasibətləri prosesində yaranan **maddi məsuliyyət** sayılır. Əmək qanunvericiliyi maddi məsuliyyətin **iki əsas növünü** fərqləndirir:

- məhdud maddi məsuliyyət;
- tam maddi məsuliyyət.

Məhdud maddi məsuliyyət işçi tərəfindən zərərin əvəzinin əvvəlcədən müəyyən edilmiş həddə ödənilməsinə nəzərdə tutur. Bu məsələ Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə nizama salınır (ƏM, maddə 198).

Tam maddi məsuliyyətə görə, işçi hüquqazidd hərəkətləri ilə vurduğu zərərin əvəzini hər hansı məhdudlaşdırma halı olmadan tam həcmdə ödəyir. İşçi yalnız əmək qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallarda tam maddi məsuliyyət daşıyır (ƏM, maddə 199). Məsələn, işçi əmlakı qəsdən korladıqda, məhv etdikdə və ya zərər cinayət əməli nəticəsində vurulduqda və yaxud alkoqol, zəhərli (toksik), ya da narkotik maddələrdən sərxoş vəziyyətdə vurulduqda tam maddi məsuliyyət daşıyır.

---

¹ *Ətraflı bax: məsələn*, Haумов М.Ф., Касумов А.М. Трудовое право России. М., 1998, с.3; Hüquq ensiklopedik lüğəti / Baş redaktorlar: Dadaşzadə A.M., Vəliyev İ.Ö. Bakı, 1991, s.163-165; Allahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslik. Bakı, 2018, s.287-317 və b.

Maddi məsuliyyətin **əsasını** vurulmuş zərər təşkil edir. **Zərər** isə işgötürən və işçinin öz öhdəliklərini yerinə yetirmədikləri zaman vurulur.

Maddi məsuliyyətin **şərtləri**, əvvəllərdə göstərdiyimiz kimi, aşağıdakılar-dan ibarətdir: hüquqazidd əməl, təqsir, hüquqazidd əməllə zərərli nəticə arasında səbəbiyyət əlaqəsi.

İntizam xətaları gömrük fəaliyyəti sahəsində törədildikdə gömrük əməkdaşının intizam hüquq məsuliyyəti ilə əlaqədar münasibətlər əmək qanunvericiliyi ilə yanaşı, həm də gömrük qanunvericilik aktları əsasında tənzimlənilir; törədilmiş intizam xətalına görə dövlət intizam məcburetə tədbirlərinin görülməsi zərurətə çəvrilir.

Gömrük fəaliyyəti sahəsində **intizam məsuliyyəti** dedikdə intizam hakimiyyəti subyektləri tərəfindən tabeçiliklərində olan sabit kollektiv üzvlərinə intizam xətalınının və digər hüquq pozuntularının törədilməsinə görə gömrük-hüquq normaları əsasında intizam təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi başa düşülür.

DGK-da xidmət edən əməkdaşlara, o cümlədən gömrük əməkdaşlarına qarşı intizam məcburetə tədbirlərinin tətbiq edilməsinin **normativ hüquqi əsasını** GM (XI fəsil), ƏFQ (maddə 21), DQQ (maddə 25), «Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (maddə 23), «Gömrük orqanlarında xidmət haqqında Əsasnamə», «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamə», Dövlət Gömrük Komitəsinin təsdiq etdiyi «Etik Davranış Kodeksi», Dövlət Gömrük Akademiyasının «İntizam Nizamnaməsi» və s. aktlar təşkil edir.

Gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar intizam xətalınının törədilməsinə görə təqsirli şəxslərə tətbiq edilən intizam hüquq məsuliyyəti tədbirləri **gömrük haqqında qanunvericilik aktları** ilə müəyyənləşdirilmişdir.

Lakin, ilk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, gömrük əməkdaşı öz vəzifələrinin nümunəvi yerinə yetirilməsinə və xidmətdə əldə edilən yüksək nəticələrə görə həvəsləndirilir. Gömrük əməkdaşlarına aşağıdakı həvəsləndirmə növləri tətbiq edilir: təşəkkür, pul mükafatı, qiymətli hədiyyə ilə mükafatlandırma, fəx-

ri fərman ilə təltif edilmə və s. Gömrük əməkdaşları həmçinin «Dövlət mükafatı» ilə təltif olunmağa təqdim edilə bilər.

Gömrük qanunvericiliyi gömrükdə xidmətlə bir araya sığmayan fəaliyyət növlərini konkretləşdirir və həmin fəaliyyətlə məşğul olmağı qadağan edir. Belə ki, gömrük əməkdaşı heç bir başqa seçkili və təyinatlı vəzifə tuta bilməz, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməz, əmək haqqından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvacib ala bilməz; həmçinin gömrük əməkdaşı siyasi fəaliyyətlə məşğul və siyasi partiyanın üzvü ola bilməz və s. (GM, maddə 55.4).

Gömrük haqqında qanunvericiliyə əsasən, gömrük əməkdaşı aşağıdakı **intizam xətalalarına** görə intizam hüquq məsuliyyətinə cəlb edilir:

- xidmət apararkən hüquqazidd hərəkət etdikdə;
- xidmət və icra intizamını pozduqda;
- gömrük əməkdaşı adına ləkə gətirən ləyaqətsiz hərəkət etdikdə;
- korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında qanunvericilikdə göstərilən və inzibati (və ya cinayət) məsuliyyəti yaratmayan hüquqpozmaları törətdikdə.

İntizam xətası törətdiyinə görə gömrük əməkdaşına hüquqi məsuliyyət tədbirləri kimi aşağıda göstərilən **intizam tənbeh növləri** tətbiq edilə bilər:

- məzəmmət, töhmət, şiddətli töhmət;
- xidməti vəzifəyə tam uyğun olmaması barədə xəbərdarlıq;
- xüsusi rütbənin bir pillə aşağı salınması;
- xidmətdən xaric edilmə və s.

Gömrük təhsil müəssisələrində göstərilən intizam tənbeh növlərindən başqa, növbədən kənar xidmət naryadını təyinetmə və gömrük təhsil müəssisəsindən xaric etmə tənbeh növləri də tətbiq oluna bilər.

İntizam tənbeh növü müəyyən edilərkən intizam xətasının xarakteri, törədildiyi şərait, təqsirkarın şəxsiyyəti, kollektivdə nüfuzu, əvvəlki davranışı, xidmətə münasibəti, xidmət müddəti, peşəkarlıq və digər xüsusiyyətlər nəzərə alınır.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, qeyd etmək olar ki, gömrük hüququnda intizam hüquq məsuliyyətini nizama salan gömrük-hüquq normaları cəmləşərək, gömrük hüququnda hüquqi məsuliyyət institutunun tərkibində ayrıca bir qurum yaradır; həmin hüquqi qurumu «intizam hüquq məsuliyyəti subinstitutu» adlandırmaq mümkündür.

Beləliklə, **gömrük hüququnda intizam hüquq məsuliyyəti subinstitutu** dedikdə gömrük fəaliyyəti ilə əlaqədar gömrük işi sahəsində törədilmiş intizam xətalарına görə tətbiq edilən tənbeh tədbirlərini və onlarla bağlı münasibətləri tənzimləyən gömrük-hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

VI FƏSİL. GÖMRÜK ORQANLARININ HÜQUQ-MÜHAFİZƏ FƏALİYYƏTİ

6.1. Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin anlayışı, hüquqi təbiəti və strukturu

6.1.1. Gömrük orqanlarında hüquq-mühafizə fəaliyyəti anlayışı

Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları anlayışının elmi dövriyyədə işlədilməsinə tez-tez hallarda rast gəlinir.¹ Onun predmetinə ölkədə hüquq-mühafizə orqanlarının təşkili və fəaliyyət prinsipləri, habelə onların hüquq və vəzifələri, sistemi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi qaydaları və digər məsələlər aiddir.

Hüquq-mühafizə orqanlarının əsas və başlıca məqsədi ölkə ərazisində qanunçuluğun və hüquq qaydalarının sabitliyinin təmin edilməsi, insan haqlarının (hüquq və azadlıqlarının) qorunması və müdafiəsi, dövlətin, idarə, müəssisə və təşkilatların, əmək kollektivlərinin və ictimai təşkilatların hüquq və qanuni mənafələrinin mühafizəsi, iqtisadi sabitliyin və təhlükəsizliyin qorunması, cinayətkarlıqla və digər hüquq pozuntuları ilə qətiyyətli mübarizə aparmaqdan ibarətdir.

Hüquq-mühafizə fəaliyyətini xarakterizə edən əsas əlamətləri aşağıdakı kimi fərqləndirmək olar:

- birinci, hüquq-mühafizə fəaliyyəti müvafiq orqanlar tərəfindən yalnız hüquqi tədbirlər görməklə həyata keçirilir;
- ikinci, tətbiq olunan hüquqi tədbirlər ciddi surətdə qanunauyğun olmalıdır, onun tələb və müddəalarına tam cavab verməlidir (məsələn, cəza tədbiri törədilən cinayət əməlinin xarakterinə uyğun olmalıdır);

---

¹ Piriyev Ə.S. Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları. Dərslük. Bakı, 2005, 608 s; Gömrük işinin təşkili: iqtisadi və hüquqi əsaslar / Kollektiv müəlliflər: Əliyev E.Ə., Əliyev V.İ., Gülmalıyev Ü.S. Bakı, 2015, s. 98-111; Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Kərimov B.C. Bakı, 2018, s. 40-41 və s.

- üçüncü, hüquq-mühafizə fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş proseduralar qaydalar çərçivəsində həyata keçirilir;
- dördüncü, hüquq-mühafizə fəaliyyəti xüsusi səlahiyyətli, hazırlıqlı, peşəkar hüquqsünaslardan və ya digər mütəxəssislərdən komplektləşdirilən xüsusi dövlət orqanlarına həvalə edilir və s.

Göstərilən bu və digər cəhətlər subyektlərin pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsi üçün hüquq-mühafizə orqanı tərəfindən əsaslandırılmış qanuni tədbirlərin operativ şəkildə görülməsinə əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikası öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən yeni qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlanmışdır. Digər hüquq-mühafizə orqanları kimi, **gömrük orqanları** da hüquq-mühafizə orqanlarının sırasına daxil edilmişdir.

Son dövrlərdə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində isə (2011-ci il) gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinə dair ayrıca bir fəsil (II fəsil) həsr olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən, bu ərazidən aparılan, tranzitlə keçirilən mallara və nəqliyyat vasitələrinə tətbiq edilən ümumi qayda və prosedurların, gömrük işi sahəsində şəxslərin müəyyənləşdirilmiş hüquq və vəzifələrinin qorunmasında və mühafizə olunmasında gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə vacib rol oynayır.

Gömrük işi sahəsində hüquq-mühafizə fəaliyyəti məhz hüququn mühafizəsinə yönəlmişdir. Hüququn mühafizə sahəsi isə cinayətkarlıqla mübarizə, gömrük fəaliyyəti subyektlərinin hüquq və qanuni mənafələrini pozan, yaxud onları məhdudlaşdıran hər bir hərəkətlə mübarizə və ya onun qarşısının alınması sferasını əhatə edir.

Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin əsas məqsədləri belə fəaliyyətin təşkilini və əsaslarını tənzimləyən qanunvericilik aktlarının məzmunundan irəli gəlir.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinə aşağıdakı kimi **doktrinal (elmi) anlayış** verə bilərik:

gömrük orqanlarında **hüquq-mühafizə fəaliyyəti** dedikdə xüsusi səlahiyyətli gömrük orqanları tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və əsaslarla hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiqi vasitəsilə hüququ mühafizə etmək məqsədi güdən dövlət fəaliyyəti başa düşülür.

6.1.2. Gömrük işi sahəsində hüquq-mühafizə fəaliyyəti orqanlarının hüquqi statusu və strukturu

Qeyd etdiyimiz kimi, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti məhz gömrük işi sahəsində hüququn mühafizəsini təmin etməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları vahid sistem təşkil edən hüquq-mühafizə orqanlarıdır. Azərbaycan Respublikasında gömrük orqanları, dünya ölkələrində olduğu kimi, xüsusi səlahiyyətli dövlət idarəetmə orqanlarına aiddir.

Gömrük orqanları öz hüquq-mühafizə fəaliyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarətini həyata keçirmək, xarici iqtisadi fəaliyyət (XİF) iştirakçıları arasında yaranan münasibətləri tənzimləmək, mal dövriyyəsinin daha səmərəli tənzimlənməsi, daxili bazarın qorunması, milli iqtisadiyyatın stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsini və beynəlxalq normalara uyğun işini təşkil edir.

Gömrük orqanlarının **əsas funksiyası** ölkənin iqtisadi suverenliyini və iqtisadi təhlükəsizliyini qorumaqdan ibarətdir.

Ümumiyyətlə, gömrük orqanlarının həyata keçirdiyi fəaliyyətin strukturu və xarakteri, əsasən, bu qurumun hüquq-mühafizə orqanı kimi çıxış etməsinə əsaslanır.

Gömrük orqanları qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsindəki digər cinayətlərə qarşı mübarizə aparır, gömrük qaydalarının pozulması ilə bağlı işlərin icraatını aparır, gömrük qaydalarının pozulmasına dair işlərə baxır, baş vermiş cinayət işlərinin təhqiqat-

tını aparır və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirirlər. Eyni zamanda sözügedən orqanlar dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi, strateji məhsulların və valyuta vəsaitlərinin aparılması və öz səlahiyyətləri daxilində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıqla da məşğul olurlar.

Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin **məqsədi** gömrük işi sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı dövlət (konstitusiyaya), inzibati, gömrük, mülki, cinayət, vergi, cinayət-prosessual, mülki-prosessual və digər hüquq sahələrinə dair normaların tətbiqi, icrası, istifadəsi və onlara riayət olunmasıdır.

Gömrük işi sahəsində hüquq-mühafizə orqanları öz fəaliyyətini digər icra hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirirlər. Məsələn, hüquq-mühafizə orqanlarından məhkəmə, daxili işlər, prokurorluq, dövlət təhlükəsizliyi xidməti, ədliyyə, gömrük, vergi, sərhəd, fəvqəladə hallar və digər orqanlar tərəfindən gömrük fəaliyyəti sferasında cinayət və hüquqpozmalardan müəyyən edilməsində ümumi amil mövcuddur ki, bu sırada aşağıdakıları fərqləndirmək olar: təhqiqat və istintaqın aparılması, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti.

Göründüyü kimi, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi müvafiq hüquq normaları vasitəsilə təmin olunur. Belə hüquq normalarının məcmusunu **gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti hüquq institutu** adlandırmaq olar.

Sözügedən hüquq institutu milli hüquq sisteminin müstəqil sahəsi olan iqtisadi hüququn tərkibində yarım sahə kimi formalaşmış gömrük hüququnun struktur tərkib hissəsi olan hüquq institutu statusuna malikdir.

Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti institutunun hüquqi təbiəti və hüquq sistemində tutduğu yer barədə qeyd edə bilərik ki, bu institut gömrük hüququnun **ümumi hissəsində** yer almışdır və onun əsas institutlarından biri sayılır.

Gömrük qanunvericiliyinin təhlilinə əsaslanaraq, qeyd edə bilərik ki, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti institutu strukturca aşağıdakı **subinstitutlardan** ibarətdir:

- gömrük orqanları tərəfindən təhqiqat və istintaqın aparılması (GM, maddə 17);
- gömrük orqanları tərəfindən gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər üzrə icraatın aparılması və işlərə baxılması (GM, maddə 18);
- gömrük orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti (GM, maddə 19);
- gömrük orqanlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi (GM, maddə 20).

Göstərilən subinstitutlar gömrük orqanlarında hüquq-mühafizə fəaliyyətinin konkret istiqamətləri üzrə fərqlənsələr də, onlar bütövlükdə sistem şəklində qruplaşaraq gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti institutunun təşəkkül tapmasını şərtləndirirlər.

Belə ki, mövcud qanunvericiliyə görə, gömrük orqanları gömrük işi sahəsində cinayətlərə dair işlər üzrə **təhqiqat və istintaq** orqanlarıdır. Gömrük orqanları tərəfindən təhqiqat və istintaqın aparılması və bu zaman yerinə yetirilən prosessual hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının Cinayət - Prosesual Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

Gömrük orqanları tərəfindən gömrük qaydaları əleyhinə olan **inzibati xətlər** üzrə icraatın aparılması, həmin işlərə baxılması və bu zaman yerinə yetirilən prosessual hərəkətlər, inzibati xəta törədilməsinə görə tətbiq edilən inzibati tənbeh növləri Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi ilə nizam salınır.

Gömrük orqanları tərəfindən təhqiqatın və istintaqın aparılması səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayətlərin qarşısının alınması, aşkar edilməsi və açılması, onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi məqsədilə **əməliyyat-axtarış fəaliyyəti** həyata keçirilir. Gömrük orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Gömrük orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin **təhlükəsizliyini təmin etmək** üçün gömrük orqanları qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada tədbirlər həyata keçirirlər. Gömrük orqanları bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün digər hüquq-mühafizə orqanları, eləcə də başqa dövlətlərin gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edirlər.

6.2. Gömrük orqanlarında təhqiqat və istintaq hüququ

6.2.1. Təhqiqat və istintaq hüququ anlayışı

Gömrük hüququ vasitəsi ilə müxtəlif növ ictimai münasibətlər tənzimlənir. Belə ki, gömrük hüququnun nizamasalma predmetinə daxil olan ictimai gömrük münasibətlərinin əhatə dairəsi kifayət qədər genişdir. Məsələn, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada iqtisadi və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi; gömrük nəzarətinin və rəsmiləşdirilməsinin həyata keçirilməsi; gömrük rüsumlarının, müvafiq vergi və digər gömrük ödənişlərinin alınması; malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi; gömrük işi sahəsində hüquq-mühafizə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və s. vəzifələrin icrası ilə bağlı yaranan gömrük münasibətləri.

Gömrük hüququnun nizamasalma predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin növlərindən biri də ayrı-ayrı işlər üzrə təhqiqat və istintaq aparılması ilə əlaqədar olan münasibətlərdir. Məhz bu növ ictimai münasibətləri tənzimləyən gömrük-hüquq normalarının məcmusu təhqiqat və istintaq hüququ adlanır. Gömrük fəaliyyəti sferasında həmin münasibətlərin, yəni təhqiqat və istintaq aparılması ilə bağlı münasibətlərin yaranması təbii olub, heç də təsadüfi xarakter daşmır. Belə ki, təhqiqat və istintaq aparmaq gömrük orqanlarının üzərinə qoyulan əsas vəzifələr sırasına daxildir. Gömrük qanunvericiliyinə görə, gömrük orqanları təhqiqat və istintaq aparmaq kimi məsuliyyətli və vacib vəzifə daşıyır (GM, maddə 17). Qeyd etməliyik ki, gömrük orqanları bütün işlər üzrə deyil, yalnız öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə təhqiqat və istintaq aparmalıdır; bu, onların əsas vəzifələri sırasına aid edilmişdir.

Gömrük fəaliyyəti sahəsində **təhqiqat və istintaq hüququ** dedikdə səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə gömrük orqanlarının təhqiqat və istintaq aparması ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Həmin münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi gömrük hüququnun ümumi hissəsinin struktur tərkib elementi olan hüquq-mühafizə fəaliyyəti institutunun təhqiqat və istintaq hüquq **subinstitutu** vasitəsilə həyata keçirilir ki, bu, təsadüfi xarakter daşımır. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, gömrük bu və ya digər iş üzrə təhqiqat aparmaq səlahiyyətinə malikdir. Bu baxımdan, gömrük **təhqiqat orqanı** kimi tanınır.¹ Digər tərəfdən, gömrük öz səlahiyyət sferasına daxil edilmiş işlərə dair ibtidai istintaq aparır. Bu baxımdan da, gömrük **istintaq orqanlarından** biridir.²

Təhqiqat və istintaq orqanı kimi gömrüyün həyata keçirdiyi fəaliyyət ilə bağlı münasibətlər, təbii ki, gömrük hüququ ilə tənzimlənməlidir. Bundan ötrü gömrük hüququnun tərkibində ayrıca hüquqi qurum formalaşmışdır ki, həmin qurum təhqiqat və istintaq hüququ sayılır; bu da, öz növbəsində, iki struktur tərkib elementdən ibarətdir ki, onlara aşağıdakılar aiddir: gömrük işi sahəsində təhqiqat hüququ; gömrük işi sahəsində ibtidai istintaq hüququ.

Gömrük işi sahəsində təhqiqat və istintaq aparılması ilə bağlı münasibətləri hüquqi tənzimləmək funksiyasını gömrük hüququ məhz təhqiqat və ibtidai istintaq subinstitutu vasitəsilə həyata keçirir; bu münasibətlərin mövcudluğu təhqiqat və istintaq subinstitutunun tərkibində sözügedən struktur elementlərin formalaşması üçün zəmin yaradır, onun əmələgəlmə (genesis) əlaməti sayılır.

Təhqiqat və istintaq hüququna verdiyimiz elmi (doktrinal) anlayışdan məlum olur ki, sözügedən hüquqi qurum öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə gömrük orqanları tərəfindən

---

¹ *Təhqiqat orqanları barədə bax: məsələn*, Дмитриев Ю.А., Шапкин М.А. Правоохранительные органы Российской Федерации. Учебник. М., 2008, с. 313; Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с.444; Пириев Ə.С. Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları. Dərslik. Bakı, 2005, s.457.

² *Bax: məsələn*, GM, maddə 17; CPM, maddə 215 və s.

təhqiqaat və istintaq aparılması ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir; məhz bu münasibətlər gömrük orqanlarında təhqiqaat və istintaq hüququnun **nizamasalma predmetini** təşkil edir. Bu o deməkdir ki, gömrük işi sahəsində təhqiqaat və istintaq aparmaq gömrüyün həyata keçirdiyi fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Gömrük qanunvericiliyində hüquq-mühafizə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi gömrük orqanları tərəfindən təhqiqaat və istintaqın aparılması birmənalı şəkildə göstərilmişdir (GM, maddə 17).

Gömrük işi sahəsində cinayətlərin açılması gömrük fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri hesab edilir. Belə ki, cinayətlərin açılması kimi fəaliyyət istiqaməti təhqiqaat və istintaq aparılması ilə bilavasitə bağlıdır, yəni cinayətlərin açılması təhqiqaat və istintaq aparılmasını zəruriləşdirir. Axı, nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, təhqiqaat cinayətlərin açılması, cinayətin izlərinin müəyyən edilməsi və cinayət törədənlərin aşkar edilməsi üçün həyata keçirilən fəaliyyətdir.¹ İstintaq da həmçinin cinayətin qısa müddətə və bütünlükdə açılmasına, habelə digər məsələlərin həllinə yönələn fəaliyyət hesab edilir.² Odur ki, cinayətləri açmaqdan ötrü həm təhqiqaat, həm də istintaq aparılmalıdır.

Beləliklə, gömrük hüququnun hüquq-mühafizə fəaliyyəti institutunun tərkibində, qeyd etdiyimiz kimi, təhqiqaat və istintaq subinstitutu özündə iki adda qurumu birləşdirir: təhqiqaat hüququ; istintaq hüququ. Bu qurumların eyni bir hüquq subinstitutunda birləşməsinə bununla izah etmək olar ki, təhqiqaat və istintaq ibtidai araşdırmanın iki müxtəlif növü (formas) hesab edilir. Söhbət cinayət işlərinin araşdırılması kimi fəaliyyətin iki növündən (formasından) gedir. Cinayət işlərinin araşdırılması üzrə fəaliyyət cinayət-prosessual qanunvericilikdə ibtidai və ya ilkin araşdırma adlanır. İbtidai araşdırma fəaliyyəti məhkəmələrdə cinayət işlərinə baxılmasından əvvəl həyata keçirilir ki, həmin fəaliyyət ilkin nəticələrin əldə edilməsinə imkan verir.

---

¹ Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Dərslik. Bakı, 2008, s. 388.

² Mövsümov C.H.İbtidai istintaq. Bakı, 1973, s. 5.

Gömrük fəaliyyəti sahəsində cinayətlərə dair işlər üzrə **ibtidai araşdırma** dedikdə gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilən elə bir fəaliyyət başa düşülür ki, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi cinayət hadisəsinin törədilmə faktını müəyyənləşdirmək, konkret şəxsin cinayətdə iştirakını və təqsirini təsdiqləyən sübutları toplamaq, cinayətlə əlaqəsi olan şəxslərin (şahid, zərərçəkən, təqsirləndirilən və s.) məhkəmədə iştirakını təmin etmək məqsədi güdür.¹ Cinayət-prosessual qanunvericiliyi bu fəaliyyətin, yəni ibtidai araşdırmanın iki növünü (formasını) fərqləndirir: 1) təhqiqat; 2) ibtidai istintaq. CPM-in 217-ci maddəsinin birinci hissəsində göstərilir ki, ibtidai araşdırma təhqiqat və ya ibtidai istintaq şəklində aparılır.

İbtidai araşdırma qanunvericiliklə xüsusi səlahiyyət verilmiş müvafiq dövlət orqanları, o cümlədən aidiyyəti üzrə gömrük orqanları tərəfindən aparılır. Söhbət ibtidai araşdırma orqanlarından gedir. İbtidai araşdırma orqanları isə bunlardan ibarətdir: 1) təhqiqat orqanları; 2) ibtidai istintaq orqanları. Bu orqanların fəaliyyəti sayəsində zəruri məlumatlar əldə edilir ki, həmin məlumatlar nəticədə məhkəmə sübutları kimi qiymətləndirilir.

6.2.2. Təhqiqat və istintaq hüququnun subyektləri və özünəməxsus prinsipləri

Gömrük hüququnun tərkibində subinstitut statusu ilə yer alan təhqiqat və istintaq hüququnun nizaməsalma predmetini ibtidai araşdırma, yəni təhqiqat və istintaq aparılması ilə bağlı yaranan ictimai gömrük münasibətləri təşkil edir. İbtidai araşdırmanın aparılması ilə bağlı əmələ gələn ictimai gömrük münasibətlərinin mümkün (potensial) iştirakçılarına təhqiqat və istintaq hüququnun **subyektləri** deyilir. İbtidai araşdırmanı isə müvafiq qurumlar aparır və onlara ibtidai araşdırma orqanları deyilir; həmin orqanlara, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, ibtidai istintaq və təhqiqat orqanları aiddir. Gömrük işi sahəsində istintaq və təhqiqat hüququnun subyekt rolunda ibtidai araşdırma orqanları, yəni

---

¹ Правоохранительные органы России. Учебник / Под ред. В.П.Божьева. М., 2010, с. 211.

təhqiqat və ibtidai istintaq orqanları çıxış edir. Odur ki, gömrük işi üzrə təhqiqat və istintaq hüququnun subyektı kimi gömrüyün təhqiqat və ibtidai istintaq orqanları tanınır.

Gömrük işi sahəsində **təhqiqat orqanının funksiyası** təhqiqatçı tərəfindən yerinə yetirilir. Cinayət-prosessual qanunvericiliyində təhqiqatçıya leqal (normativ) anlayış verilir (CPM, maddə 7). **Təhqiqatçı** dedikdə öz səlahiyyətləri daxilində CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət təqibi üzrə təhqiqat aparan şəxs başa düşülür. Bu şəxs öz səlahiyyətləri daxilində istintaq və digər prosessual hərəkətləri yerinə yetirir. Təhqiqatçı müəyyən edilmiş vəzifələrlə yanaşı, müxtəlif hüquqları da həyata keçirir; həmin hüquq və vəzifələr CPM-in 86-cı maddəsi ilə müəyyənləşdirilmişdir.

Təhqiqatçı geniş anlayışdır. Belə ki, təhqiqatçı dedikdə tək-cə gömrük orqanlarının təhqiqatçıları başa düşülmür. Təhqiqatçı anlayışına həm də dövlət təhlükəsizlik, sərhəd xidməti, fəvqəladə hallar, miqrasiya, vergi və digər orqanların təhqiqatçıları aiddir; onlar CPM-in 214-cü maddəsinə uyğun olaraq müvafiq cinayət işləri üzrə təhqiqat aparırlar. Həmin maddənin ikinci hissəsində cinayət işləri üzrə təhqiqat aparan orqanların və şəxslərin siyahısı verilmişdir.

İbtidai istintaq orqanının funksiyası isə müstəntiq tərəfindən həyata keçirilir. Müstəntiq müvafiq hüquq-mühafizə orqanının elə bir vəzifəli şəxsidir ki, həmin şəxs cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq aparır.¹ CPM-in 7-ci maddəsi ona leqal (normativ) anlayış verir. Həmin maddəyə görə, **müstəntiq** dedikdə öz səlahiyyətləri daxilində CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət işi üzrə ibtidai istintaqı aparan şəxs başa düşülür.

Müstəntiq cinayət təqibini həyata keçirən şəxsdir. Bu şəxs cinayət təqibi həyata keçirərkən zəruri prosessual qərarlar qəbul edir, istintaq və ya digər prosessual hərəkətlər edir. Müstəntiq həm müxtəlif vəzifələr yerinə yetirir, həm də ayrı-ayrı hüquqları həyata keçirir; onun hüquq və vəzifələri CPM-in 85-ci maddəsi ilə müəyyən edilir.

---

¹ Дмитриев Ю.А., Шапкин М.А. Правоохранительные органы Российской Федерации. Учебник. М., 2008, с.316.

Müstəntiq gömrük işi sahəsində istintaq hüququnun yeganə subyektidir, çünki cinayət-prosessual qanunvericiliyi ibtidai istintaq aparmaq vəzifəsini yalnız müstəntiqlərin üzərinə qoyur, onlara həvalə edir. Müstəntiq isə geniş anlayışdır. Belə ki, cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq təkcə gömrük orqanlarının müstəntiqləri tərəfindən aparılır. Cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq CPM-in 215-ci maddəsinə görə, həm də prokurorluq, dövlət təhlükəsizliyi, sərhəd xidməti, fəvqəladə hallar, ədliyyə, vergi və digər qurumların müstəntiqləri tərəfindən aparılır.

İbtidai istintaq hansı nazirlik, orqan və xidmətin müstəntiqləri tərəfindən aparılmasına baxmayaraq, onlar eyni hüquqi statusa malikdirlər. Belə ki, ibtidai istintaqı hansı qurumun müstəntiqləri aparmasından asılı olmayaraq, bütün müstəntiqlər eyni prosesual səlahiyyətlərə malikdirlər; digər tərəfdən, onlar eyni funksiya yerinə yetirirlər. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, yerinə yetirdikləri funksiya və malik olduqları səlahiyyət baxımından müstəntiqlər bir-birindən fərqlənmir, onlar arasında hər hansı hədd qoyulmur. Gömrük hüququnun tərkib hissəsi olan istintaq hüququnun subyekt qismində söhbət bütün müstəntiqlərdən deyil, yalnız gömrük orqanlarının müstəntiqlərindən gedir. Unutmaq olmaz ki, DGK ibtidai istintaq aparan qurumlardan biridir.

Gömrük işi sahəsində cinayətlərin ibtidai araşdırması, yəni təhqiqat və ibtidai istintaq aparılması üçün DGK-nın strukturunda müvafiq qurum yaradılmışdır və həmin qurum **Əməliyyat-İstintaq Baş İdarəsi** (bundan sonra – Baş İdarə) adlanır.¹ DGK-nın aparatının struktur hissəsi olan Baş İdarə öz Əsasnaməsinə uyğun fəaliyyət göstərir; Əsasnamə onun həyata keçirdiyi fəaliyyətin hüquqi əsası sayılır. Əsasnamədə Baş İdarənin fəaliyyət istiqamətləri (bənd 2), vəzifələri (bənd 3), hüquqları (bənd 4) və s. məsələlərə dair müddəalar təsbit olunmuşdur.

Prokurorluğa gəldikdə isə, qeyd etməliyə ki, **Prokurorluq** hüquq-mühafizə orqanları sistemində xüsusi yer tutur. Bu orqan

---

¹ *Bax:* «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Əməliyyat-İstintaq Baş İdarəsi haqqında Əsasnamə» Dövlət Gömrük Komitəsinin 01.11.2018-ci il tarixli 1000/010 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir (URL:<http://www.cumtoms.gov.az> – 18/12/2019-cu il).

gömrük işi sahəsində ibtidai araşdırmanın qanunauyğun aparılması üzərində müvafiq nəzarət həyata keçirir, eyni zamanda ibtidai araşdırmaya prosessual qaydada rəhbərlik edir. Nəzarət və rəhbərlik funksiyasının həyata keçirilməsinə görə Prokurorluq təhqiqat və istintaq hüququnda vacib rol oynayır. Belə ki, prokuror kifayət qədər səbəblər və əsaslar olduqda cinayət işini başlaya və bu halda müstəntiqin səlahiyyətlərindən istifadə edərək, onun ibtidai istintaqını apara bilər. Prokurorun üzərinə düşən vəzifələr sırasına cinayət işləri üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirmək daxildir (CPM, maddə 84.2.1, 84.2.2). Lakin, yaddan çıxarmamalıyıq ki, prokurorun bu kimi vəzifələr yerinə yetirməsi heç də onu gömrük hüquq sistemində təhqiqat və istintaq hüququnun subyektini kimi fərqləndirməyə əsas vermir. Gömrük işi sahəsində fəaliyyət üzərində müxtəlif formalarda (növlərdə) nəzarət həyata keçirilir ki, əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, prokuror nəzarəti onlardan biridir.

Gömrük hüququnun tərkibində formalaşmış təhqiqat və istintaq hüququ özünəməxsus prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplər təhqiqat və istintaq hüququnun məzmununu müəyyənləşdirir.

Təhqiqat və istintaq hüququnun **özünəməxsus prinsipləri** dedikdə gömrük işi sahəsində təhqiqat və ibtidai istintaq aparılması ilə bağlı münasibətləri hüquqi tənzimləmənin əsas ideyaları və rəhbər başlanğıcları başa düşülür. Bu ideya və başlanğıclarda təhqiqat və istintaq hüququnun mahiyyəti ifadə edilir.

Təhqiqat və istintaq hüququnun özünəməxsus prinsiplərinə, hər şeydən əvvəl, **müdafiəçinin yardımından istifadə hüququ-
nu təmin etmək prinsipi** aiddir. Bu prinsip CPM-in 85-ci və 86-cı maddələrində formulə edilmişdir. CPM-in 85-ci maddəsinin ikinci hissəsinin üçüncü bəndində göstərilir ki, şəxsin tutulduğu, ittiham elan olunduğu və ya həbsə alındığı andan müstəntiq müdafiəçinin yardımından istifadə hüququnu təmin etməlidir. CPM-in 86-cı maddəsinin ikinci hissəsinin üçüncü bəndində həmçinin deyilir ki, şəxsin tutulduğu andan təhqiqatçı müdafiəçinin yardımından istifadə hüququnu təmin etməlidir. Müdafiəçinin yardımından istifadə hüququnun təmin edilməsi CPM-in 153.2.5 – 153.2.8-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müddəalara uyğun ol-

malıdır. CPM-in sözügedən 153-cü maddəsi tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin edilməsinə həsr olunmuşdur.

Təhqiqat və istintaq hüququ həm də belə bir özünəməxsus prinsipləndən çıxış edir ki, **ibtidai araşdırma müəyyən edilmiş müddətdə başa çatmalıdır**. İbtidai araşdırmanın müddətləri CPM-in 218-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Bu maddənin birinci hissəsində göstərilir ki, təhqiqat növündə ibtidai araşdırma hər bir halda cinayət işinin başlanmasından ən gec **on gündən artıq olmayan müddətdə** başa çatır. Həmin maddənin ikinci hissəsində isə ibtidai araşdırmanın müddəti göstərilmişdir. Burada deyilir ki, cinayət işi üzrə ibtidai istintaq aşağıdakı müddətdə başa çatmalıdır:

- böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə—cinayət işinin başlanmasından **ən gec iki ay keçdikdən sonra**;
- az ağır cinayətlər üzrə—cinayət işinin başlanmasından **ən gec üç ay keçdikdən sonra**;
- ağır cinayətlər üzrə—cinayət işinin başlanmasından **ən gec dörd ay keçdikdən sonra**;
- xüsusilə ağır cinayətlər üzrə – cinayət işinin başlanmasından **ən gec dörd ay keçdikdən sonra**.¹

Sadaladığımız vaxt dövrləri (2, 3 və 4 ay) ibtidai istintaq müddəti hesab olunur. İbtidai istintaq müddəti isə cinayət işinin başlandığı gündən hesablanır. İbtidai istintaq müddətinin başa çatmasına gəldikdə, qeyd etməliyik ki, ibtidai istintaq müddəti işin məhkəməyə göndərilməsi və ya icraatına xitam verilməsi haqqında qərarın çıxarıldığı gün bitir (CPM, maddə 218.3).

Beləliklə, ibtidai araşdırma müddəti iki növə bölünür: 1) təhqiqat müddəti; 2) ibtidai istintaq müddəti. Həm təhqiqat, həm də ibtidai istintaq müddətinə əməl olunmalıdır. Əgər həmin müddətlərə əməl olunarsa, bu o deməkdir ki, ibtidai araşdırma vaxtında aparılmışdır. İbtidai araşdırmanın vaxtında aparılması

---

¹ Böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlər ayrı-ayrı cinayət növləridir. Cinayətlərin təsnifatına CM-in 15-ci maddəsində leqal anlayış verilir. *Bu barədə bax*: Allahverdiyev S.S. Konstitusiyaya və hüququn əsasları. 8-ci nəşr. Dərslük. Bakı, 2018, s.174-175.

isə qanuni, əsaslı və ədalətli məhkəmə hökmünün çıxarılmasını təmin edir.

Prosessual hərəkətləri qanuni və vaxtında aparmaq təhqiqat və istintaq hüququnun özünəməxsus prinsiplərindən biridir. Bu prinsip öz normativ ifadəsini CPM-in 85 və 86-cı maddələrində tapmışdır; onun 85-ci maddəsinin üçüncü hissəsində göstərilir ki, cinayət işi üzrə ibtidai istintaq aparən müstəntiq istintaqı və ya digər prosessual hərəkətləri qanuni və vaxtında aparmağa borcludur. Cinayət təqibini həyata keçirən təhqiqatçı da öz səlahiyyətləri daxilində istintaq və ya digər prosessual hərəkətləri qanuni və vaxtında aparmalıdır (CPM, maddə 86.3).

Təhqiqat və istintaq hüququnun özünəməxsus prinsipləri sırasına həm də belə bir prinsip daxildir ki, ibtidai araşdırma fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən məlumatlar məhkəmə sübutları kimi qiymətləndirilir – **məhkəmə sübutları kimi qiymətləndirilmək prinsipi**. Həm təhqiqat, həm də ibtidai istintaq fəaliyyəti eyni zamanda sübut kimi qiymətləndirilən məlumatların əldə olunmasına yönəlmişdir; həmin məlumatlar əsasında şəxsin təqsirli olması müəyyən edilir. Belə ki, ibtidai araşdırma orqanları (təhqiqat və ibtidai istintaq orqanları) təhqiqat və ibtidai istintaq fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri məlumatları ittiham aktında əks etdirirlər. Bundan sonra onlar işin bütün materiallarını ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik edən prokuror vasitəsilə məhkəməyə göndərirlər. Məhkəmə isə təhqiqat və ibtidai istintaq fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş məlumatları sübut kimi qiymətləndirir.¹ Bunun əsasında məhkəmə şəxsin cinayət törədilməsində təqsirli olub-olmadığı məsələsini həll edir və müvafiq tədbirlər müəyyənləşdirir. Söhbət, faktiki olaraq, ibtidai araşdırma orqanlarının təhqiqat və ibtidai istintaq fəaliyyəti nəticəsində sübutlar toplanmasından gedir ki, həmin sübutlar əsasında şəxsin cinayət törədilməsində təqsirli bilinməsini müəyyənləşdirmək mümkün olur.²

---

¹ Piriyev Ə. S. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları. Dərslük. Bakı, 2005, s.310.

² Правоохранительные органы России. Учебник /Под ред. В.П.Божьева. М., 2010, с.272.

İbtidai araşdırmanın operativ, obyektiv və keyfiyyətli aparılması prinsipi təhqiqat və istintaq hüququnun özünəməxsus prinsiplərindən biridir. Belə ki, əgər ibtidai araşdırma mümkün olan dərəcədə tez bir zamanda aparılırsa, bu, ibtidai araşdırmanın operativliyini ifadə edir; əgər ibtidai araşdırma bütövlükdə işin bütün hallarına və həqiqətə uyğun həyata keçirilərsə, bu, ibtidai araşdırmanın obyektiv aparılması deməkdir; əgər ibtidai araşdırma lazımcına və düzgün aparılırsa, bu, ibtidai araşdırmanın keyfiyyətli aparılmasını bildirir və əks etdirir.

Sözügədən prinsip ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, məhkəmənin qanuni, əsaslı və ədalətli hökm çıxarması xeyli dərəcədə məhz ibtidai araşdırmanın operativ, obyektiv və keyfiyyətli aparılmasından asılıdır.

Təhqiqat və ibtidai istintaqın yalnız ibtidai araşdırma orqanları tərəfindən aparılması prinsipi təhqiqat və istintaq hüququnun özünəməxsus prinsiplərindən biri kimi tanınır. Bu prinsipə görə, təhqiqat və ibtidai istintaq fəaliyyətini hər hansı bir digər orqan həyata keçirə bilməz. İbtidai araşdırma orqanları iki yerə bölünür: 1) təhqiqat orqanları; 2) ibtidai istintaq orqanları. Belə orqanlar sırasına, təbii ki, gömrük orqanları da daxildir.

Təhqiqat və istintaq hüququna həm də **bütün cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın məcburiliyi prinsipi** xasdır. Bu prinsip CPM-in 215-ci maddəsinin birinci hissəsində ifadə edilmişdir. Həmin prinsipə görə, bütün cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq hökmən və mütləq aparılmalıdır. Lakin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər istisna olunur, çünki belə cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklində təhqiqat aparılır; həmin cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılması məcburi deyildir.

Bunlardan başqa, digər prinsiplər haqqında da danışmaq olar. Məsələn, cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın hərtərəfli və tam aparılması prinsipi onlardan biridir. Bu prinsipə görə, ibtidai istintaq hərtərəfli, tam araşdırılmalı və həyata keçirilməlidir.

6.3. Gömrük işi sahəsində hüquq-mühafizə fəaliyyətinin digər istiqamətləri

6.3.1. Gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər üzrə icraat

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti institutunun struktur tərkibinə daxil olan qurumlardan (hissələrdən) biri də «gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər üzrə icraat» adlanır. Sözügedən **struktur hissə** gömrük hüququnun **ümumi hissəsinin** tərkibinə daxildir və öz normativ-hüquqi təsbitini gömrük qanunvericiliyində tapmışdır (GM, maddə 18).

Mövcud gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq (GM, maddə 9), inzibati xətalərlə bağlı işlər üzrə icraatı aparmaq, bu işlərə baxmaq və inzibati xəta törətmiş şəxsləri məsuliyyətə cəlb etmək gömrük orqanlarının **hüquqları** sırasına daxildir; belə hüquqa malik olmaq gömrük orqanlarına qanunvericiliklə həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsində vacib rol oynayır. Belə ki, gömrük işi sahəsində cinayətlərə, həmçinin gömrük qaydaları əleyhinə inzibati xətalərə və digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə aparmaq, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının, silahların, ozondağıdıcı maddələrin, xalqların mənədi, tarixi və arxeoloji sərvətlərinin, əqli mülkiyyət hüquqları obyektlərinin, yox olmaq təhlükəsi altında olan heyvanların və bitki növlərinin, başqa malların gömrük sərhədindən qanunsuz keçirilməsinin qarşısını almaq gömrük orqanlarının əsas **vəzifələrinə** aiddir.

Gömrük qanunvericiliyinə əsasən, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalərə dair icraatın həyata keçirilməsi, müvafiq işlərə baxılması və prosessual hərəkətlərin yerinə yetirilməsi, tətbiq edilən inzibati tənbeh növləri İXM, İPM ilə tənzimlənir.

Göstərilən hüquq və vəzifələrin məcmusu gömrük-hüquq münasibətlərinin nizama salınmasında, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalərlə bağlı icraatın aparılmasında gömrük orqanlarının fəaliyyətinin **məzmununu** təşkil edir.

Hüquq ədəbiyyatı səhifələrində və qanunvericilik aktlarında «inzibati xəta» anlayışına elmi (doktrinal) definisiya verilir.¹ Belə ki, gömrük işi sahəsində **inzibati xəta** dedikdə GM ilə müəyyən-ləşdirilən və İXM ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqazidd olan, təqsirli sayılan (qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən) və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) başa düşülür.

İnzibati məsuliyyət isə səlahiyyətli gömrük orqanları və ya onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən gömrük qaydaları əleyhinə inzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı inzibati tənbehin tətbiq edilməsi ilə ifadə olunan hüquqi məsuliyyət növüdür.²

Gömrük işi sahəsində **inzibati tənbehlərin tətbiqini** nizama salan hüquq normalarının sistemi aşağıdakılardan ibarətdir:

- inzibati məsuliyyətin ümumi məsələlərini nizamlayan normalar (inzibati xətalər qanunvericiliyinin sistemi, inzibati məsuliyyətin əsasları və subyektləri, inzibati tənbehlər sistemi və s. meyarları müəyyən edən normalar);
- inzibati xətalərin tərkibini müəyyən edən normalar;
- inzibati xətalər haqqında işlərin icraatını müəyyən edən normalar;
- gömrük orqanlarının inzibati yurisdiksiya sahəsində hüquqi statusunu müəyyən edən normalar.

Gömrük praktikasında aşağıdakı inzibati tənbeh növləri tətbiq edilir: xəbərdarlıq, inzibati cərimə, inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi.

İnzibati tənbeh tətbiq etmənin **ümumi qaydaları** barədə qeyd edə bilərik ki, gömrük qaydaları əleyhinə törədilən inzibati xətaya görə tənbeh İXM-ə uyğun olaraq tətbiq edilir. Bu zaman

---

¹ *Məsələn*, Abduləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı, 2008, s. 678; Allahverdiyev S.S. Konstitusiya və hüququn əsasları. Dərslik. 8-ci nəşr. Bakı, 2018, s.159; Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник. М., 2016, с. 218 və b.

² *İnzibati məsuliyyətin anlayışı, əsas xüsusiyyətləri və əlamətləri barədə bax:* Abışov V.G., İsmayılov A.V., Nəcəfquliyev R.İ. İnzibati məsuliyyət. Dərs vəsaiti. Bakı, 2012, s. 33-34.

inzibati xətanın subyekti olan fiziki və hüquqi şəxslər və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən inzibati xətanın xarakteri, subyekti xarakterizə edən hallar, təqsirin dərəcəsi, onun əmlak vəziyyəti və digər əlamətlər, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar nəzərə alınır.

İnzibati xətaya görə məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar (məsələn, şəxsin səmimi peşmançılığı, inzibati xətanın hamilə qadın və ya himayəsində azyaşlı uşağı olan qadın tərəfindən törədilməsi, inzibati xətanın fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında törədilməsi və s.), həmçinin məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar (məsələn, hüquqazidd hərəkətin davam etdirilməsi, eyni inzibati xətanın bir il ərzində təkrar törədilməsi, inzibati xətanın bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi və s.) qanunvericilikdə birbaşa təsbit olunmuşdur (İXM, maddə 32, 33).

İnzibati tənbeh gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətanın törədildiyi gündən ən gec bir il keçənədək verilə bilər.

Gömrük işi sahəsində inzibati xətalara haqqında **işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanlar** (vəzifəli şəxslər) qanunvericiliklə aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- rayon (şəhər) məhkəmələri;
- gömrük orqanları və onların vəzifəli şəxsləri.

Gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara İXM-də ayrıca fəsil həsr olunmuşdur (XXXVII fəsil, maddə 479–509). Burada göstərilən inzibati xətalara bağlı işlər üzrə icraat aşağıda göstərilən bölgüyə uyğun ehtiva olunur. **Rayon (şəhər) məhkəmələri** gömrük qaydaları əleyhinə olan və İXM-də nəzərdə tutulmuş maddələr üzrə bu işlərə baxmaq səlahiyyətinə malikdir (İXM, maddə 43): məsələn,

- Maddə 479. Malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən kənar keçirilməsi;
- Maddə 480. Malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən gizlədilməklə keçirilməsi;
- Maddə 481. Malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən sənədlərdən və

- ya eyniləşdirmə vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə etməklə keçirilməsi;
- Maddə 482.1. Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən malların və ya nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməməsi;
  - Maddə 496.2. Gömrük anbarı xüsusi gömrük prosedurunda yerləşdirilmiş və son saxlanc müddətini keçmiş malların və nəqliyyat vasitələrinin xüsusi gömrük proseduruna müvafiq olaraq buraxılmasının və ya sərəncama götürülməsinin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin görülməməsi;
  - Maddə 499.2. Aparılması və ya qaytarılması məcburi olan əvvəllər gətirilmiş və ya aparılmış mallar və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılmaması və ya bu əraziyə qaytarılmaması;
  - Maddə 502. Mallar və ya nəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilərkən ticarət siyasəti tədbirlərinin və digər məhdudiyətlərin tətbiqi qaydasına əməl edilməməsi;
  - Maddə 503. Malların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən istehsal və ya kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan mallar kimi keçirilməsi;
  - Maddə 504. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gömrük qaydaları pozulmaqla gətirilmiş malların və ya nəqliyyat vasitələrinin digər şəxslər tərəfindən əldə edilməsi, daşınması, saxlanması, onlardan istifadə edilməsi və onlar üzərində sərəncam verilməsi;
  - Maddə 506. Banklar və ya digər kredit təşkilatları tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi) qərarlarının icra edilməməsi;
  - Maddə 507. İdxal olunması üçün lisenziya tələb olunan malların belə lisenziya olmadan idxalı;
  - Maddə 508. Aksiz markası ilə markalanmalı olan məhsulların (malların) belə marka olmadan idxal edilməsi və s.

İXM-də təsbit edilmiş gömrük qaydaları əleyhinə olan digər inzibati xətalara dair işlərə isə **gömrük orqanı (vəzifəli şəxs)** baxır. Belə ki, «Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15.02.2016-cı il tarixli Fərmanı ilə (bənd 5) İXM-in 231.1, 480 – 505, 509 və 546-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətalər haqqında işlərə, həmçinin avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin sərəhəd sığorta müqaviləsinə və Azərbaycan Yaşıl Kart növünə münasibətdə (İXM, maddə 469.3) aidiyyəti üzrə müvafiq inzibati xətalara dair işlərə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi baxır.

Gömrük orqanı (vəzifəli şəxs) tərəfindən baxılan inzibati xətalər sırasında aşağıdakıları misal kimi göstərmək olar:

- Malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməməsi və ya düzgün bəyan edilməməsi (İXM, maddə 482);
- Gömrük nəzarəti zonası rejiminin pozulması (İXM, maddə 484);
- Gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydasının pozulması (İXM, maddə 490);
- Gömrük təminatının pozulması (İXM, maddə 492);
- Malların emal edilməsi qaydasının pozulması (İXM, maddə 497);
- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə müvəqqəti gətirilmiş nəqliyyat vasitələri ilə qanunsuz əməliyyatların aparılması (İXM, maddə 500);
- Malların məhvi qaydasının pozulması (İXM, maddə 501);
- Gömrük ödənişlərinin (borcunun) ödənilməsindən yayınma (İXM, maddə 505);
- Gömrük brokeri (gömrük təmsilçisi), səlahiyyətli iqtisadi operator və ya gömrük daşıyıcısı kimi qanunsuz fəaliyyət göstərilməsi, yaxud bu cür fəaliyyət qaydalarının və şərtlərinin pozulması (İXM, maddə 509) və s.

Gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər üzrə icraatın aparılması və işlərə baxılması, habelə inzibati məsuliyyətin müəyyən edilməsi zamanı inzibati xətlər qanunvericiliyinin **prinsipləri** rəhbər tutulur. Sözügedən prinsiplər İXM-in 4-cü maddəsində göstərilmişdir ki, onlara aşağıdakılar aiddir:

- insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına (insan haqlarına) hörmət edilməsi prinsipi;
- qanunçuluq prinsipi;
- qanun qarşısında bərabərlik prinsipi;
- təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi;
- ədalətlik prinsipi;
- inzibati xətlərin qarşısının alınması prinsipi.

Gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər haqqında işlər üzrə **icraatın vəzifələri** aşağıdakılardan ibarətdir:

- fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və azadlıqlarının, onların qanuni mənafehlərinin qorunması;
- inzibati xətlər haqqında hər bir işin hallarının vaxtında, hərtərəfli, tam və obyektiv surətdə aydınlaşdırılması;
- inzibati xətlər törətmiş şəxsin aşkar edilməsi və onun inzibati məsuliyyətə cəlb olunması;
- inzibati xətlər üzrə çıxarılmış qərarın icrasının təmin edilməsi;
- inzibati xətlərin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitin aşkar edilməsi və gələcəkdə baş verə biləcək inzibati xətlərin qarşısının alınması.

Ümumiyyətlə, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat Azərbaycan dilində, yaxud müəyyən ərazidəki əhəlinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır və işlərə, bir qayda olaraq, müəyyən hallar istisna olmaqla açıq baxılır; bu zaman iş üzrə məlumatların yayılması yolverilməzdir.

İnzibati qanunvericiliyin təhlilinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, aşağıdakı hallarda gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər haqqında işlər üzrə **icraat başlanıla bilməz**, başlanmış icraata isə **xitam verilir** (İXM, maddə 53):

- inzibati xətlər hadisəsi olmadıqda;

- inzibati xəta tərkibi olmadıqda;
- inzibati məsuliyyət müəyyən edən normativ hüquqi akt ləğv edildikdə;
- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş müddətlər başa çatdıqda;
- barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs öldükdə və s. hallar.

Gömrük işi sahəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın **mərhələləri** aşağıdakılardan ibarətdir:

- inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlama;
- inzibati xəta haqqında işlərə baxılması;
- inzibati xəta haqqında iş üzrə müvafiq qərar və ya qərar-dadın çıxarılması və onun elan edilməsi;
- inzibati xəta haqqında iş üzrə qərara yenidən baxılması.

Göstərilən mərhələlər yerinə yetirildikdən sonra qanuni qüvvəyə minmiş qərarın icrası həyata keçirilir.

Gömrük qaydaları əleyhinə törədilmiş inzibati xətalər və həmin xətaləri törətmiş şəxslər barədə məlumatların uçotu, sistemləşdirilməsi və saxlanması məqsədi ilə DGK gömrük orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən baxılan inzibati xətalər haqqında işlər barədə elektron informasiya sistemini yaradır və həmin informasiya ehtiyatlarının fəaliyyətini təmin edir. İnformasiya ehtiyatında olan məlumatlar beş il müddətində saxlanılır.

6.3.2. Gömrük orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

Gömrük hüquq sistemində formalaşmış gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti institutunun tərkib hissələrindən biri də «əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ» hesab edilir. Belə ki, gömrük hüququnun **ümumi hissəsinin** tərkibində həm də əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ fərqləndirilir. Bu cür fikir söyləmək üçün tutarlı arqument və kifayət qədər yetərli əsaslar mövcuddur. Bildiyimiz kimi, gömrük hüququ iki hissədən – ümumi və xüsusi hissələrdən ibarətdir. Gömrük hüququnun ümumi hissəsi özündə ayrı-ayrı hüquqi qurumları – bir neçə struktur ele-

menti birləşdirir. Bu hüquqi qurumlardan (elementlərdən) biri də məhz əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququdur.

Gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun nə demək olduğuna gəldikdə, qeyd etməliyə ki, Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyətinə mənsub olan vahid mərkəzləşdirilmiş hüquq-mühafizə orqanı sayılan gömrüyün üzərinə qanunla bir sıra əsas vəzifə qoyulmuşdur. Gömrük haqqında qanunvericilik (GM, maddə 19) gömrüyün əsas vəzifələrini müəyyənləşdirir ki, bu vəzifələrdən bir qismi gömrük işi sahəsində cinayətlərin və digər xətalərin qarşısının alınması üçün tədbirlər görmək, törədilmiş cinayətləri açmaq, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək və s. tədbirlərdən ibarətdir. Bu isə təsadüfi xarakter daşımır. Belə ki, gömrük tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insanların həyat və sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını və s. mənafələri, eləcə də iqtisadi təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən qorumağa və müdafiə etməyə yönəlmişdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə həm də Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş digər subyektlər məşğul olurlar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi nəticəsində, şübhəsiz, müxtəlif hüquq-mühafizə və əməliyyat-axtarış tədbirləri görülür. Təbii ki, belə tədbirlərin görülməsi ilə bağlı müəyyən növ ictimai münasibətlər əmələ gəlir. Həmin münasibətlər isə müvafiq hüquq normaları vasitəsi ilə tənzimlənir ki, bu normalar gömrük hüququnun tərkibinə daxil olub, onun bir hissəsini təşkil edir. Məhz belə normaların sistemi gömrük hüququnda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ adlanır. Deməli, gömrük orqanlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin mövcudluğu və həyata keçirilməsi gömrük hüququnun tərkibində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun formalaşması üçün zəmin rolunu oynayır, onun əmələgəlmə (genesis) əlaməti sayılır.

Beləliklə, gömrük işi sahəsində **əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ** dedikdə gömrük hüququnun elə bir tərkib hissəsi başa düşülür ki, bu hissə özündə gömrük orqanları tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən ayrı-ayrı gömrük-hüquq

normalarını birləşdirir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ da məhz həmin normaların məcmusundan ibarətdir.

Qeyd etməliyə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ gömrük hüququnun böyük əhəmiyyətə malik olan tərkib hissələrindən biridir. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun əsas «işi» əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirməkdən ibarətdir. Gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində isə aşağıdakı işlərin görülməsi mümkündür:

- hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;
- törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;
- cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;
- məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması və s.

Bunların hamısı əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin **vəzifələri**dir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi, təbii ki, həm cəmiyyət, həm dövlət, həm də şəxslərin həyatı, ümumiyyətlə, ictimai münasibətlər sistemi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu isə, öz növbəsində, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin, eləcə də bu fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirən hüquqi qurumun özünün nə qədər aktual və əhəmiyyətli olmasını göstərir, şərtləndirir.

Gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun əhəmiyyəti və rolu həm də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hansı **məqsədlə** həyata keçirilməsi ilə müəyyən edilir. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti bütövlükdə insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, habelə iqtisadi təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən qorumaq məqsədi ilə həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququna verdiyimiz elmi (doktrinal) anlayışdan məlum olur ki, o, gömrük orqanlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar ictimai münasibətləri hüquqi cəhətdən tənzimləyir. Məhz həmin münasibətlər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun nizamasalma

predmetini təşkil edir. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, bu və ya digər hüquqi qurum hansı növ ictimai münasibətləri tənzimləyirsə, həmin münasibətlər də onun nizamasalma predmeti sayılır. Deməli, gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun **nizamasalma predmeti** dedikdə onun tənzimlədiyi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı münasibətlər başa düşülür; həmin ictimai münasibətlər əməliyyat-axtarış hüquq münasibətləri adlanır.¹

Qeyd etmək lazımdır ki, 1999-cu il 28 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi xüsusi olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə həsr edilən ayrıca qanun qəbul etmişdir. Söhbət «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunundan (ƏFQ) gedir ki, o, dərc olunduğu gündən qüvvəyə minmişdir (11.11.1999-cu il). ƏFQ-nin 1-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə normativ, yəni qanunvericilik səviyyəsində anlayış verilmişdir. Bu maddədə ehtiva olunan müddəalara əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, **əməliyyat-axtarış fəaliyyəti** dedikdə qanunla müəyyən edilmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin görülməsi başa düşülür və bu tədbirlər səlahiyyətli müvafiq dövlət orqanları (o cümlədən gömrük orqanları) tərəfindən aşkar (açıq) və qeyri-aşkar (gizli) üsullarla tətbiq edilir. Tətbiq edilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin dairəsi isə kifayət qədər genişdir. Məsələn, poçt, teleqraf və digər göndərişləri yoxlama, keşik çəkmə, müşahidə və güdmə, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi və s. hərəkətlər əməliyyat-axtarış tədbirləri hesab edilir ki, bu tədbirlər səlahiyyətli müvafiq dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Həmin tədbirlərin siyahısı ƏFQ-nin 10-cu maddəsində verilmişdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri dedikdə gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yönələn elə hərəkətlər başa düşülür ki, bu hərəkətlər səlahiyyətli dövlət (gömrük) orqanları tərəfindən yerinə yetirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun nizamasalma predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin əhatə dairəsi kifayət

---

¹ *Бах: Шумилов А.Ю. Оперативно-розыскная энциклопедия. М., 2004, с. 319.*

qədər genişdir. Bu, onunla izah edilir ki, gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yönələn hərəkətlər olduqca müxtəlif olub, ayrı-ayrı növlərə bölünür. Hətta, aydın olmaq üçün onlara çoxlu misallar da çəkə bilərik: məsələn, ayrı-ayrı şəxslərə məxsus olan nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilir; səlahiyyətli dövlət (gömrük) orqanı yaşayış binasını müşahidə edir; törədilmiş cinayətin müəyyən edilməsi və açılması üçün səlahiyyətli dövlət (gömrük) orqanı hər hansı şəxsi güdür; səlahiyyətli dövlət (gömrük) orqanı istintaq eksperimenti keçirir, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən (yamsılayan) davranış modeli hazırlayır; bu və ya digər şəxsin yaşayış evinə daxilolma və baxış həyata keçirilir və s. Yuxarıda sadaladığımız əməliyyat-axtarış tədbirlərinin görülməsi ilə bağlı müəyyən növ ictimai münasibətlər yaranır ki, həmin münasibətlər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun nizaməsalma predmetinə daxildir.

Gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ iki əsas mənada işlədilir: 1) subyektiv mənada; 2) obyektiv mənada. **Subyektiv mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ** dedikdə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə qanunla verilən hüquqi imkanlar başa düşülür ki, onlar bu imkandan istifadə etməklə əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirirlər. Deməli, subyektiv mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində subyektlərin malik olduqları hüquqi imkandır. Bu baxımdan, subyektiv mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ subyektiv hüquq kimi çıxış edir və «subyektiv əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ» kimi anlayışla əhatə olunur.

Qeyd etməliyik ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri öz səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən subyektiv əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquqlarına malik olur, onlardan istifadə edirlər. Belə hüquqların əhatə dairəsi kifayət qədər genişdir: əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirmək hüququ, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq hüququ, informasiya sistemindən istifadə etmək hüququ, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilən zaman ayrı-ayrı şəxslərə məxsus olan yaşayış binasına daxil olmaq hüququ və s.

Obyektiv mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquq dedikdə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin görülməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının sistemi (məcəmüsü) başa düşülür ki, bu mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquq gömrük hüquq sistemində hüquq-mühafizə fəaliyyəti institutunun tərkibində struktur elementlərdən biri kimi tanınır. Əvvəllər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququna verdiyimiz elmi (doktrinal) anlayış da obyektiv mənada – hüquqi qurum mənasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququna verilən anlayışdır.

Obyektiv mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ kifayət sayda ayrı-ayrı hüquq normalarından ibarətdir. Bu normalar zahirən öz əksini gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə tapır, mövcud olur və ifadələnir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun ibarət olduğu hüquq normalarının zahirən əks edildiyi, mövcud olduğu və ifadələndiyi belə qanunvericilik **əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi** adlanır. Əməliyyat-axtarış haqqında qanunvericiliyə isə ayrı-ayrı normativ hüquqi aktlar daxildir. **Normativ hüquqi aktlar** əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun əsas mənbəyi hesab edilir. Söhbət, hər şeydən əvvəl, **qanunlardan** gedir. Hüquq nəzəriyyəsiindən məlum olduğu kimi, normativ hüquqi aktlar iki yerə bölünür ki, onlardan biri qanunlar, digəri isə qanunqüvvəli aktlardır.

Qanunlar əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi kimi mühüm əhəmiyyətə və rola malikdir; onlar normativ hüquqi aktlar içərisində xüsusi yer tutur. Söhbət, ilk növbədə, dövlətin əsas qanunu olan **Konstitusiyadan** gedir. Konstitusiya bütün hüquq sahələrinin, eləcə də hüquq institutlarının, o cümlədən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun normativ-hüquqi əsası və bazası sayılır. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin tərkib hissələrindən biri məhz Konstitusiyaadır. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik Konstitusiyadan və digər aktlardan ibarətdir. Konstitusiya əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin əsası sayılır. Burada ifadə edilən bir sıra hüquqi göstəriş (müddəa) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ üçün vacib əhəmiyyətə malikdir; həm də əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında

qanunvericilik Konstitusiyaya uyğun olmalı, onunla ziddiyyət təşkil etməməlidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə Konstitusiyadan başqa, digər qanunlar da daxildir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi qismində, ilk növbədə, **ƏFQ-nin** adı çəkilməlidir. O, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi olan normativ hüquqi aktlar içərisində xüsusi əhəmiyyətə və rola malikdir. Bu isə təsadüfi xarakter daşımır. Belə ki, ƏFQ əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı icimai münasibətləri tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir; 3 fəsil və 21 maddədən ibarət olan ƏFQ əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin anlayışı, məqsəd və vəzifələri, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsipləri, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri, onların hüquq və vəzifələri, əməliyyat-axtarış tədbirləri və belə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün səbəblər (əsaslar), tətbiqi şərtləri və həyata keçirilməsi, habelə digər məsələlər barədə müvafiq hüquq normaları nəzərdə tutur.

ƏFQ-nin I fəslə «Ümumi müddəalar» adlanır. Onun II fəslə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinə həsr edilmişdir. Qanunun III fəslə isə yekun müddəaları müəyyənləşdirir; həmin fəsil «Yekun müddəalar» adlanır.

Gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi kimi **GM** haqqında da danışmaq lazımdır. O, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi olan normativ hüquqi aktlar arasında heç də az rol oynamır. Belə ki, GM-də müəyyən edilən bir sıra hüquq norması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ üçün vacib əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də həmin akt gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi olan qanunlar sırasına aiddir. GM-in 8-ci maddəsi gömrük orqanlarının əsas vəzifələrini müəyyənləşdirir ki, gömrük işi sahəsində cinayətlərə, həmçinin gömrük qaydaları əleyhinə inzibati xətalara və digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə aparmaq həmin vəzifələr sırasına aiddir; GM həm də təhqiqatı və istintaqı gömrük orqanlarının səlahiyyətinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə

qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsini gömrük orqanlarının hüquqlarından biri kimi müəyyən edir (GM, maddə 9.0.7).

Gömrüyün daşdığı əsas vəzifələr sırasına həm də cinayət törətmiş şəxsləri (cinayətkarları) müəyyən və aşkar etmək daxildir. Bu, yəni cinayət törətmiş şəxslərin (cinayətkarların) müəyyən edilməsi isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrindən biridir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi olan qanunlar sırasına **Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi** (CPM, 2000-ci il) də daxildir. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təhqiqat orqanları da həyata keçirirlər. Təhqiqat orqanlarının səlahiyyətləri isə CPM ilə müəyyən edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik həm də digər qanunlardan ibarətdir. Həmin qanunlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin mənbəyi hesab edilir. Məsələn, «**Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında**» **Azərbaycan Respublikasının Qanunu** (1999-cu il) belə aktlardan biridir. Bu Qanun dövlət tərəfindən müdafiə olunan şəxslərin həyatının, sağlamlığının, mənzilinin və əmlakının dövlət müdafiəsi üzrə tədbirlər sistemini müəyyənləşdirir. Qanunda dövlət tərəfindən müdafiə olunan şəxslər sadalanır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən təhqiqat orqanları, eləcə də əməliyyat-axtarış tədbirləri tətbiq edən şəxslər onların sırasına daxildir. Qanunda dövlət tərəfindən müdafiə olunan şəxslər barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirlərinin ayrı-ayrı növləri göstərilir.

«**Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında**» **Azərbaycan Respublikasının Qanununu** da (1998-ci il) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi hesab etmək olar. Belə ki, hər bir şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərməklə cinayətin aşkar edilməsində, qarşısının alınmasında və ya açılmasında iştirak edə bilər. Sözügedən Qanun belə şəxsləri dövlət tərəfindən müdafiə olunan şəxslər sırasına aid edir və bu kateqoriyadan olan şəxslərin təhlükə

kəşizliyinin təmin edilməsini, habelə onların sosial müdafiəsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemi müəyyənləşdirir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi olan normativ hüquqi aktlara qanunlardan başqa, həm də **qanunqüvvəli aktlar** daxildir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19.06.2001-ci il tarixli 507 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «**Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət Bölgüsü**» qanunqüvvəli aktlara misaldır;¹ həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04.06.2012-ci il tarixli 646 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «**Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnamə**» də qanunqüvvəli akt kimi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyidir. Əsasnamədə təsbit edilən bəzi hüquq normaları bilavasitə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə aiddir. Belə ki, Əsasnamə hüquq-mühafizə fəaliyyətinin həyata keçirilməsini DGK-nın yerinə yetirdiyi əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri hesab edir. Gömrük işi sahəsində hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, habelə törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrindən biridir. Əsasnamə DGK-nın üzərinə düşən vəzifələri müəyyənləşdirir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, eləcə də DGK-nın səlahiyyətlərinə aid olan işlər üzrə təhqiqatın aparılması bu vəzifələrdən biridir. Belə vəzifənin yerinə yetirilməsi isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əsasnamədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə aid olan digər normalar da nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunqüvvəli aktlar sırasına Prezident fərmanları və Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə yanaşı, həm də **mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının** normativ aktları aiddir (Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin I hissəsi). Belə aktlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan aktlardır. Öz Əsasnaməsinə (2012-ci il) görə, DGK da mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı hesab edilir. Deməli, DGK tərəfindən qəbul edilən normativ hü-

---

¹ *Fərmanın mətni verilmişdir*: Əliyev N., Eyvazov H. Polisin məlumat kitabı. Bakı, 2013, s.215-216.

quqi aktlar qanunqüvvəli aktlara (qanunvericilik sisteminə) daxildir.¹

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə həm də **beynəlxalq müqavilələr** daxildir. Söhbət Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən gedir. Əgər Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr gömrük işi ilə bağlı əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində bağlanarsa, onlar əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi hesab edilir. Məsələn, «Gömrük hüquqpozmalarının qarşısının alınması, təhqiqatının aparılması və aradan qaldırılmasına dair qarşılıqlı inzibati yardım haqqında» Beynəlxalq Konvensiya (Nayrobi, 1977-ci il). Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 19.02.2002-ci il tarixli 267-IIQ nömrəli Qanuna əsasən qoşulmuşdur. Unutmaq olmaz ki, Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik (hüquq) sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Buna görə də beynəlxalq müqavilələr gömrük hüququnun, o cümlədən onun institutlarından biri olan hüquq-mühafizə fəaliyyəti hüququnun mənbəyi sayılır.

Həmçinin gömrük işi ilə bağlı cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bağlanmış ikitərəfli **gömrük sazişləri** əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbələri sırasına daxildir. Məsələn, «Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında» Saziş (Azərbaycan Respublikasının 30.09.2011-ci il tarixli 192-IVQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir); «Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İran İslam Respublikası Hökuməti arasında «Gömrük məsələlərində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında» Saziş (Azərbaycan Respublikasının 02.07.2002-ci il tarixli 353-IIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir) və s.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan sahələrdən (qanunvericilik massivlərindən) biri **gömrük**

---

¹ *DGK-nın normativ hüquqi aktları ilə tanış olmaq üçün bax:* URL:<http://www.customs.gov.az> və ya dgk.gov.az internet saytları.

haqqında qanunvericilikdir. Gömrük haqqında qanunvericiliyin tərkib hissələrindən biri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik hesab edilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, ƏFQ, GM, CPM və digər normativ hüquqi aktlardan, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi hesab edilir. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsi CPM-in bu və ya digər maddəsinin şərhinə dair müvafiq qərarlar qəbul edə bilər. Əgər həmin maddələr əməliyyat-axtarış tədbirləri barədə olarsa, Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən onların şərh olunmasına dair qəbul edilən qərarlar əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi kimi tanınır.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, nə Ali Məhkəmə qərarları, nə gömrük hüquq elmi (doktrina), nə də məhkəmə təcrübəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun mənbəyi hesab edilir. Bildiyimiz kimi, onlar, ümumiyyətlə, hüququn, o cümlədən gömrük hüququnun mənbəyi kimi qəbul olunmur.

Hər bir hüquq institutu özünəməxsus prinsiplərə malikdir. Belə prinsiplər sahədaxili prinsiplər hesab edilir. Gömrük hüququnun struktur tərkib hissələrindən biri olan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun da özünəməxsus prinsipləri vardır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ məhz öz prinsiplərinə əsaslanır; onlar gömrük hüququnun sahədaxili prinsipləri sırasına aiddir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun prinsipləri ƏFQ-də sadalanır. Bu isə o deməkdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun özünəməxsus prinsipləri qanunvericilik səviyyəsində təsbit edilmiş, qanunda öz normativ ifadəsini tapmışdır. Buna görə də onlar məcburi hüquqi qüvvəyə malik olub normativ əhəmiyyətə malikdir; əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri müvafiq axtarış tədbirləri tətbiq edərkən onları öz işində rəhbər tutmalı, məcburi olaraq yerinə yetirməlidirlər. Nəzərə alınmalı ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun özünəməxsus prinsipləri müvafiq subyektlər tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilən zaman rəhbər tutulan və onların əsaslanmaları normativ xarakterli ideyalardır.

Beləliklə, **əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun prinsipləri** dedikdə qanunvericilik səviyyəsində təsbit edilən və buna görə də subyektlər üçün məcburi olan normativ xarakterli əsas ideyalar başa düşülür ki, subyektlər əməliyyat-axtarış tədbirləri tətbiq edən zaman bu ideyaları rəhbər tutur və onlara əsaslanırlar. Həmin prinsiplər bunlardan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti onların əsasında həyata keçirilir: 1) qanunçuluq prinsipi; 2) humanizm prinsipi; 3) insan hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək prinsipi; 4) konspirasiya prinsipi; 5) aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipi və s.

Qanunçuluq prinsipinə görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız qanuni tələblərə uyğun tətbiq edə bilərlər; onlar tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti yalnız qanun əsasında həyata keçirilməlidir.

Qanunçuluq prinsipi həm də bunda ifadə olunur ki, **əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı** qanunla müəyyənləşdirilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri yalnız bu siyahıya daxil olan əməliyyat-axtarış tədbirlərini tətbiq edə bilər; həmin siyahıya daxil olmayan, yəni qanunda nəzərdə tutulmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərini onların tətbiq etmək hüququ yoxdur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri həm də əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısını dəyişdirmək hüququna malik deyildir; ƏFQ-nin 10-cu maddəsinin II hissəsinə görə, bu tədbirlərin siyahısı yalnız **qanunla dəyişdirilə bilər**; həmin siyahı isə ƏFQ-nin 10-cu maddəsinin I hissəsində göstərilmişdir.

Qanunçuluq prinsipi öz ifadəsini həm də bunda tapır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini qanunda nəzərdə tutulmuş **təhqiqat orqanları** həyata keçirir. Belə orqanlar isə cinayət-prosessual qanunvericiliyində müəyyən edilmiş, nəzərdə tutulmuşdur. Həmin orqanlar öz vəzifə və funksiyalarını qanunla onlara verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində həyata keçirirlər ki, bu, qanunçuluq prinsipinin təzahür formalarından biridir.

Humanizm prinsipi bunda ifadə edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərini tətbiq edən və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlər humanist davranış nümayiş etdirməlidirlər; onlar öz səlahiyyətlərini icra edərkən insanların təhlükəsizliyini

təmin etməlidirlər. ƏFQ-nin 8-ci maddəsində göstərilir ki, subyektlər öz səlahiyyətlərinin icra edilməsi zamanı insanların həyat və sağlamlığını, habelə əmlakını və qanunla qorunan mənafelərini təhlükə altına alan hərəkətlərə yol verməməlidirlər; onlar həmçinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq edilməsi zamanı insan ləyaqətini alçaldan hərəkətlərdən çəkinməlidirlər. Bir sözlə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən zaman subyektlər humanist yanaşma və münasibət nümayiş etdirməlidirlər.

İnsan hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək prinsipinə görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilərkən insan hüquq və azadlıqları, yəni insan haqları təmin edilməlidir. Söhbət Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş həm insan, həm də vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsindən gedir. ƏFQ-nin 4-cü maddəsinin II hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını pozmaq qadağandır.

Bu göstəriş, birinci, onu ifadə edir ki, Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş həm insan, həm də vətəndaş hüquq və azadlıqları pozulmamalı, onlara hörmətlə yanaşılmalıdır. Əgər insan (vətəndaş) hüquq və azadlıqları pozulmursa və onlara hörmətlə yanaşılırsa, bu o deməkdir ki, insan haqları təmin edilmişdir. Deməli, insan haqlarına hörmət etmək elə onların təmin edilməsini bildirir. Buna görə də insan hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək prinsipini **insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi prinsipi** də adlandırmaq olar.¹

İkinci, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi məhdud deyil, geniş mənada başa düşülməlidir. Belə ki, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi həm də vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət olunmasını bildirir, ifadə edir. Buna görə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı həm insan, həm də vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşılmalıdır.

---

¹ *İnsan hüquq və azadlıqları barədə ətraflı bax:* Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, 2013, 506 s.

İnsan hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək prinsipi mütləq xarakter daşımır. Belə ki, insan hüquq və azadlıqları bəzi hallarda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı **müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər**. Qeyd etməliyik ki, müvəqqəti məhdudlaşdırmaya yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər (ƏFQ, maddə 4, II hissə).

İnsan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməməsi onların pozulması ilə nəticələnir. Belə halda hər bir şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurorluğa və ya məhkəməyə şikayət edə bilər. Odur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına yönələn hərəkətlərə yol verməməlidirlər. Axı belə hərəkətlər nəticəsində insan hüquq və azadlıqları pozula bilər; bu isə, öz növbəsində, hüquqi məsuliyyətə səbəb olur.

Konspirasiya prinsipinə görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri əməliyyat-axtarış tədbirləri gördükdə gizli (konspirativ) üsullardan istifadə edirlər; əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı konspirativlik (gizlilik) saxlanılmalıdır.

Konspirasiya prinsipi həm də bunda ifadə edilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tətbiq etdikləri əməliyyat-axtarış tədbirlərini bildirməmək üçün müvafiq üsullar işlədirlər; onlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən konspirasiya qaydalarına riayət edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görməlidirlər. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüququ vardır ki, onlar konspirasiya məqsədi ilə uydurma idarə, müəssisə və ya təşkilat (hüquqi şəxs) yaratsınlar. Unutmaq olmaz ki, uydurma hüquqi şəxs yaradılması əməliyyat-axtarış tədbirlərinin bir növüdür.

Aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipinə görə, səlahiyyətli dövlət orqanları (təhqiqat orqanları) əməliyyat-axtarış fəaliyyətini aşkar və gizli iş üsullarını uyğunlaşdırmaqla həyata keçirirlər. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri qanunda nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərini

tətbiq edərkən həm aşkar, həm də gizli üsullarından istifadə edirlər. **Aşkar iş üsulları** dedikdə hamıya və hər kəsə məlum olan açıq (gizli olmayan) iş üsulları başa düşülür. **Gizli iş üsulları** isə qeyri-aşkar iş üsullarıdır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri öz səlahiyyətlərini icra edərkən aşkar və gizli iş üsullarını uyğunlaşdırmalıdırlar. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti də məhz aşkar və gizli (qeyri-aşkar) iş üsulları ilə qanunda nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsidir.

Bunlardan başqa, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ **qanun qarşısında bərabərlik prinsipindən** çıxış edir. Qeyd etdiyimiz kimi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsipləri ƏFQ-nin 3-cü maddəsinin I hissəsində sadalanır ki, burada qanun qarşısında bərabərlik prinsipinə təsadüf olunmur. Lakin, buna baxmayaraq, ƏFQ-nin 3-cü maddəsinin II hissəsində belə prinsip dolayı yolla təsbit edilmişdir.

Qanun qarşısında bərabərlik prinsipinə görə, barəsində əməliyyat-axtarış tədbirləri tətbiq edilən şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər. Hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz, bu şərtlə ki, qanunda başqa hal nəzərdə tutulmasın. Deməli, zəruri olduqda və lazım gəldikdə əməliyyat-axtarış tədbirləri bu və ya digər şəxsin irqindən, milliyyətindən, mənşəyindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, baxışlarından, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən və s. amillərdən asılı olmayaraq həyata keçirilir.

Gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququ gömrük orqanları tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir ki, bu, onun yerinə yetirdiyi əsas funksiya hesab olunur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri dedikdə də məhz həmin münasibətlərin potensial (mümkün) iştirakçıları başa düşülür.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun **subyektləri** anlayışının sətiraltı məna yükü əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektləri əhatə edir. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

yətini hansı subyektlər həyata keçirirsə, onlar da əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektı kimi tanınırlar. Deməli, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri elə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin özləridir. Odur ki, «əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri» və «əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri» məzmunca üst-üstə düşən eynimənalı (sinonim) anlayışlar hesab edilir.

ƏFQ-də «əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri» kimi termin işlədilir. Həmin Qanunun 5-ci maddəsi məhz əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə həsr olunmuşdur. Bu maddənin I hissəsində göstərilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları həyata keçirirlər. Deməli, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri dedikdə **təhqiqat orqanları** başa düşülür. Əməliyyat-axtarış tədbirlərini bu orqanlarda işləyən şəxslər həyata keçirirlər ki, onlara **təhqiqatçı** deyilir. Azərbaycan Respublikasında hal-hazırda qüvvədə olan CPM-də göstərilir ki, təhqiqatçı əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirmək hüququna malikdir. Lakin o, öz icraatında olan işlə əlaqədar qeyri-aşkar üsullarla əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirə bilməz (CPM, maddə 86.5). Bunu da qeyd etməliyik ki, cinayət işi prokuror və ya müstəntiq tərəfindən icraata qəbul olunduqdan sonra təhqiqatçı müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız prokurorun və ya müstəntiqin göstərişi ilə onun işlədiyi təhqiqat orqanı vasitəsilə həyata keçirir (CPM, maddə 86.6). Təhqiqatçı əməliyyat-axtarış orqanının – təhqiqat orqanının əməkdaşdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hansı təhqiqat orqanı tərəfindən həyata keçirilməsini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hansı həcmdə tətbiqinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən təhqiqat orqanları müxtəlifdir. Onlara aiddir: 1) DİN-in təhqiqat orqanı; 2) Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin təhqiqat orqanı; 3) Ədliyyə Nazirliyinin təhqiqat orqanı; 4) Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinin təhqiqat orqanı; 5) Dövlət Gömrük Komitəsinin təhqiqat orqanı və s.

Müəyyən hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələrini təhqiqat orqanlarının özləri deyil, onların müvəkkil olunmuş şəxsləri həyata keçirirlər. **Təhqiqat orqanlarının müvəkkil olunmuş şəxsləri** öz vəzifələrini yalnız bu orqanların səlahiyyətləri daxilində həyata keçirirlər; onlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri sırasına aid olunurlar.

Bəzi hərəkətlərlə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri öz səlahiyyətləri daxilində digər orqanlarla yanaşı, Dövlət Gömrük Komitəsi orqanları tərəfindən də tətbiq edilir. Söhbət aşağıdakı hərəkətlərdən gedir: poçt göndərişlərinin, teleqraf və digər məlumatların yoxlanılması, şəxslərin stansiya avadanlığına qoşulmaqla telefon danışıqlarına qulaqasma, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması və s.

Qeyd etməliyik ki, **müəyyən şəxslər** əməliyyat -axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstəririlər. Söhbət dövlət, bələdiyyə və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərindən gedir; onlar yardımçı funksiya yerinə yetirdiklərinə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini hesab edilmirlər. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərmək belə şəxslərin borcudur, yəni onların üzərinə düşən vəzifədir.

Vurğulamaq vacibdir ki, hər bir **fiziki şəxs** əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə onların səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərə bilər. Bu, onların malik olduqları hüquqdur. Lakin belə hüquqa malik olmaq heç də əsas vermir ki, kömək göstərən şəxslər (köməkçi şəxslər) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini kimi tanınsınlar. Onlar yardımçı funksiya yerinə yetirdiklərinə və əməliyyat-axtarış tədbirlərini bilavasitə həyata keçirmədiklərinə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektini hesab edilmirlər. Belə şəxslər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi sahəsində nə vəzifə daşıyır, nə də hüquqlara malikdirlər. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri isə həmin sahədə müəyyən hüquqlara malik olub, müvafiq vəzifələr daşıyırlar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun subyektləri sırasına həm də DGK-nın **Əməliyyat-İstintaq Baş İdarəsi** (bundan sonra – Baş İdarə) daxildir.¹ Bu, təbii olub, heç də təsadüfi xarakter daşmır. Belə ki, Baş İdarə əməliyyat axtarışı ilə bağlı ictimai münasibətlərin potensial iştirakçılarında biridir; onun Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 01.11.2018-ci il tarixli 1000/010 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Baş İdarənin strukturuna 2 idarə (Əməliyyat İdarəsi, İstintaq və Təhqiqat İdarəsi) və 2 şöbə (Məlumat və qeydiyyat şöbəsi, Xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq şöbəsi) daxildir. Əməliyyat İdarəsinin strukturunda isə 5 adda şöbə mövcuddur (Əsasnamə, bənd 5.3): Əməliyyat-axtarış Şöbəsi, Hüquqpozmalarla mübarizə Şöbəsi, Narkotiklərlə mübarizə Şöbəsi, Hədəflərin müəyyənləşdirilməsi Şöbəsi, Elektron ticarətdə hüquqpozmalarla mübarizə Şöbəsi.

Baş İdarə həm də əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun **xüsusi subyekti** kimi tanınır (Əsasnamə, bənd 5.10.21). Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, Baş İdarə gömrük xidməti sahəsində cinayətlərin qarşısının alınması və açılması, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili sahəsində səlahiyyətlərə malik olan qurumdur. O, DGK-nın mərkəzi aparatının struktur bölməsidir.

Digər tərəfdən, Baş İdarə hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması işini, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması sahəsində fəaliyyəti, eləcə də cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən olunması işini təşkil edir, həmçinin qanunvericilikdə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirir. Odur ki, Baş İdarə gömrük işi sahəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüququnun «xüsusi subyekti» statusuna malikdir.

---

¹ URL:<http://www.dgk.az> – 21.12.2019-cu il.

İXTİSARLAR

- AATA** – Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası
AGİ – Avropa Gömrük İttifaqı
Aİ – Avropa İttifaqı
AİB – Avropa İqtisadi Birliyi
AİK – Avropa İqtisadi Komissiyası
AR QK – Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı
AR QT – Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu
ASM – Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı
AŞPA – Avropa Şurasının Parlament Assambleyası
ATƏT – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
AYİB – Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
BƏT – Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BST – Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı
BTM – UNCTAD ÜTT-nin Beynəlxalq Ticarət Mərkəzi
BTP – Beynəlxalq Ticarət Palatası
BVF – Beynəlxalq Valyuta Fondu – İMF
BYD Konvensiyası – Beynəlxalq Yük Daşımaları Kitabçası tətbiq edilməklə beynəlxalq yük daşımaları haqqında Gömrük Konvensiyası (TİR Konvensiyası)
BYİB – Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı – Ümumdünya Bankı
CM – Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
CPM – Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi
DGK – Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi
DQQ – «Dövlət qulluğu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu
EKOSOS – BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası
ƏDV – Əlavə Dəyər Vergisi
ƏM – Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi
GB – Gömrük bəyannaməsi
GƏT – Gömrük Əməkdaşlıq Təşkilatı
GM – Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi
GRGNAS – Gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi
GMO – Gömrük mədaxil orderi

GTQ – «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu

GUAM – Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat –
Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan, Moldova

HÖP – Hökumət Ödəniş Portalı

XİF – Xarici iqtisadi fəaliyyət

XİFMN – Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası

XTBS – Xidmətlərlə Ticarət üzrə Baş Saziş - QATS

XTGS – Xarici ticarətin gömrük statistikas

İÖİT – İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (Ümumavropa
təşkilatı)

İXM – Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi

İİQ – İnzibati icraat haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

İPM – Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsi

KOTİF – Bern Konvensiyaları (Əlavə Sazişlə) – Convention
Concerning International Carriage by Rail

QİƏT – Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı

MDB – Müstəqil Dövlətlər Birliyi

MqM – Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi

MM – Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi

MPM – Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi

NK – Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti

OPEK – Neft İxrac Edən Ölkələrin Təşkilatı

RAİS – Risklərin Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi

TRİMS – İnvestisiya Tədbirlərinin Ticarət Aspektlərinə dair Saziş

TRİPS – Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının Ticarət Aspektlərinə dair Saziş

TTBS – Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş – QATT

UNKTAD – BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı

UNSİTRAL – BMT-nin Beynəlxalq Ticarət Hüququ üzrə Komissiyası

ÜƏMT – Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı

ÜGT – Ümumdünya Gömrük Təşkilatı

ÜPİ – Ümumdünya Poçt İttifaqı

ÜTT – Ümumdünya Ticarət Təşkilatı – WTO

VAİS – Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemi

VM – Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1) azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: B.C.Kərimli. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2016, 416 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Əfəndiyev E.M. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2012, 692 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Bəhruz Cəbrayıl oğlu Kərimli, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2015, 256 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Bəhruz Cəbrayıl oğlu Kərimov, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı: «Hüquq Yayın Evi» nəşriyyatı, 2018, 232 s.
5. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: B.C.Kərimli. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2016, 392 s.
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: «N» nəşriyyatı, 2015, 52 s.
7. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. I cild / Buraxılışa məsul: Əfəndiyev E.M. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2001, 880 s.
8. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. Bakı: Azərbaycan, 1996–2019.
9. Azərbaycan Respublikasının Məcəllələr Külliyyatı. I xüsusi buraxılış. Bakı, 2000, s.263-412.
10. Azərbaycan Respublikasının məhkəmə hakimiyyəti. Normativ aktlar toplusu / Buraxılışa məsul: Ə.H.Hüseynov. Bakı: «Digesta» nəşriyyatı, 2008, 392 s.
11. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Bəhruz Cəbrayıl oğlu Kərimli, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2017, 126 s.
12. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası / Buraxılışa məsul: Eldar Məmməd oğlu Əfəndiyev, hüquq elmləri namizədi. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2009, 48 s.
13. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi / Nasir: Bəhruz Cəbrayıl oğlu Kərimli, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2016, 848 s.

14. Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi. Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsi /Naşir - B.C.Kərimli. Bakı: «Hüquq Yayın Evi» , 2016, 472 s.
15. Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsinin elmi-praktik kommentariyası. Kol.müəlliflər / Layihənin rəhbəri: Ənənəği Hacıbəyli; Redaktor: İntiqam Əliyev. Bakı: «Patronat-S» şirkəti, 2003, 560 s.
16. Azərbaycan Respublikasının Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsi (2001-ci il) // [www.e-qanun/az](http://www.e-qanun.az)
17. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Bəhrüz Cəbrayıl oğlu Kərimli, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2019, 442 s.
18. Abbasov İ.M. Audit. Dərslik. Bakı: Bakı Biznes Universiteti nəşriyyatı, 2007, 530 s.
19. Abdullayev Abduləli; Nağıyev Fəxrəddin. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 800 s.
20. Abdullayev F.S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri. Bakı: «Zərdabi LTD» MMC, 2013, 664 s.
21. Abışov A.V., İsmayılov A.V., Nəcəfquliyev R.İ. İnzibati məsuliyyət. Dərs vəsaiti. Bakı: DİN Polis Akademiyası, 2012, 330 s.
22. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi (mülki) hüquq kursu. Dərslik. Bakı: «Digesta», 2007, 820 s.
23. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq kursu. Dərslik. I cild (III nəşr). Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2019, 944 s.; II cild, 2019, 736 s.; III cild, 2019, 1048 s.; IV cild, 2019, 708 s.
24. Allahverdiyev S.S. Əqli mülkiyyət hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı: «Digesta» nəşriyyatı, 2006, 584 s.
25. Allahverdiyev S.S. Konstitusiyaya və hüququn əsasları. Dərslik. 8-ci nəşr. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2018, 452 s.
26. Aslanov S.X. Sahibkarlıq hüququ. Bakı: «Digesta» nəşriyyatı, 2005, 496 s.
27. Avropa hüququ. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: «Günəş-B», 2016,764 s.
28. Bağırov M.M. Banklar və bank əməliyyatları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: «Nurlan», 2003, 512 s.
29. Bayramov T.Z. İddia ərizələri: sənədlərin nümunələri və kommentariyaları. Bakı: "Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı, 2010, 182 s.

30. Beynəlxalq arbitraj. Qanunvericilik və şərhlər / Tərtibçi və redaktor: Həbil İskəndərli. Bakı: «Nafta-Press», 2004, 555 s.
31. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, I cild, ümumi hissə, 752 s.; II cild, xüsusi hissə, 704 s.
32. Beynəlxalq hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər: normativ sənədlər toplusu / Buraxılışa məsul: Ə.H.Hüseynov, B.C.Kərimov. Bakı: «Digesta», 2007, 592 s.
33. Dövlət vergi xidməti haqqında (Normativ hüquqi aktlar) / Buraxılışa məsul: Eldar Məmməd oğlu Əfəndiyev, hüquq elmləri namizədi. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2008, 96 s.
34. Dr.Mübariz Yolçiyev. Sığorta hüququnda sığortaçının varisliyə əsaslanan rəqres hüququ (Türkiyə hüququ ilə müqayisəli olaraq). Bakı: «Adventa» MMC, 2013, 400 s.
35. Əliyev A.Ə.Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı: Ozan, 2001, 320 s.
36. Əliyev E.Ə. Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat hüququ. Dərslik. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş 3-cü nəşr. Bakı: «Uni-Print» nəşriyyatı, 2011, 676 s.
37. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq əqli mülkiyyət hüququ. Bakı: MHA nəşriyyatı, 2013, 36 s.
38. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Üçüncü nəşr (yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş). Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi. 2016, 690 s.
39. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq nəqliyyat hüququ. Dərslik. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı: «QHT nəşriyyatı» MMC, 2013, 614 s.
40. Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 624 s.
41. Əliyev Ə.İ., Aslanov E.Z. Beynəlxalq turizm hüququ. Dərslik. Bakı: «NAT» MMC, 2011, 475 s.
42. Əliyev Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı: Şirvanəşr, 2007, 600 s.
43. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı: «Nurlar» nəşriyyatı, 2019, 352 s.

44. Əliyev Ə.İ., Teymurov N.Ə. Ekologiya hüququ. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: "Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı, 2005, 304 s.
45. Əliyev S.O. Qanuni sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə qarşı törədilən cinayətlərin xüsusiyyətləri (elmi-nəzəri problemlər). Bakı: «Şərq-Qərb» Nəşriyyat Evi, 2011, 216 s.
46. Əliyeva R.Ə. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Dərs vəsaiti. Bakı: «Elm və Təhsil» nəşriyyatı, 2011, 432 s.
47. Feyzullabəyli İ.Ə., Bayramov Ə.İ., Əlizadə A.Ş., Orucov Ş.O. Tələb, tələbat, bazar və marketing (iqtisadi məlumat kitabı). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1998, 281 s.
48. Gömrük işinin təşkili: iqtisadi və hüquqi əsaslar / Kollektiv müəlliflər: Əliyev Etibar Əli oğlu, Əliyev Vüqar İsmayıl oğlu, Gülmaliyev Üzel Sahib oğlu. Bakı: «Kooperasiya» nəşriyyatı, 2015, 816 s.
49. Gözəlov Ə.V. Beynəlxalq investisiya hüququ: nəzəri və praktiki əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2008, 448 s.
50. Heydər Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Bakı: XXI əsr – yeni nəşrlər evi, 2001, 55 s.
51. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1 – 46 kitab / Buraxılışa məsul: R.Ə.Mehdiyev. Bakı: Azərneşr, 1997-2013.
52. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı: "Azərbaycan nəşriyyat, 2005, 752 s.
53. Hüquq ensiklopedik lüğəti / Müəlliflər kollektivi. Baş redaktor – M.F.Məlikova. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1991, 544 s.
54. Hüseynov S.Y., Səriyev R.M. Ekologiyanın fəlsəfi və hüquqi məsələləri. Bakı: «Təknur», 2007, 216 s.
55. Xarici iqtisadi əlaqələr. Terminlər lüğəti / Tərtibçilər: Kim Şükürov, Fuad Ələsgərov, Aydın Hüseynoğlu. Bakı: «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1991, 176 s.
56. Xropanyuk V.N. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Dərslik. Rus dilindən tərcümə/ Tərcümə qrupunun rəhbəri və redaktoru - M.Dəmirov. Tərc.edən - H.Baratlı, İ.Əsədov. Bakı: «Sabah», 1995, 174 s.
57. İcra haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu / Buraxılışa məsul: Bəhrüz Cəbrayıl oğlu Kərimli, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2016, 56 s.
58. İqtisadi nəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat-1,2. Mezoiqtisadiyyat. Dərslik. Düzəldilmiş və əlavə edilmiş üçüncü nəşr / Q.P.Juravlyovanın

- ümumi redaktəsi ilə. M.: «Daşkov və Ko» nəşriyyat-ticarət korporasiyası, 2007, 934 s. // Azərbaycan dilinə tərcümə, Ə.P.Babayev-in ümumi elmi redaktəsi ilə. Bakı: «Çaşıoğlu» mətbəəsi, 2009, 752 s.
59. İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir. 1 – 92 kitab / Buraxılışa məsul: R.Ə.Mehdiyev. Bakı: Azərneşr, 2003-2019.
  60. İmanov K.S. «Əqli mülkiyyət: çıxış və prezentasiyalarda». Toplu. Bakı, 2012, s. 4.
  61. İnzibati icraat haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu / Nəşrə məsul: Şahbaz Xuduoğlu. Bakı: Qanun, 2006, 44 s.
  62. Kərimov A. Sığorta (sığortaçının stolüstü kitabı). Bakı: «QAPP-POLİQRAF» Nəşriyyat-Poliqrafiya Korporasiyası, 2000, 248 s.
  63. Kommersiya hüququ. Dərs vəsaiti / Kollektiv müəlliflər: Ənnağı Hacıbəyli, Vidadi Mirkamal, İntiqam Əliyev, Natəvan Rüstəмова, Rəşid Hacılı, Cəmil Əlizadə. Bakı: «Patronat-S» şirkəti, 2003, 220 s.
  64. Qasimov A.M. Əmək hüququ. Dərslik. Bakı: «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2007, 560 s.
  65. Qasimova H.A. Xarici əlaqələr hüququ. Dərslik. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2008, 480 s.
  66. Qəfərov M.S., Eyvazov H.Q. Hüquq-mühafizə orqanları. Dərslik (əlavə və dəyişikliklərlə, 3-cü nəşr). Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2012, 600 s.
  67. Qısa iqtisadi lüğət / Tərtibçilər: Q.İ.Libman, O.K.Filatov. Tərcümə edənlər: S.A.İbadov, X.Ş.Kərimov, K.A.Sarıyev. Bakı: ASE, 1989, 360 s.
  68. Maliyyə bazarları terminlərinin izahlı lüğəti / Kollektiv müəlliflər: Rütəmov V.Ə., Camalov F.M., Nəzərov İ.A., Mütəllibov F.V. və Baxşəliyev P.Ə. Bakı: «Nurlan» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2010, 272 s. (URL://http://www.urmu.eu – 01.07.2018-ci il).
  69. Mehdiyev R.Ə. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı: XXI əsr – yeni nəşrlər evi, 2003, 248 s.
  70. Meybullayev M.X. İqtisadiyyat. Dərs vəsaiti. Bakı: «İqtisad Universiteti» Nəşriyyatı, 2015, 408 s.
  71. Məhərrəmov A.M. İqtisadi diplomatiya. Dərslik (ikinci nəşr). Bakı: Adventa MMC, 2013, 386 s.
  72. Məmmədov M.M., Məmmədov R.Y. Sahibkarlıq hüququ (mühazirələr toplusu). Bakı: ADPU-nun nəşri, 2005, 138 s.

73. Məmmədov N.İ. Xarici siyasət: reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: «Qanun» nəşriyyatı, 2013, 264 s.
74. Məmmədov R.Y. Kommersiya (sahibkarlıq) hüququ (Ümumi hissə). Dərs vəsaiti. I cild. Bakı: «Apostroff», 2015, 512 s.
75. Məmmədov Z.F., Zeynalov Z.H. Pul, kredit, banklar, qiymətli kağızlar və valyuta. Bakı: «Nasir» nəşriyyatı, 2005, 198 s.
76. Mirzəyeva A.Q. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ. Dərslik. Bakı: «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2007, 308 s.
77. Mirzəyeva A.Q. Maliyyə hüququ. Dərslik. Bakı: «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2008, 424 s.
78. Mövsümov M.A., Cabbarlı F.A. Azərbaycan Respublikası mülki prosessual hüququ. Dərslik. Azərb.dilində. Bakı: «QANUN», 1998, 330 s.
79. Mustafayeva A.İ. Bioetika, hüquq və insan hüquqları. Bakı: «Adventa Qrup» MMC, 2013, 340 s.
80. Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilən terminlər. Xarici iqtisadi biliklərə dair azərbaycanca-rusca-ingiliscə lüğət-məlumat kitabı / Müəllif-tərtibçilər: Əfəndiyev O.F., Əliyev E.Ə. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2005, 676 s.
81. Normativ hüquqi aktlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu / Buraxılışa məsul: Eldar Məmməd oğlu Əfəndiyev, əməkdar hüquqşünas, hüquq elmləri namizədi. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2011, 92 s.
82. Novitski İ.B. Roma hüququ. Dərslik. Azərbaycan dilinə tərcümə / Məsul redaktor: İ.A.İsmayılov. Bakı: Qanun, 1999, 224 s.
83. Piriyev Ə.S. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları. Dərslik. Bakı: «Çıraq», 2005, 608 s.
84. Rəcəbli H.M. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları. Bakı: Azərbaycan, 2003, 256 s.
85. Rəhimov İ.M. Cəzanın əxlaqiliyi haqqında. Bakı: «Şərq-Qərb» Nəşriyyatı, 2016, 216 s.
86. Rəhimov İ.M. Cinayətkarlıq və cəza. Bakı: «Şərq-Qərb» Nəşriyyat Evi, 2015, 320 s.
87. Rəhimov İ.M. Cinayət və cəzanın fəlsəfəsi. Bakı: «Şərq-Qərb» Nəşriyyat Evi, 2014, 320 s.
88. İSadiqov Ə.İ. Beynəlxalq enerji hüququ. Dərslik. Bakı: «Adventa Qrup» MMC, 2013, 312 s.

89. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2008, 396 s.
90. Səmədzadə Z.A. Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 608 s.
91. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Yenidən işlənmiş təkrar nəşr. Bakı: «Digesta» nəşriyyatı, 2007, 700 s.
92. Sığorta (normativ hüquqi aktlar) / T.R.Məmtiyevin redaktəsi ilə. Bakı: «Tərəqqi» MMC, 2005, 494 s.
93. Vəliyev D.Ə., Balakışiyeva Y.H., Rəfibəyli İ.R., İmanov E.E., Qarabalov E.M. Vergi hüququ. Dərslik. Bakı: «Azərbaycan Universiteti» nəşriyyatı, 2003, 484 s.
94. Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2013, 308 s.
95. «Vətəndaşların müraciətləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Normativ hüquqi aktlar toplusu / Buraxılışa məsul: Kərimli B.C. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2017, 136 s.

2) türk dilində

96. Abuzer Kendigelen, Alican Aydın. Taşıma hukuku mevzuatı. İstanbul: Beta, 2001, 1011 s.
97. Emin Ertürk. Uluslararası iktisadi birleşmeler. İstanbul: Vipaş A.Ş., 2002, 389 s.
98. Emine Yazıcıoğlu. Hamburg Kuralları'na göre taşıyanın sorumluluğu. İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2000, 228 s.
99. Fahiman Tekil. Deniz hukuku. İstanbul: Alkim, 2001, 634 s.
100. Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni. İstanbul, 2004, Yıl 24/Sayı 1-2.
101. Rayegvn Kender. Ergon Çetingil. Deniz ticareti hukuku. Temel bilgiler. İstanbul: Arıkan LTD, 2007, 388 s.
102. Rayegvn Kender. Türkiye'de hususi sigorta hukuku. İstanbul: Arıkan Ltd, 2008, 306 s.

4) digər dillərdə

103. Абрамов А.П., Галабурда В.Г., Иванова Е.А. Маркетинг на транспорте. Под общей редакцией д-ра экон. наук, проф. В.Г.Галабурды. Учебник для вузов. М.: Желдориздат, 2001, 329 с.

104. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. М.: Юристь, 1999, 368 с.
105. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. Т. II. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002, 452 с.
106. Алексеев С.С. Философия права. М.: Издательство НОРМА, 1999, 336 с.
107. Алиев И.Г. Каспийская нефть Азербайджана. М.: Известия, 2003, 712 с.
108. Алиев Э.А. Конвенционное закрепление права морских перевозок и транспортная безопасность. Махачкала, ИУБ, типография «МАБЕЛ», 2002, 16 с.
109. Алиев Э.А. Международные транспортные правоотношения в эпоху глобализации. М.: ООО «Р-СТИЛЬ», 2006, 340 с.
110. Алиев Э.А., Эфендиев О.Ф. Международное транспортное право и его институты. Учебник. Баку: «Гюнаш-Б», 2016, 668 с.
111. Банковское право: краткий курс лекций / Т.Б.Замотаева, С.Б.Мартышкин, Ю.С.Поваров; под общ. ред. Т.Б.Замотаевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2015, 221 с. – Серия: Хочу все сдать!
112. Банковское право: учебник для бакалавров / Отв. ред. В.С.Белых. М.: Проспект, 2015, 696 с.
113. Безопасность жизнедеятельности. Учебник для вузов, 2-е изд. / Под ред. Михайлова Л.А. – СПб.: Питер, 2012, 461 с.
114. Бекашев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2010, 368 с.
115. Белов В.В., Виталиев Г.В., Денисов Г.М. Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика применения. Практич. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2006, 351 с.
116. Беляцкий С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда. М.: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005, 64 с.
117. Богуславский М.М. Международное частное право. Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2002, 462 с.
118. Богуславский М.М. Международное экономическое право. М.: Международные отношения, 1986, 304 с.

119. Борисов К.Г. Международное таможенное право: учебное пособие. М.: Изд-во РУДН, 1997, 224 с.
120. Борисов К.Г. Международный туризм и право. Учебное пособие. М.: Издательство «НИМП», 1999, 352 с.
121. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества. М.: «Статут», 2000, 800 с.; Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. Издание дополнительное, исправленное (2-й завод). М.: «Статут», 2002, 1055 с.; Книга четвертая: Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта (2-й завод). М.: «Статут», 2004, 910 с.; Книга пятая. В двух томах. Том 1: Договоры о займе, банковском кредите и факторинге. Договоры, направленные на создание коллективных образований. М.: «Статут», 2006, 736 с.; Том 2: Договоры о банковском вкладе, банковском счете; банковские расчеты. Конкурс, договоры об играх и пари. М.: «Статут», 2006, 623 с.
122. Бусыгин А.В. Предпринимательство. Учебник. 3-е изд. М.: Дело, 2001, 640 с.
123. Бушев А.Ю., Макарова О.А., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран. Учебное пособие / Под общ. ред. В.Ф.Попондопуло. СПб.: Питер, 2003, 288 с.
124. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс. Академический курс. Учебник. М.: Волтерс Клувер, 2004, 496 с.
125. Вилкова Н.Г. Договорное право в международном обороте (2-й завод). – М.: «Статут», 2004, 511 с.
126. Вишневский А.А. Банковское право Европейского Союза. Учебное пособие. М.: СТАТУТ, 2000, 390 с.(URL: <http://www.slobyos.xpg.com.br/27401/html>).
127. Голованов Н.М. Гражданско-правовые договоры. Курс лекций. – СПб.: Питер, 2002, 272 с. – (Серия «Учебные пособия»).
128. Голованов Н.М. Обязательственное право. Учебник. – СПб.: Питер, 2002, 448 с. – (Серия «Учебники для вузов»).
129. Городов О.А. Патентное право: учеб. пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, 544 с.

130. Гражданское и торговое право Европейского Союза (основные институты) / Редакторы: В.Безбах, В.Понька, К.Беликова. М.: Издательство РУДН, 2010, 536 с. (URL: <http://www.ozon.ru/context/detail/id/5472154/?gclid=cl-z4-tmb4cfdlhtaodb34ana>).
131. Гражданское и торговое право зарубежных государств. Учебник. В 2-х т.– I том. Издание 4-е, переработанное и дополненное/Отв. ред. Е.А.Васильев, А.С.Комаров. М.: «Международные отношения», 2004, 560 с.; II том. М.: 2005, 640 с.
132. Гулиев А.Д. Право внешних сношений. Учебник. К.: НАУ, 2012, 520 с.
133. Гуляев В.Г. Организация туристической деятельности. М., 1996, с.33.
134. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. Пер. с фр. В.А.Туманова. – М.: Междунар. отношения, 1999, 400 с.
135. Дейвис Г. Право внутреннего рынка Европейского Союза. Учебное пособие / Перевод с английского М.Ю.Зарицкой К.: Знания-Прес, 2004, 422 с. – (Европейское право).
136. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для юридических вузов и факультетов. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М, 1999, 784 с.
137. Зенькович Н.А. Ильхам Алиев. Взгляд из Москвы. М.: Яуза, Эксмо, 2008, 512 с.
138. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Учебник / Пер. с франц. В.П.Серебренникова, В.М.Шумилова. М.: Международные отношения, 2002, 608 с.
139. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть третья (постатейный) / Отв. ред. Л.П.Ануфриева.– М.: Волтерс Клувер, 2004, 656 с.– (Серия «Библиотека профессионала»).
140. Коммерческое право. Учебник / Под ред. В.Ф.Попондопуло, Н.В.Яковлевой. СПб., 1997, с.192.
141. Котлер Ф. Основы маркетинга. – М.: «Прогресс», 1990, 736 с.
142. Лабин Д.К. Международное право по защите и поощрению иностранных инвестиций. М.: Волтерс Клувер, 2008, 336 с.

143. Леви Г. Европейское страховое право // Страховое право. М.: Анкил, 2001, № 3, с.58-89.
144. Лизинг: экономические, правовые и организационные основы. Учеб.пособие для вузов / Под ред. проф. А.М. Тавасиева, проф. Н.М.Коршунова. 3-е изд, перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004, 320 с.
145. Лунц А.А. Курс международного частного права: В 3 т. – М.: Спарк, 2002, 1007 с.
146. Лунц А.А., Марышева Н.И., Садиков О.Н. Международное частное право. Учебник. – М.: Юрид. лит., 1984, 336 с.
147. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. М.: ИКД «Зерцало-М», 2009, 528 с.
148. Минков А.М. Международная охрана интеллектуальной собственности. – СПб.: Питер, 2001, 720с.: ил.– (Серия «Закон и практика»).
149. Миришли Ф.Р.Мировая экономика. Учебник. М.: Полиграф, 2004, 470 с.
150. Мировая экономика. Учебник / Под ред. А.С.Булатова. М.: Юристь, 1999, 734 с.
151. Михайлова Н.С. Конкурентное право ЕС :учебное пособие по спецкурсу. М.: Издатель ПГУ, 2009, 143 с. (URL: <http://books.google.ru>).
152. Муршудлу Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана в условиях финансовой глобализации. Монография. Баку: Издательский Дом «Шярг-Гяrb», 2013 – ХВИ, 416 с.
153. Мэггс П.Б., Сергеев А.П. Интеллектуальная собственность. – М.: Юристь, 2000, 400 с.
154. Наку А.А. Таможенное право ЕС. Учебное пособие. М.: МГИМО, 2003, 76 с. (URL: http://rt44-91.narod.ru/RT_files/eu).
155. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: «Русский язык», 1988, 750 с.
156. Орлова И.А. Институт разрешения споров в системе международного права. Монография. СПб.: СКФ «Россия-Нева», 2011, 199 с.

157. Перчик А.И. Трубопроводное право. М.: Нефть и газ, 2002, 368 с.
158. Петер Нобель. Швейцарское финансовое право и международные стандарты / Пер. с англ. М.: Волтерс Клувер, 2007, 1152 с.
159. Правила торговли. М.: Проспект, 2014, 80 с.
160. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. А.Я.Сухарев. 2-е изд., изм. и доп. М.: Издательство НОРМА (издательская группа НОРМА: ИНФРА-М), 2001, 840 с.
161. Право Европейского Союза: правовое регулирование торгового оборота. Учебное пособие / Под ред. В.В.Безбаха, А.Я.Капустина, В.К.Пучинского. М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1999, 400 с.
162. Пугинский Б.И., Сафиуллин Д.Н. Правовая экономика: проблемы становления. М.: Юрид. лит., 1991, 240 с.
163. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Римское право (базовый учебник). Перевод с македонского д.ю.н. проф. В.А.Томсинова и Ю.В.Филиппова / Под ред. проф. В.А.Томсинова. – М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 2000, 448 с.
164. Рассолов И.М. Информационное право. Учебник для магистров. 2-е издание, исправленное и дополненное. М.: Издательство Юрайт, 2012, 444 с.
165. Римское частное право. Учебник / Под ред. проф. И.Б.Новицкого и проф. И.С.Перетерского. – М.: Юристъ, 1999, 544 с.
166. Розенберг М.Г. Международный договор и иностранное право в практике Международного коммерческого арбитражного суда. 2-е изд., перераб. и доп. М.: «Статут», 2000, 304 с.
167. Розенберг М.Г. Международная купля-продажа товаров. Комментарий к правовому регулированию и практике разрешения споров. Изд. 2-е, испр. (2-й завод). М.: «Статут», 2004, 352 с.
168. Таможенное право. Учебное пособие / Под ред. В.Г.Драганова, М.М.Рассолова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001, 639 с. Серия «Dura lex, sed lex».
169. Тарасенко О.А., Хоменко Е.Г. Банковское право: учебник для бакалавров. М.: Проспект, 2013, 424 с.

170. Тотьев К.Ю. Конкуреннтное право (правовое регулирование конкуренции). Учебник. М.: Издательство РДЛ, 2000, 352 с. (URL:http://www.mylawsuit.ru/_id/0/45_59_0882.pdf).
171. Тулеугалиев Г.И. Избанные труды по транспортному праву. Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2003, с. 489.
172. Тунк-Федорова М.П. Разрешение споров в рамках Всемирной торговой организации. – СПб.: Издательский Дом С. – Петерб. гос.ун-та, Издательство юридического факультета С. –Петерб. гос.ун-та, 2005, 312 с. – (Серия «Сравнительное правоведение»).
173. Тынель А., Функ Я., Хвалей В. Курс международного торгового права. Минск: Амалфея, 2000, 704 с.
174. Тэор Т.Р. Миротвая экономика. Учебное пособие. СПб.: Питер, 2002, 224 с.
175. Фомичев В.И.Международная торговля. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2001, 446 с. (Серия «Высшее образование»).
176. Халафов Х.А. Международные экономические организации в системе международно-правового регулирования. Баку: Ширваннешр, 2005, 168 с.
177. Халипов С.В. Таможенное право. Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: «Зерцало-М», 2006, 440 с.
178. Холопов К.В. Международное частное транспортное право. Анализ норм международного и российского транспортного права. Учебное пособие. М.: Статут, 2010, 702 с.
179. Чернявский А.Г. Таможенное право. Учебник / А.Г.Чернявский – М.: Издательство «ЮСТИЦИЯ», 2016, 556 с.
180. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права / по изданию 1914 г. М.: Фирма «СПАРК», 1994, 335 с.
181. Шмиттгофф К. Экспорт: право и практика международной торговли / Отв. ред. А.С.Комаров. М.: Юридическая литература, 1993, 512 с.
182. Шумилов В.М. Международное финансовое право. Учебник. М.: Международные отношения, 2005, 432 с.
183. Шумилов В.М. Международное экономическое право в эпоху глобализации. М.: Международные отношения, 2003, 272 с.

184. Шумилов В.М. Международное экономическое право. Учебник. Изд. 3-е, переработ. и доп. – Ростов н/Д: изд.-во «Феникс», 2003, 512 с. (Серия «Высшее образование»).
185. Эбке В.Ф. Международное валютное право. М.: ИМО, 1996, 240 с.
186. Экономика и организация внешнеторговых перевозок. Учебник / Под ред. К.В.Холопова. М.: Юристъ, 2000, 684 с.
187. Экономическая теория. Учебник / Под общ. ред. акад. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С.Тарасевича. М.: ИНФРА-М, 2002, 714 с. – (Серия «Высшее образование»).
188. Энергетическое право ЕС. Учебно-методический комплекс / Колл.авт. Селиверстов С.С., Мальгин А.В., Соколова А.В., Гудков И.В. М.: МГИМО, 2009.–(URL:<http://www.mgimo.ru/news/inno/document119496.phtml>).
189. Эфендиев О.Ф., Алиев Э.А. Внешнеэкономическая деятельность современного Азербайджана. Учебное пособие. Баку: «Зардаби ЛТД» 000, 2007, 328 с.
190. Эфендиев О.Ф. Международно-правовое регулирование экономического сотрудничества государств в транспортной сфере. М.: АДС Групп, 2011, 94 с.
191. Эфендиев О.Ф. Новый международный экономический порядок в Мировом океане. М.: МФИ, 1989, 42 с.
192. Юридическая энциклопедия. Издание 5-е, дополненное и переработанное / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М.:Юринформцентр, 2005, 972 с.
193. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред.: А.Я.Сухарев; Ред.кол.: М.М.Богуславский, М.И.Козырь, Г.М.Миньковский и др. – М.: Сов.энциклопедия, 1984, 415 с.
194. Ярышев С.Н. Единое экономическое пространство в системе международного экономического права. М.: Издательский дом Юрис Пруденс, 2010, 221 с.
195. Aliyev E.A. International legal regulation of traffic and national legislation. Textbook. Baku: Huquq ebediyiyati, 2003, 256 p.
196. Aliyev E.A. International Transport Law. Textbook. Baku: «Уни-Принт» printing-house, 2013, 652 p.

197. Aliyev E.A. Transporto Internazionale Pipeline: Aspetti Giuridici // Italian Science Review, 2014, 5(14), PP 82-88.–7 саяц. (URL:<http://www.ias-journal.org/archive/2014/may/Reut.pdf>).
198. С.Т. Horngren, G.L. Sundem. Introduction to FLNANCIAL ACCOUNTING 3rd Edition. Prentice-Hall International, Inc, 1987.

4) elektron informasiya mənbələri (URL – Uniform Resource Locator) rus dilində

199. www.azerisigorta@azeriro.net
200. www.azstand.gov.az – azs@azstand.gov.az
201. www.azstat.org – sc@azstat.org
202. www.az-customs.az – externall@az-customs.net
203. www.cabmin.gov.az – nk@cabmin.gov.az
204. www.cis.solo.by – официальный сайт Исполком СНГ
205. www.consilium.europa.eu – Совет Европейского Союза
206. www.constitutional.courtz.org
207. www.contact@supremecourt.gov.az
208. www.customs.gov.az
209. www.dgk.gov.az
210. www.echr.coe.int – официальный сайт ЕСПЧ
211. www.eclaw.ru – Институт европейского права МГИМО (У)
212. www.economy.gov.az – office@economy.gov.az
213. www.eiop.or.at – европейская документация в Интернете
214. www.eisil.org – электронная справочная система по международному праву
215. www.e-qanun.az
216. www.huquqiaktlar.gov.az
217. www.icc.cpi.int – официальный сайт Международного уголовного суда
218. inter.dept@constitutional-court-az.org
219. www.justice.gov.az – kontakt@justice.gov.az
220. www.maliyye.gov.az – info@maliyye.gov.az
221. www.meclis.gov.az

- 222. www.mfa.gov.az – secretariat@mfa.gov.az
- 223. www.mia.gov.az – info@mia.gov.az
- 224. www.mie.gov.az – mfe@azdata.net
- 225. www.mincom.gov.az – info@mincom.gov.az
- 226. www.min.edu.az – office@edu.gov.az
- 227. www.osce.ru – официальный сайт Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе
- 228. www.pa.edu.az
- 229. www.stateproperty.gov.az – office@stateproperty.gov.az
- 230. www.taxes.gov.az – head@taxes.gov.az
- 231. www.un.org – официальный сайт Организации Объединенных Наций
- 232. və s.

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ SÖZÜ	4
I FƏSİL.GÖMRÜK HÜQUQU ANLAYIŞI, ONUN PREDMETİ, SİSTEMİ VƏ HÜQUQİ MƏKANDA MÖVQEYİ	
1.1.Gömrük hüququnun anlayışı və nizamasalma predmeti	7
1.1.1.Gömrük hüququ anlayışı	7
1.1.2. Gömrük hüququnun nizamasalma predmeti və metodu	15
1.2.Milli hüquq sistemində gömrük hüququnun yeri və onun sistemi	21
1.2.1.Gömrük hüququ – iqtisadi hüququn yarım sahəsi kimi	21
1.2.2.Gömrük hüququnun sistemi	24
II FƏSİL. GÖMRÜK HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ, PRİNİPLƏRİ VƏ SUBYEKTLƏRİ	
2.1. Gömrük hüququnun mənbələri anlayışı və əlamətləri	30
2.1.1. Gömrük hüququnun mənbələri anlayışı	30
2.1.2. Gömrük hüququ mənbələrinin əlamətləri	33
2.1.3. Gömrük hüququnun mənbə növləri	34
2.2. Gömrük hüququnun özünəməxsus prinsipləri	40
2.2.1. Gömrük hüququnun prinsipləri anlayışı	40
2.2.2. Gömrük hüququnda tətbiq edilən prinsiplər	49
2.3. Gömrük hüququnun subyektləri	50
2.3.1. Gömrük hüququnun subyektləri anlayışı və ümumi xarakteristikası	50
2.3.2. Gömrük hüququ subyektlərinin növləri	55
2.3.3.Gömrük orqanları–gömrük hüququnun əsas subyekti kimi	61
III FƏSİL. GÖMRÜK-HÜQUQ NORMALARI VƏ GÖMRÜK- HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ	
3.1.Gömrük-hüquq normaları	65
3.1.1.Gömrük-hüquq norması anlayışı və onun əsas cəhətləri ...	65
3.1.2.Gömrük-hüquq normalarının xüsusiyyətləri	68

3.1.3.Gömrük-hüquq normalalarının növləri	71
3.2.Gömrük-hüquq münasibətləri	79
3.2.1.Gömrük-hüquq münasibətləri anlayışı və əlamətləri	79
3.2.2.Gömrük-hüquq münasibətlərinin xüsusiyyətləri	83
3.2.3.Gömrük-hüquq münasibətlərinin növləri	88

IV FƏSİL. GÖMRÜK FƏALİYYƏTİNİ DÖVLƏT TƏNZİMLƏMƏ HÜQUQU

4.1.Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ – gömrük hüququnun institutu kimi	95
4.1.1.Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququ anlayışı...	95
4.1.2.Hüquq sistemində gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququnun yeri	97
4.1.3.Gömrük fəaliyyətini dövlət tənzimləmə hüququnun prinsipləri	105
4.2.Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin vasitələri, növləri, forma və üsulları	107
4.2.1.Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi vasitələri	107
4.2.2.Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin növləri ...	109
4.2.3.Gömrük fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin üsulları ...	110
4.2.4.Gömrük fəaliyyətinə dövlət nəzarəti	112

V FƏSİL. GÖMRÜK HÜQUQUNDA NƏZARƏT VƏ MƏSULİYYƏT

5.1.Gömrük hüququnda nəzarət və məsuliyyət institutuna dair ümumi müddəalar	116
5.1.1.Nəzarət və məsuliyyət institutu anlayışı	116
5.1.2. Nəzarət və məsuliyyət hüququnun struktur tərkibi	117
5.2.Gömrük hüququnda nəzarət	118
5.2.1.Gömrük hüququnda nəzarət anlayışı və onun növləri	118
5.2.2.Gömrük hüququnda parlament nəzarəti	121
5.2.3.Gömrük hüququnda inzibati nəzarət	127
5.2.4.Gömrük hüququnda məhkəmə nəzarəti	138

5.2.5. Gömrük hüquqund prokuror nəzarəti	143
5.3. Gömrük hüququnda məsuliyyət	148
5.3.1. Gömrük hüququnda məsuliyyət anlayışı, onun funksiyaları və prinsipləri	148
5.3.2. Gömrük hüququnda məsuliyyətin əsası, şərtləri və özünəməxsus xüsusiyyətləri	157
5.3.3. Gömrük hüququnda cinayət hüquq məsuliyyəti.....	165
5.3.4. Gömrük hüququnda inzibati hüquq məsuliyyəti.....	170
5.3.5. Gömrük hüququnda mülki hüquq məsuliyyəti.....	177
5.3.6. Gömrük hüququnda intizam hüquq məsuliyyəti.....	183

VI FƏSİL. GÖMRÜK ORQANLARININ HÜQUQ-MÜHAFİZƏ FƏALİYYƏTİ

6.1. Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin anlayışı, hüquqi təbiəti və strukturu	188
6.1.1. Gömrük orqanlarında hüquq-mühafizə fəaliyyəti anlayışı.....	188
6.1.2. Gömrük işi sahəsində hüquq-mühafizə fəaliyyəti orqanlarının hüquqi statusu və strukturu	190
6.2. Gömrük orqanlarında təhqiqat və istintaq hüququ.....	193
6.2.1. Təhqiqat və istintaq hüququ anlayışı	193
6.2.2. Təhqiqat və istintaq hüququnun subyektləri və özünəməxsus prinsipləri	196
6.3. Gömrük işi sahəsində hüquq-mühafizə fəaliyyətinin digər istiqamətləri	203
6.3.1. Gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər üzrə icraat	203
6.3.2. Gömrük orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti	209
İXTİSARLAR	227
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	229

Yığılmağa verilib: 17.12.20219
Çapa imzalanıb. 30.012.2019
«.....» nəşriyyatında çap edilmişdir.
Formatı 84 x 108 1/16. Şerti çap vərəqi 15,5.
Tirajı 300.